

«ИНОВАЦИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ ТИМДІЛГІН
АРТТАРУДЫҢ МОДЕЛЬДЕРІ МЕН ӘДІСТЕРІ»
халықаралық ғылыми конференцияның

МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ

26-27 қараша 2020

PROCEEDINGS

of the international scientific conference
«MODELS AND METHODS FOR IMPROVING THE
EFFECTIVENESS OF INNOVATIVE RESEARCH»

26-27 November 2020

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

международной научной конференции
«МОДЕЛИ И МЕТОДЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНО-
СТИ ИНОВАЦИОННЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ»

26-27 ноябрь 2020

Қарағанды, 2020

ӘОЖ 001.8
КБЖ 72(063)
И 63

Редакция алқасы:

А.А. Амангелдиев, Н.Б. Сейсенбек, Н.А. Еламанов

Редакционная коллегия:

А.А. Амангелдиев , Н.Б. Сейсенбек, Н.А. Еламанов

Editorial team:

А.А. Amangeldiyev, N.B. Seisenbek, N.A. Yelamanov

И 63 Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері: халықаралық ғылыми конф. мат. = Модели и методы повышения эффективности инновационных исследований: Сб. материалов междунауч. конф. = Proceeding sinternational scientific conference: Models and methods for improving the effectiveness of innovative research. – Қарағанды: «Bilim Innovations Group» орталығы, 2020. – 233 б.

ISBN 978-601-7638-65-8

Жинаққа білім алушылардың, ғалымдардың, зерттеушілердің және мектеп мұғалімдерінің қазіргі ғылым мен білім саласындағы өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

В сборник включены доклады обучающихся, ученых, исследователей и учителей школ по актуальным проблемам современной науки и образования.

The proceedings includes reports of students, scientists, researchers and school teachers on topical issues of modern science and education.

ӘОЖ 001.8
КБЖ 72(063)

ISBN 978-601-7638-65-8

© «Bilim Innovations Group» орталығы, 2020
© Center «Bilim Innovations Group» 2020

ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР

ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

HUMANITIES

МҰСТАФА ШОҚАЙ – ТҮРКІ ӘЛЕМІНІҢ ҰЛЫ ПЕРЗЕНТИ

Д.Т. Белгібаев

Оқытушы, Т. Жургенов атындағы ҚазҰОА, Алматы қ.

Мұстафа Шоқай – өз халқына деген шексіз сүйіспеншілігі мен айрықша адалдығын өз өмірінде, күрес үстіндегі сан рет дәлелдеген аяулы тұлға, қазақ елінің, барлық түркі текес халықтардың азаттығы мен бостандығы үшін күресумен қатар, өз дәуіріндегі халықаралық мәселелерді биік деңгейде талдап, оның беталысын көрекендікпен болжай білген терең білімді саяси сарапшы. Алаш алыштарының тобында Мұстафа Шоқайдың орны бөлек. Бір қоғамда туганымен, тұлғалардың тарихи қалыптасу жолдарының әр түрлі және әр деңгейде болатыны белгілі.

Түйін сөздер: Мұстафа Шоқай, Алаш орда, Жас Түркістан, Кенес Одағы, Саяси күрес, большевик, саясаткер, күресші.

Әркімнің өз тағдыры, басқаға ұқсай бермейтін өзіндік сүрлеуі бар. Мұстафа Шоқай өмірінің соңғы 20 жылдан астамын жат жерде өткізді. Бірақ 1941 жылдың аяғында көз жұмғанша жас кезінде тандап алған тұған халқының тәуелсіздігі үшін күресі бір сәт толастамады. Өйткені оның бүкіл ұстанымының мәні мен мағынасы, арманы мен мұраты өз ұлтының, Түркістан аймағының саяси егемендігі, рухани бостандығы болды.

Халқының еркіндігін өзінің азаттығы деп білген, өз тағдырын ұлтының бақытынан іздең, тарихи кезеңдегі көрікті шыңдалып, теориялық білімі мен кемелділігі жеткілікті сегіз қырлы саясаткер Мұстафа Шоқайдың қалыптасуында айрықша рөл атқарған аса маңызды факторларға соқпай кете алмай отырмыз. Бұл – тұлға табиғатын аша түсудің тиімді жолы [2, 23 б.].

Мұстафандың әкесі Шоқай он екі жыл болып, ел басқарып, би атанса, атасы Торғай – 30 жылдай билік басында болған датқа. Шоқайдың, оның әкесі Торғайдың суреттерінің патша үкіметінің арнағы тапсырмасымен дайындалған фотоальбомға кіруі бұл әулеттің, Сыр өнірінен тыскары жерлерге де мәлім екенін айғақтайды. Осындай өзіндік мәдениеті, салт-дәстүрі жеткілікті әулеттің шаңырағында дүниеге келген Мұстафа шыныайы қазақ тәрбиесін жеткілікті көре алды. Ол кезде бүгінгідей жазба әдебиеттер өте сирек болғанымен, атадан балаға мирас болып келе жатқан ауызша сан тақырыптағы дастандарға қазақ даласы кенде болған жоқ. Ауқатты датқа ауылдында ақын-жыраулардың да жиі

болып тұруы ғажап еместін. Олардың ел билеген хандар мен халқын қорғаған батырлар туралы толып жатқан жырларын, көрші елдердің, түркі тектес туыстастардың әр түрлі қиссаларын бала Мұстафа естіп, халықтық рухты бойына жасынан сініріп есті. Ауылдағы 4 кластық мұсылманша және орыс мектебін бітірген, ата тегімен, ана сүтімен дарыған қабілетті бала Мұстафаны ортасы ерте таныды. «Кеп баланың ішінде Мұстафа аса зеректігімен ерекшеленген. Құранды да ең жақсы оқитын сол еді. Атанаасы да, өзі де бұны үлкен мақтаныш санайтын. Үйіне келген кіслерге бала Мұстафа білгендерін айтып, сұрамаса да оқып беретін», – деп жазған еді Мария Шоқай «Мениң Мұстафа» атты естелігінде.

Мұстафаның қоғамдық жұмысы Петербор университетінде жалғаса түсті. Әсіресе оның студент бола жүріп, Әлихан Бекейханның қомегімен Мемлекеттік Думаның Мұсылман Фракциясы хатшылығына орналасуы – болашақ үлтжанды саясаткер үшін ерекше маңызды болды. Енді Мұстафа Шоқай тұңғыш рет Түркістан өнірінен тыс түрік халықтарының – Еділ, Қырым татарларының, Кавказ халықтары, Орал башқұрттарының саяси өміріне араласа бастады. Петербордағы оқу мен қызмет жылдарында өз халқын азат ету басқа езілген халықтарды үйістырудың нәтижесінде гана мүмкін екеніне оның көзі жете бастады. Кейін Мұстафа Шоқайдың шетелде жүрген кезінде де ез халқымен бірге езге аймақтардағы халықтардың отарлық езгіден құтылуын армандауы жайдан-жай емес еді. Осы таным оның өмір бойғы асыл мұраты болып қалды [3, 29 б.].

Университетті үздік бітіріп, елге оралған Мұстафа Шоқай саяси қозғалыстың қайнаған қазанына түсті де кетті. Оның әсіресе «Алаш» ұлттық демократиялық партиясының жұмысына қатысуы айрықша мәнді болғанын айта кету керек. Алаш партиясы – Ресей қол астындағы түріктер ішінен шыққан саяси партиялардың ең радикалы еді. Оның бағдарламасының халық ағарту және жер мәселесіне қатысты баптары большевиктер үкіметінің түпнегіздеріне турадан-тұра қарсы бағытталған болатын.

Мұстафа Шоқайдың саяси ой-пікірлерінің ұштала түсіне 1905 жылдан бастап қазақ халқының ұлттық тәңкөрісінің басында болған, қазақ ұлттық партиясы «Алаштың» негізін қалаған, оның бағдарламасының авторы, Алашорда үкіметін басқарған Әлихан Бекейханның әсерінің ерекше болғанын айта кету керек. «Ұлтқа пайдалы адам болғыңыз келсе, бәрінен бұрын орыс үкіметінің ата-мекеніміздегі жер саясатын мұқият зерттеп үйренуге тырысының. Сізге не істеу керектігін осы саясаттың өзі-ақ көрсетіп береді», – деген ұстаз сөзін 1939 жылдары еске алу жайдан-жай емес. Мұстафа Шоқайдың айтуынша, осы қеңестен кейін ең үрейлі қатердің қайdan келе жатқанын түсінген жастар бар ынтасымен «мұғажыр мәселесін» үйренуге кіріспіт.

Мұстафа Шоқайға өзімен қатар ұлт азаттығы шебінде болған, өзі Түркістан түріктерінің ең көрнекті, ең сыйлы өкілдерінің бірі санаған

—Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері—

Міржақып Дулаттың, «қара басының қамын ойламайтын, халқы үшін қам жеп, ел үшін еңіреп туған азамат» Сұлтанбек Қожанұлының және т.б. Алаш ардақтыларының да әсерлері аз болмаған.

Міне, мұның барлығы Мұстафа Шоқайдың саяси қайраткер ретіндегі қалыптасуындағы ерекше маңызды факторлар еді. Әлі талай зерттеулер жазылар, осы кезге дейін айтылғандар толықтырылар, дегенмен осылардың өзі еліміздің аса бір аласапыран кезеңдерінде Түркістандағы ұлттық қозғалыстың бірден-бір дем берушісі де үйымдастыруышы болған, кейін жат жерде жүріп те нағыз ұлтжандылық пен қайтпас қайраттың тамаша үлгісін көрсете білген М. Шоқайдың саяси университеттері болғанына құмән жоқ [5, 54 б.].

Әрине, саяси көзқарастың қалыптасуы күрделі процесс екені бесенеден белгілі. Халқымыздың тарихындағы аумалы-төкпелі кезең М. Шоқайдың ұстанымдарына өзгерістер енгізіп отырған. Сондықтан ол өз ой-пікірлерінің эволюциясы туралы былай дейді: «1917 жылы төңкерістің бас кезінде біз бәріміз федералист, унитарист тәрізді ағымдардың ықпалында болдық. Бәріміз түгел берілген осы көзқарастар біздің орыс демократиясына шамадан тыс сенуімізден туған еді. Ресейдің төңкерішіл демократиясына деген сенімнен туған федералисттер мен унитаристтер арасындағы пікір айырмашылығының оның біреуін империяға дос, ал екіншісін жау етіп көрсете жолымен түсіндіруге болмайды. Мұның екеуі де түрік текстестердің сол тұстағы жағдайына байланысты туылған көзқарастар еді».

Осы кезге дейінгі арнаулы енбектерде негізінен Мұстафа Шоқайдың саяси қызметі туралы айтылып келеді. Оны түсінуге болады. Себебі бұл әлі толық зерттеле қоймаған тақырып. Біз бұған саналы түрде бармай отырмыз. Біздің мақсатымыз – Мұстафа Шоқайдың эмиграция кездерінде жазылған қолда бар енбектеріне сүйене отырып, оның қоғамдық-саяси идеялары туралы кейбір ойларымызды қысқаша ортаға салу. Осының негізінде бүкіл түркі әлемінің ұлы перзентінің бейнесін ашуға талпыныс жасау. Алда әлі халқымызға таныс емес талай дүниелер ортамызға оралар. Бірақ соның бәрі Мұстафа Шоқайдың өз ұлтын жанындағы суюімен бірге, түркі текстес туыс қазақ, өзбек, түрік, татар, тағы басқа ұлт өкілдерін бөліп қарамағанына мықты дәлел бола алады [1, 76 б.].

М. Шоқайдың сан салалы саяси қызметінде оның эмиграциядагы кездері ерекше орын алатыны белгілі. Ресейдің ең маңдай алды университеттерінің бірінде оқып, терең білім алып, бүрыннан жақсы билетін орыс тіліне қоса бірнеше шет тілдерді бірдей меңгеріп шыққан Мұстафа Шоқайға амалсыздан барған шетелдердің қайсысынан болсада жылы орын тауып, өзіне жететіндей тірлік етуге әбден болатын-ды. Бірақ Мұстафа Шоқай табигатында ондай жан емес-ті. «Мұғажырлық (эмigrationлық) өмірдің мashaқаты көп-ак», – деп өзі айтқандай, жат жердегі өмірдің тауқыметін тарту оңай болған жоқ. Тағдырдың тартуы болса, ылаж

бар ма? Бірақ соған қарамастан, ұлтының азаттығы үшін күресін бір сәт толастатқан емес. Айырмасы – ендігі куресті негізінен қалам ұшымен жалғастырыды.

Мұстафа Шоқай саясат мәселелерін зерттеп, арнайы еңбек жазуды ойлаған емес. Оған мүмкіндігі те бола қойған жоқ. Бірақ «Алла елімнің тәуелсіздікке қол жеткізгенін көруді нәсіп етсе, мен тек саяси үгіт жұмысымен айналысад едім. Жастар үкімет құрса, мен елімнің тарихы және басқа өлкे халықтары туралы кітаптар жазумен шұғылданар едім. Адамдар бір-бірімен араласуы керек. Халықтар өзара білім алысып, бірін-бірі терең танып және түсініп, жарасыымды қатынас дәрежесіне көтерілсе, сондаға халықтар федерациясын құруға жол ашылмақ. Мұндай мақсатқа жету үшін мемлекеттік масштабтағы қызмет қажет болады. Соғыстан бас тарту керек, соғысты болдырмау керек. Жер бетінде барлық адамға орын жетеді», – деп қиялдауы Мұстафа Шоқайдың айтарының да, жазатынының да көп болғанының дәлелі.

«Жас Түркістанның» әрбір саны сайын шығып тұрған, кейде қыска, кейде көлемді мақалалар мазмұн жағынан аса бай, сол кездегі әлемдік саясаттың сан жетпес сиқырларын шеберлікпен аша білген дүниелер еді. Жағдай мәжбүр еткен Түркістанның тәуелсіздігі жолындағы саяси қурестің жаңа амалының нақты мақсаты журнaldың алғашқы санында-ақ алға қойылды: «Біз, Түркістан тәуелсіздігін жақтаушылар, еліміздің еркі үшін және жүрткышыз Түркістанның бодандықтан құтылуы үшін күресеміз. Түркістандықтарға будан басқа жол болмаган. Қазір де жоқ және будан соң, да болмас. ...Біздің мұратымыз Түркістанда түрі жағынан да, мазмұны жағынан да ұлттық мемлекеттік құрылымға қол жеткізу болмақ. Сондаға халқымыз өз жерінің нағыз қожасы бола алады». Журнал бетінде 10 жылдай жарық көрген 200-ден астам әр түрлі тақырыпқа арналған мақалалар осы негізгі мәселеге бағындырылған, соған қызмет етеді [5, 21 б.].

Заманына сай терең білім алған заңгер Мұстафа Шоқайдың кеңестік саясаттың кейір теориялық мәселелері туралы айтқан ойлары ерекше назар аудараптық. Әрине, бұл мәселелердің арнайы зерттелмегенін ескерте кеткен жөн. Дегенмен осы ойлар сонылығымен және объективтілігімен қызығылтықты. Ол кеңестік билік жалпы жұмысшы табының қолында емес, бір ғана большевик партиясының уысында екенін атап көрсетіп, биліктің «жұмысшы демократиясы» деп жалаулатқан үгіт-насихаттың шындыққа жанаспайтын саяси сипатын теріске шығарады. Оның дәлелі ретінде «Жұмысшы демократиясы дегеніміз тарихтың табиги қажетіне сәйкес бірігіп, саяси демократияның шенберінде бола отырып, жалпы жұмысшы табының дербес тап ретінде өзін көрсете алуы болып табылады», – деген анықтама ұсынады. Осыған байланысты социалист (турліше түстегі) жұмысшылар болғаны тәрізді, антисоциалист жұмысшылар да болатынын, Еуропада «католик жұмысшылар үйімінің» да бар екенін,

егер жұмышылар көмектеспесе және қатынаспаса, онда Италиядың фашисттер мен Германиядағы гитлершілдер күш алуы мүмкін екенін айтқан мысалдарды тілге тиек етті. Сондай-ақ таптық қурестің ұлттық өнеркәсіп қалыптасқан саяси, әлеуметтік және экономикалық мұдделері бір-біріне қарама-қарсы тұрған, ұлттық буржуазиясы мен ұлттық пролетариатта бар тәуелсіз елдерде ғана болуы мүмкін деген марксизм қағидасына сүйеніп, ол Түркістанда ондай қурестің жоқтығын, бұл большевиктерге өз үстемдігін бүркемелу үшін қажет болғандығын атап көрсетеді [2, 69 б.].

Мұстафа Кеңес үкіметінің 30-жылдардан кейінгі ішкі саясатына да көп көңіл бөлген. Әсіресе мемлекетті басқару бағытындағы өзгерістер назарынан тыс қалмаған. «Табыс мерекелері», «Ресейдегі жағдай және біздің міндеттеріміз», «Кеңес Одағының негізгі заңы тоңірегінде» атты мақалаларда Сталиннің жеке басына табынуышылықтың болашағын көрегендікпен болжай білген. Сталинді барынша дәріптеп, оны тәнірге айналдыра бастаған бұқаралық ақпарат қуралдарында бар нәрсені тек соның атымен байланыстыру науқанының басталғанын жақсы байқаган. Бұл әсіресе Кеңес үкіметінің басы-қасында болған Зиновьев, Каменев, Бухарин және т.б. толып жатқан, кеше ғана Қазан революциясын басқарған, бейбіт кезде алғы шепте жүрген партия мүшелеріне «сатқын», «фашист агенттері» деген ауыр айыппар тағылып, кебісі атылғаннан кейін жаңа белен алған еді. Бұл процесс Кеңес Одағының Негізгі заңының қабылдануымен күшіе түскен болатын. Қарсыластарын жойып, маңайын тазалап алған Сталин өзінің жеке билігін Ұлы Отан соғысындағы жеңістен соң әбден нығайтып алғаны мәлім. Сейтіп жұмысшы табының диктатурасы дегеніміз Коммунистік партияның, шындығында оның Бас хатшысының жеке диктатурасына айналды. Кейін Сталиннің жеке басқа табынуымен күрескендер де Коммунистік партияның жеке билігін ауыздықтай алмап еді. Оларды да жоғары билік мансабы құл еткен-ди. Партия жүйесінде реформа болмады. Осының бәрінің ақыры Кеңес Одағын құлатып тынды. Шексіз жеке билік еш уақытта да жақсылыққа апармайтынына кәрі тарих тағы күә болған-ды.

Мұстафа Шоқай кеңестік басқарудың Түркістанға кейбір пайдалы жақтарын білmedі емес, білді. «Кеңес үстемдігінің 16-ыншы жылдығына орай» атты 1933 жылы жазылған мақаласында ол Кеңес үкіметі өмір сүрген 16 жыл ішінде ешқандай бір онды істер болмады десек, ол да дұр болмаған болар еді. Табыстар жоқ емес. Алайда оның бәрін Кеңес үкіметі отар халықты мұсіркегенінен жасамағанын, езіне керек болғаннан кейін жасағанын, мұндай табыстардың көпшілігі большевиктердің халыққа берген уәделеріндей, «төңкеріс жоспарларында» көрсетілгендей емес деп атап көрсетті [4].

Мұстафа Шоқай – қазақ елінің, барлық түркі тектес халықтардың азаттығы мен бостандығы үшін күресумен қатар, өз дәуіріндегі халықаралық

мәселелерді биік деңгейде талдаپ, оның беталысын көрегендікпен болжай білген терен білімді саяси сарапшы. «Ұлттар Ұйымы және Кеңес үкіметі», «Алманиядағы қаржы дағдарысы», «Қытайда», «Ағылшын дағдарысы», «Манжурия мәселесі және дүние жүзі баспасөзі», «Кавказ мәселесі» т.б. тақырыптарға жазылған мақалаларды былай қойғанда, «Халықаралық жағдай» және «Халықаралық өмірден» деген атаулармен жазған мақалаларында ол Ұлттар Ұйымының мәселелері, Ұлы Отан соғысы алдындағы Англия, АҚШ, Германия, Италия, Жапония, Қытай, Франция т.б. елдерінің сыртқы саясаттарына талдау жасайды. Бұл қазіргі тарихшылар мен саясаткерлерге өткен ғасырдың 20-30-жылдарындағы халықаралық мәселелерден мол материал берері сөзсіз.

Бір ескеретін нәрсе – Мұстафа Шоқай халықаралық тақырыптардың қандайына қалам тартса да, туған елі Түркістан әste есінен шықпайды. Бар мәселені осының маңына топтастырады, халықаралық ахуалдың ұлттық тәуелсіздігізге тигізер ықпалын ойлап отырады. Мысалы «Қыыр Шығыста» деген мақаласында ол Ресейдің Қытай, Жапония араларындағы Манжурия төңірегіндегі дау-дамайға байланысты мәселелерді қозғай отырып, Ресейдің Манжуриядан шегінуін маңызды оқиға санайды. Автор орыс империализмінің Манжуриядан шегінуіне қуана қол согатының және осы процесс токтап қалмай, ең соңында орыс империализмінің Азиядан түгелдей қуылуын тілейтінін де, Азия халықтары сондағанда кең тыныс алып, ұлт-азаттық күрестің мақсаттарына жететініне де қуанышын жасыра алмаған. Сондай-ақ «Поляк басылымдарының үні» атты патшалық, кейінгі кеңестік Ресейдің Польшамен арақатысына арналған мақаласында Мұстафа Польшаның, Ресей езгісіндегі басқа халықтардың мұн-зарын өте жақсы түсінетіндігін және олардың нағыз жанашырлар екенін айта отырып, «Поляктар – өзім құтылдым, өзгелер не болса, ол болсын» деп әste ойламайтын, адамгершілігіне қаһармандығы сай гажайып халық.», деп тамаша сипаттама береді. Осы жерде «Жас Түркістан» журналының Польша үкіметі маршал Йозеф Пильсуский тараپынан құрылған «Лихие прометеи» үйымы арқылы қаржыландырылғанына айта кеткен артық болmas [4, 142 б.].

Мұстафа Шоқай – өз кезіндегі жалғыз азат Түрік елі туралы да бірнеше мақала жазған. «Түркістан Кеңес баспасөзі және Түркия Республикасының 10 жылдығы», «Түркия және Ұлттар Ұйымы», «Мәскеу және Түрік Коммунистік партиясы», «Большевиктердің Түркиямен «адал достығына» куә боларлық бір тарихи құжат», «Мен патриоттың» газеті Түркия саясаты хақында» т.б. мақалалардан автордың түрік халқының азаттығына деген шынайы көзқарасын, Түркияның батыстың мәдениеті мен демократиясы жолына түсkenіне қуаныш көнілін анғармау мүмкін емес. Түркия Республикасының Ұлттар Ұйымына ресми мүше болуы – оның халықаралық жағдайын нығайтатын айрықша оқиға болды. Ал

«Большевиктердің «Түрік достығы» атты мақалада Кеңестік Ресейдің Түркияға байланысты саясаты, большевиктердің түрік ұлттық қозғалысын іштен іріту жолындағы іс-әрекеттері, Түркияның әлсіз тұстарын қапысыз пайдаланып қалу мақсаттан туындағы отырғаны сез болады. Алайда Түркия халқының, ең алдымен, түрік қоғамының салауатты ұлттық негізге құрылуы, түрік халқының аскан ерлігі, жол бастауышыларының парасаты мен көрегендігі арқасында алған бағытынан таймай отырғандығы атап көрсетілді. Сондай-ақ «Түркия туралы большевиктердің екі басылымы» деген мақалада Мәскеу большевиктерінің Түркияға байланысты ұстанып отырған екі жақты саясатын әшкерелейді. Оның бірі – Кеңес үкіметі Түркияны өзінің саяси мақсатына пайдаланбақшы деген пікір келтірсе, екіншісі – түрік төңкерісін бұрмалап, оның мән-мағынасын жоюға қызмет етеді дейді.

Саяси күрестің от-жалынында шыныққан, өмір жолында сан түрлі, сан мінезді саяси қайраткерлермен жолынғып, кейде олардың кейбіреулерімен айтыска да түсken Мұстафа Шокайдың саяси тұлғалар туралы айтқан ойлары да маңызды. Өзінің қайтыс боларынан бес жыл бұрын жазылған «1936 жыл» деген мақаласындағы: «Жалпы ұлттың мұддесін жеке қожалықтар мен жеке топтардың мұддесінен жогары қоя білген, өзінің белгілі бір түзімге белгілі бір себептермен қалыптасқан қатынасын, оған тәуелділігін жалпы ұлт мұддесі тұрғысына сәйкес, ұлттың жалпы жағдайына үйлесетін түзім жолында құрбан ете білген адамдар ғана нағыз ұлттық патриот және ұлтка пайдалы қызметші бола алады», – деген-ді. Бұл сөзді Мұстафа Шокайдың өзіне арнауга да әбден болады. Сондай-ақ оның ойынша, саяси тұлғага аса қажет қасиет – үміт, сенім, иман тәрізді рухани-моральдық, факторлармен бірге, білімнің өзара тығыз бірлігі. Женіске жету үшін осы аталған қасиеттермен қатар білім қуаты қажет. Осыларды игеріп қана ұлт азаттығы жолында жұдышықтай жұмылуға болады. Сонымен катар Мұстафа ұлт азаттығының басы-қасында жүрген саяси жетекшілерді қорғап қана қоймай, олардың беделін арттыруға күш салудың қажеттігін айтатын. Өйткені ұлттың тәуелсіздігі жолындағы құреспекерлерге отаршыл мемлекеттердің сан түрлі арандатушылық әрекеттері болуы мүмкін [3, 61 б.].

«Біз саяси қайраткерлерді оның ұрандарына қарап емес, іс-қимылдарына қарап бағалаймыз», – деп өзі айтқандай, ұлы қуресекердің сонау лицейдегі окушы және Петербордағы студенттік кездері, одан кейінгі саналы да сан салалы, қын да құрделі қуресекерлік жолы, кейін жат жерде де қайғы мен қасіретті аз тартпаған, алайда бір сәт толастамаған арпалысқа толы жалынды өмірі бұған бұлтартпас дәлел. Мария Шокай: «Халқының келешегі мен тыныштығы үшін еш аяnbайтын, титтей қоспасы жоқ демократ, – деп келіп, – Саясатта да ол намысқой әрі жанға жақын болуы арқылы адамдардың жүргегіне жол табатын. Пікірталаста қызуқандылау еді. Бірақ өз пікірін дәлелдеуде қарсыласының намысына тиуден аулақ

болатын. Көзқарас жиегі кең, өзінің ойын еркін жеткізетін және айтқан пікірінің тыңдаушыға ұнаған-ұнамағанына мән бермейтін. Мұстафа тар ауқымды үлтшылдықтың дүшпаны еді. Ол бүкіл Түркістан ұлттарының бірігүі жолындағы құрескер еді», – деп жазды.

Мұстафа Шоқай — өз халқына деген шексіз сүйіспеншілігі мен айрықша адалдығын өз өмірінде, құрес үстінде сан рет дәлелдеген аяулы тұлға. Ол тар шенбердегі ұлтжандылыққа еш уақытта бой алдырмаған, «ру, ұлыстарға бөліп», халықтың ішіне іріткі салатын психологиядан өзін әркез алшақ ұстаган. Ел ішіндегі бірлігіміз бен ынтымағымызды арттыра түсү бүгінгі Қазақстан жағдайында да айрықша мәнді болып отыр. Сондай-ақ, үлкенді-кіші көршілерімізben тату-тәтті өмір сүріп, екі жаққа тиімді қарым-қатынас жасау да сыртқы саясатымызды маңызды сала. Мұны Орталық Азия аймағында тұратын халықтардың барлығы тереңірек түсініп жатса, келешегіміз бұдан да жарқырай түсер еді [5, 159 б.].

Алда Мұстафа Шоқайдың мол мұрасын әлі де жинақтап, жүйелі зерттей отырып, оны ұлт итілігіне айналдыру, жана қоғам құрып жатқан белсенді іс-әрекетімізде ұтымды пайдалана білу – біздің парызымыз әрі қарызымыз. Өйткені Мұстафа Шоқайдың есімі қоғамымыз демократиялық ұстанымда ілгері жылжыған сайын шамшырақтай жарқырап, халқына қызмет етіп, оның жер бетінде қазақ барда мәнгі өлмейтін саяси идеялары мен ой-пікірлері бүгінімізді байытып, келешегімізді кемелдендіре түсеріп сөзсіз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Шоқай М. Мария Шоқай. Естеліктер. (құр. Ә. Такенов, М. Қойгельдиев), Ыстымбұл, 1997.
- 2 Шоқай М. Таңдамалы» (аударып құрастырган А. Нұсіпхан), 1-2 том, Алматы, «Кайнар», 1998-1999.
- 3 Қыдырәлі Д. Мұстафа Шоқай: өмірі, танымы, құресі, Анкара, 2001 (турік тілінде).
- 4 Қара Ә. «Мұстафа Шоқай», Алматы, «Арыс», 2004.
- 5 Тарази Ә. «Мұстафа Шоқай». Алматы, «Жазушы», 2008.
- 6 Есмагамбетов К. «Әлем таныған тұлға». Алматы, «Дайк-пресс», 2008.

SOCIOCULTURAL COMPETENCE IN MODERN METHODOLOGY AND EDUCATIONAL PRACTICE

О.Т. Тасболатов

Учитель, Лицей-интернат «Білім-Инновация» для одаренных юношес, г. Павлодар

Б.Т. Кульбаева

К.ф.н., доцент, Павлодарский Педагогический Университет, г. Павлодар

The article considers the relevance and importance of the formation of sociocultural competence in modern educational practice. It is shown that in order to create a more tolerant and cultural oriented society, as well as successful socialization of young people, high-school's foreign language teachers need to create a positive ethno-linguistic and ethno-psychological cultural atmosphere in the classroom, that leads young minds to tolerant and healthy behavior towards other cultures and nations, which is one of the most important aspects of education in the context of modern and comprehensive globalization.

Key words: methodology, competence, culture, communication, component, personality.

Integration and processes associated with internationalization in various areas of human life, which take place within the professional and personal contacts of members of different cultural communities, the features of the socio-economic situation in the modern world, as well as the increasing processes caused by globalization in such areas as education, science, culture and others, led to the desire of Kazakhstan to join the world community, which resulted in the need for high-quality training of specialists of various professions, who would have the skills of oral and written foreign language communication. The priority and importance of this goal is fixed in the current educational program of updated content. The goals of teaching foreign languages identified in this program are considered to be a key factor that determines the selection of content, methods, means and techniques for achieving the goals specified in them. It is obvious that the purpose of learning a foreign language is understood as a multidimensional concept, which includes a number of tasks for the formation of the student's personality, able and willing to participate in communication, and the emergence of the student's key characteristics of the secondary language

personality, which would make up a complex integrative whole, reaching the cross-cultural competence.

Learning a language involves not only a dry study of grammar rules, but also the knowledge of cultural aspects of people's lives, the culture is being studied intensively today. That is why the formation of socio-cultural competence is such an important aspect of the dialogue. In the European standard for learning foreign languages, sociocultural competence is defined as an aspect of communication ability that relates to those special features of society and culture that are expressed in the communicative behavior of members of society [1, 156]. Under the socio-cultural competence, a number of researchers understand the knowledge of the socio-cultural context of the language being studied and the experience of using this knowledge in the process of communication. In this study, we offer a working definition as: sociocultural competence is the ability to organize socio-cultural knowledge in intercultural communication.

The sociocultural component of the content of teaching foreign languages has great potential in terms of including students in the dialogue of cultures, exploring the achievements of the national culture in the development of universal culture, because it is included in the content of the national culture. So, for example, in the lessons on linguistic studies, students get acquainted with the geographical position of Great Britain, its social structure, study the culture of English-speaking countries [2, 86]. There are three levels of sociocultural competence: cognitive, behavioral and emotional-evaluative, that is, each student of a new language acquires the socio-cultural content gradually and can communicate in the language being studied with varying degrees of adequacy to the conditions of intercultural communication. Selection of language and culture proficiency levels is possible not only on the basis of the degree of formation of certain skills, but also from the point of view of the content of assimilation:

- cognitive level, which implies knowledge of the peculiarities of the language being studied and the culture of its speakers;
- behavioral level that provides knowledge of behavior models of native speakers of the studied language, knowledge of speech and non-speech behavior skills;
- emotional and evaluative level that provides awareness and evaluation of their own emotional reactions to the peculiarities of the culture of the people whose language is being studied; identification of similarities and differences between the phenomena of other and native culture.

Culture includes knowledge, norms of behavior of community members and a system of values, which, no doubt, should be reflected in the structure of

the socio-cultural component of the content of language training, which should include:

- socio-cultural knowledge formed as a result of assimilation of information and information about the facts of the culture of the country of the studied language;
- skills and abilities that reflect national behavior and speech etiquette;
- relationships that are formed on the basis of a value system.

For effective formation of students' socio-cultural competence in the course of teaching a foreign language, it is necessary to focus sufficient attention on such specific pedagogical principles as: the principle of consistency, clarity, consciousness and creative activity, practical orientation of training, taking into account individual characteristics, educational training. The principles are also highlighted and considered separately:

- 1) a native language teacher who considers the need for a high level of knowledge of their own language;
- 2) communicative orientation of training;
- 3) the principle of intercultural interaction;
- 4) the principle of learning in the context of cultural dialogue.

Emotional activity appeared when students enjoyed the process of completing tasks, liked the language being studied and the process of studying it is organized by the teacher. To do this, the teacher needs to use additional tools throughout the training period to stimulate and warm up the student's interest in the discipline. As for speech activity, it occurred during oral communication and was largely determined by the intellectual and emotional activity that stimulates it.

Describing the current situation in the educational field, attention is focused on the fact that the cultural space, modeled with the help of current educational literature, reflects the following characteristics:

- sufficiently closed, in particular, the culture of the establishment is modeled, and not the variability of culture, lifestyles in a particular society;
- involuntary manipulation of students' ideas about the cultural achievements of peoples;
- excessive dominance of pragmatic orientations, for example, Culture with a capital letter is expelled from modern textbooks (there are no excerpts from classical works, information about masterpieces of music, painting, technology, information about outstanding cultural figures, etc.);
- lack of any orientation and support for the native culture, as a result of which it leaves foreign language communication.

The last of the mentioned shortcomings causes the greatest damage when teaching intercultural communication, because in a situation of intercultural

interaction, you constantly have to not only interpret someone else's culture, but also represent your own.

It is important to note that digital students are in a state of constant stimulation and development of the nervous system using technology. These are natural producers or consumers of information. Solving a problem is a skill that is natural to them and can be deeply promoted with proper participation in their training. This comes from the implementation of useful projects and significant tasks that pose them with tasks that must be overcome creatively, which ultimately stimulates the development of sociocultural competence.

Ask any student what they like to create, and you will get many different answers. They are constantly looking for ways to express themselves and their uniqueness. Through social networks, they demonstrate this creative advantage and receive constant and instant feedback from their colleagues. The same level of creative power is used when they encounter interesting problems and figure out how to meet them with ingenuity and foresight. That is why fluency in creativity is one of the basic skills for fluent communication in any language. It was this approach that inspired us to this experiment. Let's dwell on the main reasons why it is the creative approach that we consider most relevant today.

Creativity is a vital outlet that inspires them to see who they are and what they can do, and to realize what they can achieve. Fundamentally, this side of any student is allowed to shine in their learning.

Students need the ability to think analytically, which includes the ability to compare, contrast, evaluate, synthesize and apply without instruction or control.

Analytical thinking means being able to use a higher level of Benjamin Bloom's digital taxonomy or higher order thinking skills.

Tasks that require linear thinking and routine cognitive work are increasingly outsourced. Therefore, it is important to guide students toward the ability to complete assignments using analytical thinking. This is important for their ability to succeed in life after class. Analytical thinking is an important part of what constitutes information fluency.

Analytical thinkers see data and information in different dimensions and from different angles. They are well versed in conceptualization, organization and classification, as well as in the synthesis of knowledge. These types of skills are invaluable because they allow older students to practically deal with social and cultural issues. This gives them the opportunity to make effective and informed decisions in their lives and relationships with society. It is easy to understand why critical and analytical thinking skills are important for success both in school and after graduation.

Students should have the ability to seamlessly collaborate in both physical and virtual spaces with real and virtual partners around the world.

Why it is important: digital students are social in nature. They write, publish, update, share, communicate and constantly create each other in technological environments. When they cannot do this at school, they become divorced and not attached to their learning. Communication and collaboration with others is important not only for their learning, but also for their mental and emotional health. This is a skill that teachers should use regularly with them.

It is great to simulate an artificial situation in which children will be involved in the process of learning a foreign language. The experimental base was chosen Bilim - innovation lyceum - boarding school for gifted youths of the city of Pavlodar.

Students of grade 8B were observed for 3 months studying culturally rich material. In practice, in artificial conditions created as part of their work - projects, they learned new interesting aspects of different cultures. As a result, the formation of their sociocultural and communicative competence has grown and a memo has been created that resembles the importance of respect for other cultures without forgetting your own.

Each student was assigned a topic of his project research and subsequent presentation to the whole group, the topics were different, ranging from the UK and the USA, ending with Elon Musk, Apple and Microsoft corporations. The PBL method (project based learning) is especially interesting for students, since they can directly study the material of interest themselves and subsequently be able to explain it to classmates. It is very interesting for students to discuss material and argue with each other, or learn new things and broaden their horizons. 10 minutes of lesson time was given for the presentation of each project, and as a result, the students themselves assessed it according to different criteria (each student was responsible for his own criterion). This made the students listen carefully and be interested in assessing their groupmates. The result was that in an easy and pleasant atmosphere, the students were able to learn quite complex and adult topics, thereby forming their socio-cultural competence and knowledge, as well as training their communication skills.

Finally, organizations of students who want to become competent and successful citizens who think about cooperation should ask themselves, given the potential problems, should they even cooperate? Is this an impossible goal? On the other hand, problems should not frighten anyone if it is possible to solve them with special efforts. There will be no unanimous agreement on all issues. This is normal because healthy differences can be productive and desirable. At the same time, there can be many ways to work together and experience the

many rewards received by building the relationships necessary to complete the work.

For example, in order to be in good relations with all representatives of cultures in the class, we must learn traditions and values that are different from ours. We must understand that each of us has customs that may seem like strangers. For example, in Kazakhstan, residents tend to call friends and colleagues by name as a sign of friendliness. However, in many Japanese communities, respect is shown in the use of surnames. Some often start their meetings by sharing food before starting a business. For others, eating before work seems unproductive.

It is necessary to integrate aspects of different cultures into all our actions. Almost all events lend themselves to a multicultural approach, including: social events, sports, street fairs, talent shows, campaigns, neighborhood improvement projects, demonstrations and lobbying.

In general, this study clearly showed that an approach based on studies of sociocultural competence is effective in motivating students to value cultural diversity. The construction of multicultural cooperation entails a change in the way of thinking, perception and communication of people. There is a difference between the recognition of cultural differences and the conscious inclusion of inclusive and anti-discrimination approaches in all aspects of the organization. Accepting cultural differences is not something separate from your problem-oriented work. It underlies the group's view of problems, possible solutions, as well as membership and working procedures. The structure, leadership and activities of the organization of work should reflect different perspectives, styles and priorities. Changing how the organization of such work looks and acts is just the first step in the ongoing process of creating a reality that maximizes and celebrates diversity. The process requires a long-term commitment and understanding that there will be shared risks, responsibilities and rewards.

Successful cooperation should be based on mutual respect, appreciation of differences, trust, plan, great patience, determination to adopt new approaches and attract partners who are usually not involved, and, above all, set a common goal.

References

1 Common European framework of reference for languages: Learning, teaching, assessment / № 12 / 2018. Iriskhanova. – M.: Moscow state linguistic University, 2005. – 247 p.

2 Елизарова Г.В. Культура и обучение иностранным языкам. – СПб.: КАРО, 2005. – 352 с.

—Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері—

3 Кунанбаева С.С. «Теория и практика современного иноязычного образования». – Алматы. – 2010. – 201 с.

4 Firth G., Elford H., Leeming C., Crabbe M. Intensive Interaction as a Novel Approach in Social Care: Care Staff's Views on the Practice Change Process, in Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities. – 2008. – p. 58-69.

5 Abdel Latif Sellami, «Teaching Towards Cultural Awareness and Intercultural Competence: From What Through How to Why Culture is?», Paper presented at the annual meeting of teachers of English to speakers of other languages. Vancouver, BC, Canada. – 2000. – 280 p.

6 Забродина И.К. Методика развития социокультурных умений студентов. – М.: LAP Lambert Academic Publishing. – 2012. – 216 с.

7 Пахотина С. Формирование социокультурной компетенции студентов. – М. – 2014. – 140 с.

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ БІЛМ БЕРУ

ПЕДАГОГИКА И ОБРАЗОВАНИЕ

FIELD OF PEDAGOGY AND EDUCATION

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ АГРЕССИЯЛЫҚ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ МӘСЕЛЕСІ

Г.Ә. Тоқтарбай

Педагог-психолог, ҚР ПІБ МО «Қарлығаш» балабақшасы РМК, Нұр-Сұлтан қ.

Аталмыш мақала агрессивті мінез-құлыштың психологиялық ерекшеліктерін зерттеуге арналған. Агрессивтілік мәселесі бойынша әдебиеттерге талдау жұмыстары жүргізілді. Соңғы жылдары балалар агрессивтілігінің мәселесі туралы көп айтылады. Қоғамда агрессивтік мінез-құлыштың, беталыстардың өсуі байқалуда. Балалардың бойындағы агрессивті әрекеттер ерте балалық шақтан бастап көріне бастайды. Ауыр материалдық жағдай, жұмыстағы тұрақсыздық, отбасы мәселелері, сондай-ақ, экраннан агрессивті іс-әрекетті жиілеп насиҳаттау және т.б. сияқты көп себептер бойынша ересектердің бойында жоғары агрессивтілікті бақылауға болады, ол агрессивтік балаларға да әсер етпей қоймайды.

Түйін сөздер: агрессивті мінез-құлыш, шабуыл, қарым-қатынас, қажеттілік, сана.

Көп уақыттан бері агрессиялық мінез-құлыш мәселесі медициналық, психологиялық және педагогикалық білім өкілдерінің жіті назарында келеді. П.П. Блонский, Л.С. Выготский, В. Шмитд және басқа да ғалымдарының еңбектерінде XX ғасырдың бірінші жартысында бұл мәселе көбірек көрініс тапты. М. Кляйн, А. Фрейд, К. Хорни және басқа да ғалымдардың жұмыстарында классикалық психоанализ тұрғысынан балалар агрессиясының ерекшеліктері жіктелді. Г. Паренс, Г. Фигдор және басқа да психоаналитикалық психологияның өкілдері мектеп жасына дейінгі балалардың агрессиясын алдын алудың жолдары мен еңсеру тетіктерін іздеумен айналысты. Психологтардың жұмыстарында балалардың агрессиялық мінез-құлқы әлеуметтік органдың әсері контексте қарастырылады. Мінез-құлыштың агрессиялық формаларын әлеуметтендіру мәселелері (А.А. Реан және т.б.), олардың әлеуметтік құзыреттермен байланысы (Н.А. Дубинко) кеңінен зерттелді. Педагогика шеңберінде бұл мәселені зерттеумен айналысқан ғалымдар: С.А. Завражин, М.П. Квадрициус, С.Л. Колосова, Н.Э. Маликова, С.В. Михейкина, және т.б. Мінез-құлыштың ауытқулардың даму алғышарттары ерте және мектепке дейінгі жаста (А.И. Захаров, А.Е. Личко, А. Фреддр және т.б.) пайда болады және біржола бекіді. Кейбір зерттеушілер (Ф.Е. Василюк,

С.Н. Ениколопов, және т.б.) мектепке дейінгі жастағы балалар агрессиясы отбасындағы деформацияның және оң әсердің жоқтығының салдары деп санайды [1, 55 б.].

И.А. Фурманов балалардың агрессиялық мінез-құлқын екі нысанға бөледі:

1. Әлеуметтенген форма – балаларда әдетте психикалық бұзылуышылық болмайды, олардың мінез-құлқыты реттеудің моральды және ерікті деңгейі, адамгершілік тұрақсыздық деген жоқ, әлеуметтік нормаларды елемеу деңгей төмен, өзін-өзі бақылаулары әлсіз. Олар әдетте айналасындағылардың назарын аудару үшін агрессияны пайдаланады, өздерінің агрессиялық эмоцияларын өте айқын көрсетеді (айқайлайды, жылайды, заттарды лақтырады). Мұндай мінез-құлқы олардың өзіне назар аударуға, басқалардан эмоционалдық жауап алуға немесе құрдастарымен қарым-қатынас жасауға бағытталған үмтүліктерін көрсетеді. Айналасындағылардың назарын аудара отырып, олар тыныштанады және өздерінің әлті әрекеттерін тоқтатады. Балалардың бұл агрессиялық әрекеттері өте ауыр жағдайға немесе салдарға экелмейді, және ерекше қатыгездік те жоқ.

2. Әлеуметтендірілмеу формасы – балалар әдетте жағымсыз эмоционалдық жағдайлардан (үрей, қорқыныш, дисфория), кейбір психикалық бұзылулардан (эпилепсия, шизофрения, мидаң органикалық зақымдануы) зардап шегеді. Теріс эмоциялар мен олармен селбесе жүретін бұзақылық әрекеттер кенеттен пайда болуы мүмкін, немесе психологиялық жарақаттаушы немесе стресстік жағдайға реакция болуы мүмкін. Катты қорқу, эмоциялық шиеленіс, қозу және импульстік мінез-құлқыққа бейімділік осындай балалардың тұлғалық белгілері болып табылады. Сыртынан бұл жи тікелей вербалды және физикалық агрессиямен көрінеді. Әдетте агрессиялық әрекеттердің көмегімен олар бойларындағы эмоционалдық шиеленісті жеңілдетеді, немесе басқаларға зиян келтіруден ләззат алады [2, 58 б.].

Балалар агрессиясының көріністерін әрқалай жіктеуге болады. Екі схеманы қарастырайық. Біріншісі – агрессияның көрінісі, екіншісі – агрессиялық мінез-құлқық механизмдері. Егер қозғаушы күштерді, агрессия уәждемесін негізге алатын болсақ, онда бір жағдайда – бала өзін көрсеткісі келсе, екіншісінде – өзінің діттеген мақсаттарына қол жеткізуғе, үшіншісінде – басқа баланы басыну және кемсіту әрекеттеріне барады. Осыған негізделетін жіктелім төмендегідей:

Сурет 1. Агрессияның көрінісі және агрессиялық мінез-құлық механизмдері.

С.А. Заваражкиннің пікірінше, баланың зорлық-зомбылық әрекеттеріне көп нәрсе кіретін болады, олар біреудің қолындағы тәттіні де, ойыншықты да тартып алатын болады, бұйырып сейлеуді де әдетке айналдырады. Бала айналасындағылардың назарын аудару үшін өзін агрессиялық ұстаяу мүмкін. Мысалы, қандай да бір себептермен ол басқа балалар арасында ән айту немесе сурет салу шеберлігімен ерекшеленбейтін болса. Балалардың өшпенділігінің тағы бір көң тараған себебі – қызғаныш. Баланың агрессиясы өзі қоюлғандағы келетін адамға да, «бәсекелесіне» де бағытталуы мүмкін. Кейбір балалар агрессияны өзіне «дүшпан» қоршаған элемнен қорғаныс ретінде пайдаланады. Мұндай мінез-құлық бала тәрбиелеуде нақты стратегиясы жоқ, баласының әрекеттеріне өз қоюлғандағы адамдардың қабағына қарап қоюлғандағы көңіл бөлестін ата-аналардың балаларына тән [3, 25 б.].

Агрессияны жас кезеңділігі бойынша қарастырайыңық:

Б. Споктың пайымдауына сүйенсек, анасы балаға жақпайтын нәрсежасаса, баланың анасына қарай қолын сілкүі бір жастағы балаға тән қалыпты құбылыс.

Е.В. Гаспаровтың айтуынша, екінші жаста баланың белсенділігі артады. Өз бетімен әрекет ету мүмкіндігін кеңейте отырып, баланың

тәуелсіз әрекет етуге ұмтылысы артады. Кейде бұл тәуелсіздікке ұмтылу – «мен өзім істеймін, өзім айтамын, өзім жеймін, т.б.» деген талпыныстарға жалғасады.

М.Д. Лисин, В.С. Мухин, Л.Д. Кошелев сынды ғалымдардың айтуынша 2-3 жас кезеңінде бала балабақшаға барады, онда ол құрдастарымен араласуға, олармен ойнауга бағытталған іс-әрекет тәжірибесі қалыптасады. Осы кезеңде агрессия инструменталдық сипатта болады. Балалар арасындағы жанжалдар көбінесе ойыншиққа таласудан туындейді. Бұл жастағы агрессиялық, негізінен, ата-аналардың қандай да бір іс-әрекеттерге қатысты реакцияларына байланысты көрініу әбден мүмкін. Егер ата-ана да, тәрбиеші де ашық агрессияның кез келген көріністеріне төзбестік танытса, нәтижесінде агрессиялықтың символдық түрлері, мысалы, жылану, осқырыну, қырсықтық, мойынсұнбау және басқа да қарсылық түрлері, сондай-ақ жанама агрессияның көріністері пайда болуы мүмкін [4, 112 б].

И.А. Фурманов атап өткендей, бұл жаста баланың «зертеу инстинктісі» қүшіейді, осы жаста бала бұрын естіп-көрмеген тыйым салулар мен шектеулерге кезігеді, әлеуметтік міндеттермен бетпебет келеді. Пайда болған өз қызығушылығы мен ата-ана тарарапынан салынған тыйымның арасында «аласұрған» бала құшті депривацияны – өз қажеттіліктерін қанағаттандыру мүмкіндіктеріне қойылған шектеуді бастан кешіреді. Басқаша айтқанда, фрустрация жағдайына ұшырайды. Бала бұл жағдайды ата-аналар тарарапынан бас тарту актісі ретінде қабылдайды. Бұл тартысты шешудің мүмкін еместігі баланың бойында ашу-ыза, үмітсіздік, агрессиялық үрдістер оятады. З жастағы балалар мектепке дейінгі кіші жастағы ішкі қақтығыстарды бастарын кешіреді, жаңа мінездүлкін реңктеріне ие бола бастайды [2, 57 б.].

Мектепке дейінгі жастағы агрессиялық мәселесін зерделей келе, бұл жас үш жастағы дағдарыспен сәйкес келетінін айтпай кетуге болмайды. Баланың айналасындағылармен үйлесімді қарым-қатынасын бұзатын және қалыпты аффективті даму процесінде байқалатын айқын агрессиялық кезеңдер, негізінен, жас ерекшелік аффектілікпен және тұлғалық дағдарыстардың уайымдарымен сәйкес екенін атап көрсеткен ғалым В.В. Лебединский. Э. Клер болса, «Уш жасар баланың тұлғасы туралы» жұмысында осы дағдарыстың негативизм, қыңырлық, қырсықтық, өз бетінен қайтпау, ересектерді мойындау, наразылық-бұлікшілік, деспотизмге, әміршілдікке ұмтылу сияқты бірнеше маңызды белгілерін атап көрсетеді [5, 456 б.].

Л.С.Выготский, бұл симптомдар баланың «қыын бала» екенін көрсететінін айтады. Ешқандай мәселе туғызбаған баланы енді ересектер «қыын бала» ретінде қабылдай бастайды. «Баланың барлық мінездүлкін наразылық сипатка ие болады, бала айналасындағылармен тек

—Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері—
қырылыштың сияқты болып көрініп тұрады» — деп жазады Л.С. Выготский.
Осының арқасында бала белгілі бір уақыттың ішінде құрт өзгерді деген
әсер пайда болады [6, 494 б.].

Үш жастағы дағдарыс кезеңінде тұлғаның екіжүзілігі (раздвоение личности) деген нәрсе орын алады: мұнда жанжалдар болуы, бала анасымен ұрысуы, қолайсыз кезде қолына ұстасылған ойыншықты быт-шыт етіп сындыруы мүмкін, бұл жерде аффективті-еріктің аясы өзгеріп отыр, баланың құрт артқан өзімшілдігі, белсенділігі осының көрінісі. Баланың өз бетінше әрекет жасау талпынысы ересектердің бала үшін жабық емес екендігін, баланың үлкендерге ашылып, коршаған ортадағы іс-әрекеттер мен қарым-қатынас үлгілерінің тасымалдаушысы ретінде әрекет ете бастағанын көрсетеді.

4-5 жаста бала ақырындан бойындағы ашулы сезімдерді ойынға аударуды үйренеді. Ол басқа адамдарды ренжітуге, оларға тисуге болмайтынын түсінеді, сол себепті өз сезімдерін ойын арқылы білдіреді. Бұл әлеуметтену үрдісі, осы тәсілдер арқылы бала бірте-бірте қоғамға сіңе бастайды.

6-7 жастағы баланың инструменталды агрессияға басқа адамға жеке бағытталған агрессия қосыла бастайды. Агрессияның формалары өзгереді, яғни «әлеуметтенген» формалардың (тіл тигізу, таласу т.с.с.) ұлғайуынан физикалық шабуылдың, қол жұмсаудың жиілігі азаяды

Сәби жаста бой көрсете бастаған агрессия мектепке дейінгі ерте кезеңде өрши бастайды. Балалардың кикілжіцдерді бейбіт тәсілдермен шешу қасиетінің артуы, сонымен қатар, ойын барысында өзара келісімге келе алуы нәтижесінде агрессия жойылады. Сонымен бірге, 6-7 жастағы балаларда өзімшілдік мінез аз болады және олар басқалардың сезімдерін жақсы түсіне бастайды.

М. Мид примитивті қауымдастықтарды зерттей отырып, өте қызықты қорытындыға келеді. Бала үшін теріс тәжірибесі бар қауымдастықтарда тұлғаның теріс белгілері қалыптасады. Мысалы, анасы баланы емшектен ерте шығарады, жұмысқа шығады, сол себепті бала мен ананың арасында қарым-қатынасы сирейді. Содан кейін тәрбие беру стилі қатаңдана түседі, жазалау жиіледі. Нәтижесінде баланың бойында мазасыздық, күдікшілдік, қатты агрессия, өзімшілдік және қатыгездік сияқты қасиеттер қалыптасады.

Мектепке дейінгі жас – тұлғаның қалыптасуын әсер ететін өміріндегі ерекше кезең. Бұл уақытта баланың алдағы өмірін анықтайтын психикалық қасиеттер қалыптасады, дараланады, оның дүниетанымы қалыптасады, өзінің әлеуметтік оргада алғын орын анықтайды, өзән қоршаған адамдардың бағалауларын ескеруді үйренеді, яғни болашақ тұлғаның негізі қалыптасады. Осы кезеңде баланы назардан тыс қалдырмау, оның дұрыс дамуына бағыттау аса маңызды, оның ішінде агрессиялық мінез-

құлқы бар балалармен жұмыс істеу маңызды, өйткені мектепке дейінгі жас – балалардың психологиялық сонымен қатар, мінез-құлық қағидаларын түзету үшін ең сезімтал фаза.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Бондаревская Е.В. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания: Учеб.пособие для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений, слушателей ИПК и ФПК / Е.В. Бондаревская, С. В. Кульневич; Под общ. ред. Е.В. Бондаревской. – Москва–Ростов- н/Д.: Творческий центр «Учитель», 2004. – 55 б.

2 Ватова Л.Н. Как снизить агрессивность детей / Л.Н. Ватова // Дошкольное воспитание. – 2003.– № 8.– 55–58 б.

3 Тимошок А.В. Агрессивное поведение детей дошкольного возраста // Современная психология: материалы Международной научной конференции (г. Пермь, июнь 2012 г.). – Пермь:Меркурий,2012.– С.25- 27.

4 Романов А.А. Коррекция расстройств поведения и эмоций у детей: альбом игровых коррекционных задач / А.А. Романов.– М.: Плэйт, 2002. – 112 б.

5 Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отчество: учеб.для студ. вузов / В.С. Мухина. – 4-е изд. стереот. – М.: Издательский центр «Академия» 1999. – 456 с.

6 Психологический словарь. Под. общ.ред. Петровского А.В., Ярошевского М.Г. – 2-е изд., – М.: «Политиздат», 2007, 494 б.

ГРНТИ 14.35.01

РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ УЧЕБНОЙ АКТИВНОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

А.М. Хакимова

Магистрант, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, г. Нур-Султан

Р.К. Толеубекова

Д.н.н., профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, г. Нур-Султан

В статье рассмотрена актуальная проблема современного высшего образования – учебная активность студентов, в сфере учебных взаимодействий. Особое внимание удалено вопросу, касающемуся

структуре учебной активности студентов. В статье показано, что учебная активность – это целостная система, представленная в единстве ее объективных и субъективных компонентов, причем субъективные компоненты, такие как отношение студента к результатам своего учения и субъективное восприятие им различных учебных трудностей, оказывают существенное влияние на общий уровень учебной активности и результативность учебной деятельности.

Ключевые слова: учебная активность, трудности, субъективное восприятие, учебная деятельность.

Успешное развитие общества напрямую зависит от качества подготовки квалифицированных специалистов, поэтому актуальной становится задача исследования условий эффективного профессионального развития. Развитие профессионала, конкурентоспособного на рынке труда, компетентного, ответственного, готового к профессиональной и социальной деятельности происходит в учебно-профессиональной деятельности, в которой студент не только усваивает необходимые знания и умения, но и развивается в целом как личность. Важнейшим условием эффективного профессионального и личностного развития является субъектная активность самого студента, которая реализуется в его учебной деятельности.

Активность в субъектном подходе психологии рассматривается как функциональное проявление личности, способ самовыражения и достижения целостности, автономности и субъектности как способности к самосовершенствованию, саморегуляции и самодвижению (Ж.Б. Қоянбаев., Р.М. Қоянбаев К.А., Бульханова Славская, Б.Г. Ананьев, А.В. Брушлинский, А.К. Осницкий, С.Л. Рубинштейн, Е.А. Сергиенко, В.А. Татенко, И.С. Якиманская и др.). Учебная активность – это результат интеграции различных видов и проявлений активности, наиболее существенных именно в сфере учебных взаимодействий. Это понятие, характеризующее динамическую сторону учебно-профессиональной деятельности студентов. Представление об учебной активности раскрывается в работах Л.П. Аристовой, Л.П. Барама, К.Н. Босиковой, А.А. Волочкова, М.К. Дуванской, И.П. Коноваловой, В.Н. Крутецкого, В.В. Новицкого, Л.Н. Павловой, Е.Ю. Росляковой, Т.И. Шамовой и др. и связывается с такими видами активности, как познавательная, умственная, интеллектуальная, волевая, эмоциональная, интенциональная, поисково-творческая. В наиболее общем виде учебная активность рассматривается как качественно-количественная мера взаимодействия субъекта учения со средой обучения. Согласно А.А. Волочкову, это не столько мера включенности в учебную деятельность «из вне», сколько степень зависимости данной деятельности от самого субъекта.

Основным качеством личности, с которого начинается развитие учебной активности, по мнению К.Н. Босиковой, является инициативность, важным показателем учебной активности является поиск и внесение новизны в процесс учебной деятельности. Учебную активность студентов, направленную на освоение будущей профессии, И.П. Коновалова и В.В. Новицкий определяют как профессиональную активность будущего специалиста и представляют ее как способность преобразовывать учебную информацию. Она проявляется в творчестве, эмоциональных, волевых и интеллектуальных действиях, направленных на освоение профессии, общении и отношении к учебной работе. Уровень профессиональной активности приходит как извне, так и со стороны культурной среды, так и изнутри внутренним миром студента, его потребностями. Становление профессиональной активности студентов происходит как под непосредственным влиянием преподавателя, так и в самостоятельной работе студентов.

Многие ученые, изучающие учебную активность, стремятся определить структуру учебной активности. Так, К.Н. Босикова выделяет следующие структурные компоненты учебной активности студентов: мотивационный, эмоционально-волевой, интеллектуальный и динамический. Структура учебной активности в работе А.А. Волочкива представлена четырьмя подсистемами. В нее входят потенциал активности (включающий учебную мотивацию и обучаемость), регулятивный компонент, динамический компонент (наличие исполнительских навыков, творческих способностей и самостоятельности), результативный компонент (представленный объективными результатами учебной деятельности и удовлетворенностью достигнутым). Таким образом, в структуру учебной активности авторы включают не только объективные, но и субъективные компоненты, к которым относят, в основном, отношение студента к учебной деятельности, степень удовлетворенности учением и результатами собственной активности.

На наш взгляд, важным субъективным компонентом учебной активности является переживание студентом тех трудностей, с которыми он сталкивается в процессе овладения профессией, так как обучение в вузе часто сопровождается различными стрессовыми ситуациями, связанными как с учебным процессом, так и с личными взаимоотношениями. Подавляющее большинство студентов (особенно младшекурсники) испытывают комплекс трудностей, обуславливающих негативные переживания и отрицательно сказывающихся на учебной активности студентов.

Анализ научных источников показал, что авторы дают разное определение понятие «трудность». Это препятствие или «разрыв в деятельности» (А.Н. Леонтьев); это ситуация, в которой человек видит

противоречие (Е.Ю. Коржова); это ситуация, обладающая такими признаками, как значимость, неподконтрольность, неопределенность, малая прогнозируемость, динамичность, стрессогенность; а также недостаточное соответствие собственных ресурсов требованиям ситуации (Е.В. Битюцкая).

Обзор научных работ и эмпирических данных по изучаемому вопросу позволил нам назвать и классифицировать наиболее часто встречающиеся трудности, с которыми сталкиваются студенты.

1. Трудности, связанные с учебной деятельностью:

а) операциональные, порождающиеся отсутствием навыков самостоятельной работы, неумением конспектировать, работать с первоисточниками, справочниками, словарями, несоответствием уровня сложности учебного материала стартовым знаниям студентов и др. причинами. Субъективно для студентов они проявляются в низкой результативности учебной деятельности (не устраивающих оценках), больших затратах времени и сил на выполнение учебных заданий, недостаточном понимании учебного материала, трудностях конспектирования лекций, невозможности удовлетворить требования преподавателей, неудачах и невезении на экзаменах и зачетах и т.п.;

б) мотивационные, порождающиеся нехваткой учебной, познавательно мотивации, преобладанием внешней мотивации, отсутствием интереса к выбранной профессии. Субъективно для студентов они проявляются в недостаточном желании выполнять учебные задания, скуче на лекциях и других занятиях; отсутствии желания посещать занятия и т.п.;

в) регулятивные, порождающиеся недостатком регулятивных умений, неразвитостью волевых процессов, системы самоконтроля и саморегуляции. Субъективно для студентов они проявляются в нехватке времени на подготовку, неоптимальности расписания и режима дня (приходится заниматься в вечернее и ночное время), невозможности все выполнять и сдавать в срок, перегрузке во время контрольных недель и сессий, неопределенности и неясности требований преподавателей, трудности отказа от развлечений в пользу учебных занятий и т.п.

2. Социально-психологические трудности: трудности с установлением контактов с одногруппниками, преподавателями, противоположным полом; отсутствие взаимной поддержки, взаимовыручки; нехватка помощи и поддержки от близких, отсутствие общих интересов и целей в учебной группе.

3. Бытовые трудности: материальные проблемы, неумение организовать быт, трудности с самообслуживанием.

Изучения трудностей как субъективного компонента учебной активности, важно знать, не только какие трудности испытывают студенты, но и их субъективное восприятие: степень подконтрольности,

возможности преодоления, частоту встречаемости и влияние субъективных и объективных причин их возникновения.

По нашему мнению, учебную активность необходимо изучать в единстве объективных и субъективных ее компонентов, последние из которых, как показал обзор научных работ, изучены в меньшей степени. Поэтому цель нашего исследования – представить учебную активность студентов как единую систему в объективных и субъективных компонентах. в процессе обучения в вузе возможно как повышение, так и снижение уровня учебной активности. Позитивную динамику учебной активности обуславливают положительное отношение к профессии и сформированные субъектные качества. Рост учебной активности сопровождается субъективной удовлетворённостью учебной деятельностью.

На основании результатов четырехлетнего лонгитюдного исследования (И.С. Лабынцева) особенностей становления и развития учебной активности студентов, можно сделать следующие выводы:

1. Учебная активность как целостная система, представленная во взаимосвязи объективных и субъективных компонентов, в процессе обучения может как расти, так и снижаться.

2. Позитивную динамику учебной активности обуславливают следующие факторы: положительное отношение к профессии, проявленное в позиции субъекта профессионального выбора; сформированные субъектные качества, такие как внутренний локус контроля, т. е. понимание студентом того, что он – хозяин своей жизни, а жизнь подвластна его управлению, осознание, что он – истинная причина и своих побед, и поражений; осмысленность жизни как рефлексия целей и смыслов собственной жизни и выполняемой деятельности;

3. Развитие учебной деятельности студентов сопровождается субъективной удовлетворённостью, получаемой от деятельности и её результатов, что, вероятно, способствует большей вовлечённости студентов и более эффективному их личностно профессиональному развитию.

Успешность развития субъектной активности определяется готовностью преподавателя конструировать открытую для творчества, динамично перестраивающуюся совместную, интеллектуально коммуникативную деятельность со студентами, ведущую их к более высоким уровням самоорганизации учения, взаимодействий и ценностных позиций. В большинстве исследований проблемы активности, проходит классификация уровней активности по оси *репродукция – творчество*. Эти уровни легко угадываются в трех «потоках», построенных от преобладания внешней к внутренней. К. А. Абульханова (1991) образно характеризует основание для построения подобных классификаций уровней активности как ось меры инициативности. Уровни активности, выделенные по оси «стимульно-реактивная репродукция – самостоятельное, инициативное творчество» близки уровням,

выделяемым по осям «объектность – субъектность», «адаптивность – неадаптивность». Все эти основания классификаций представляются наиболее соответствующими природе активности. Они позволяют в характеристиках уровней выделять не только меру инициативности, внутренней детерминации и творчества, но и более общую сущность активности и ее стиля: меру субъектности взаимодействий Реактивность – Активность. Классификация уровней активности и уровня стиля активности предполагает диалектическое сочетание двух или даже трех оснований-мер: меры соответствия эталонам воспроизведения деятельности (адаптивный аспект стиля), меры развития деятельности (неадаптивный, авторский, творческий аспект) и меры саморазвития ее субъекта в процессе активного взаимодействия (аспект саморазвития индивидуальности). На этой основе можно выстроить линию стилей активности от полюса наименее совершенного стиля (малоэффективного даже в репродуктивном, воспроизводящем аспекте) – к полюсу наиболее совершенного, обеспечивающего высокую результативность (адаптивная характеристика) и развитие деятельности (характеристика неадаптивности, оригинальности стиля), а также развитие индивидуальности в процессе взаимодействия.

Стили учебной активности студентов под руководством А. А. Волочкова изучались студенткой факультета психологии ПГПУ О. В. Башуровой (2007 г.). Теоретическая модель и технология выделения стилей полностью соответствовали исследованиям, выполненным на школьниках. Для измерения учебной активности использовался «Вопросник учебной активности студентов» (Волочков, 2007). Выборка 119 наиболее активных из 205 студентов 2–5 курсов Пермского государственного педагогического университета стала основой для выделения стилей учебной активности. Всего автором было выделено три стиля, два из которых в значительной мере повторяют стили младших школьников: метацелевой (ориентированный на процесс и содержание учебной деятельности) и целевой (ориентированный на результат, с развитым самоконтролем). Третий стиль был охарактеризован как процессуальный стиль или стиль интеллектуальной динамики учебной активности. Он насыщен элементами динамического компонента учебной активности (как исполнительской, так и творческой), а также показателями интеллектуальной эргичности, скорости, пластиности (по В. М. Русалову) и интеллектуальным фактором В (по Р. Кеттеллу). Далее автором с помощью однофакторного дисперсионного анализа оценивались эффекты фактора «стиль активности» на 33 показателя разноуровневых свойств индивидуальности студентов. Из них 14 эффектов (42,4 %) оказались статистически достоверными или близкими к ним: 5 значимых эффектов – на свойства темперамента (по В.М.Русалову), в особенности на эргичность в психомоторной, интеллектуальной и коммуникативной сферах, интеллектуальную скорость и пластиность. Больше всего – 9

эффектов – обнаружено на свойства личности (по Р. Кеттеллу) – факторы А, В, С, Е, F, Н, М, Q1, Q2. Тем самым показано, что стиль активности оказывает значительное влияние на дисперсию свойств личности и даже ряда темпераментальных характеристик. Конечно, и сам стиль активности в значительной мере обусловлен этими характеристиками и определенными личностными симптомокомплексами.

В заключении, основные трудности, субъективно воспринимаемые студентами как часто встречающиеся и труднопреодолимые, которые отрицательно сказываются на учебной активности и снижают уровень успеваемости студентов, – это трудности операциональные, т.е. трудности, связанные с недостаточно развитыми навыками самостоятельной работы, с неумением конспектировать, работать с научной и справочной литературой, низким уровнем базовых знаний и т.п. Таким образом, мы получили данные, свидетельствующие, что на уровень учебной активности студентов и успешность обучения влияют не только их обученность, наличие исполнительских навыков, но и личностные качества, отношение к результатам своей учебной деятельности и субъективная оценка встречающихся трудностей. Данные полученные нами дают основание говорить об особой значимости профориентационной работы психологов на этапе выбора профессии, о необходимости целенаправленной работы психологических служб вузов по формированию субъектных качеств студентов, так как ответственно совершенный профессиональный выбор, развитые субъектные качества позволяют студентам более успешно учиться и совершенствовать учебную деятельность как средство собственного развития.

Изучение всех научных работ по активности и учебной активности А.А. Волочкова показало мне как в формировании профессиональной направленности личности будущего педагога необходимо уделить достаточно внимания соотношению основных факторов развития в процессе обучения и воспитания. Однако современная психологическая и педагогическая науки все больше склоняются к признанию роли еще одного фактора развития – фактора активности самого субъекта жизни.

Литература

- 1 Волочкин А.А. Психология активности: курс лекций // Учебное пособие // Пермь ПГГПУ 2013 г.
- 2 Лабынцева И.С. Отношение к будущей профессии студентов с разным уровнем учебной активности // Известия ЮФУ. Технические науки. Тематический выпуск. С. 226-231.
- 3 Лабынцева И.С. Учебная активность студентов: взаимосвязь объективных и субъективных компонентов // Известия ЮФУ. Технические науки. Тематический выпуск. С. 239-246.

БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДА ИММЕРСИВТІ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ӘСЕРІ

A.X. Давлетова

П.ә.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҮУ, Нұр-Сұлтан қ.

А.А. Өмірзакова

PhD-докторант, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҮУ, Нұр-Сұлтан қ.

Бұл жұмыс білім беру саласына иммерсивті технологиялардың әсерін қамтиды. Иммерсивті технологияларды пайдаланып оқыту басқа оқыту әдістеріне қарағанда әлдеқайда тиімді екендігі белгілі. AR және VR-бұл кинестетикалық оқытуға ықпал ететін технологиялар, бұл мектептерге сыныпта басқаруға және басқаруға болатын өте тартымды, қызықты және жан-жақты қызықты оқу тәжірибесін ұсынады. Бұл технологиялар оқытуды интерактивті және қызықты ете отырып, керемет педагогика әлемінде төңкеріс жасай алады. Виртуалды шындық – бұл сыныптағы дәстүрлі оқыту әдістерін өзгерте алатын тағы бір инновациялық технология. Бұл технология студенттерге иммерсивті оқыту арқылы ең күрделі дерексіз тақырыптарды түсінуге көмектеседі. Мұның бәрі виртуалды шындықта мүмкін. Бұл технология білім алушыға тұжырымдамаларды алаңдаушылықсыз ортада окуға мүмкіндік береді, бұл олардың шоғырлану деңгейін одан әрі арттырады және ең күрделі тақырыптарды өте қызықты түсінуге көмектеседі. Білім алушылар кез-келген жерде іс жүзінде саяхаттай алатындықтан, олар енді сынып қабыргаларымен шектелмейді. Бұл тәжірибелін бәрі өте қызықты және білім алушыларға кинестетикалық оқытуды қамтығандықтан, үйренген нәрселерінің көшілігін сақтауға көмектеседі.

Түйін сөздер: иммерсивті технологиялар, VR, AR, иммерсивті білім беру мазмұны.

Иммерсивті технологиялар тұтынушылар үшін танымал және қол жетімді бола түсуде, демек, біз оларды әртүрлі жағдайларда, соның ішінде сыныпта қолдануды көре бастадық. Бұл мұғалімдер үшін де, оқушылар үшін де жағымды нәрсе. Иммерсивті технологиялар мен ойындық оқытуды дұрыс және педагогикалық тұрғыдан дәйекті түрде қолданған кезде, олар оқу нәтижелерін бұрын мүмкін болмаған, қол жетімді немесе ауқымды бола отырып жақсартса отырып, оқу бағдарламасын қолдай және кенейте алады. Қарқынды технологиялардың білім беру жүйесіне енуі ойындардың

арқасында жүреді. Гамификация бірнеше жылдан бері бұкіл индустрияны дамытты, бірақ ең бағтысы – мектептер. Интерактивті оқыту қолында планшетпен өсken үрпақтың зерігүі мен табандылығы мәселесін шешуге уәде береді. Білім беру ойындары құрделі мәселелерді еш қызыншылықсыз шешуге көмектеседі.

Иммерсивті оқыту технологиясы адамдарға дағдыларды игеруге және физикалық қауіпті жағдайларда әрекет етуді үйренуге көмектесудің маңызды пайдасын көрсетті-ұшакты тасымалдаушыға қондыру кезінде қызметкерлерге көмектесуден бастап, зауыттағы төтенше жағдайды тиімді басқаруға дейін. Виртуалды шындықты қолдана отырып оқыту технологиясы, егер нақты жағдайда оқыту тым құрделі, қауіпті немесе қымбат эксперимент болса, кеңінен тарапуда. Бұғынгі таңда Виртуалды шындық «эмпатияның абсолютті машинасы» ретінде танылған кезде, көптеген ұйымдар адамның қабілеттерін дамыту үшін оның әлеуетін тани бастады. Атап айтқанда, эмоционалды жағдайларда адамдар өздерін қалай ұстая керектігін жиі біледі, бірақ нәзік жағдай туындаған кезде, олар көбінесе эмоцияларын жеңіп, оны шешудің ең тиімді мінез-құлқын көрсетуде қындықтарға тап болады. Иммерсивті тәжірибе осы қабілетті дамыту үшін салдарсыз тәжірибе үшін қауіпсіз орын ұсна алады.

Иммерсивті технологиялар – бұл виртуалды әлемге немесе аралас немесе кеңейтілген шындықтың әртүрлі нұсқаларына толықтай немесе ішінара енудін тәсілі. Ол технологияларға нелер кіретінін айтатын болсақ:

Толықтырылған шындық (AR) – бұл мәтінді, суреттерді, графиканы немесе басқа сандық мазмұнды адамның айналасындағы нақты заттарға проекциялау.

Виртуалды шындық (VR) – техникалық құралдар және программалық жасақтамалардың көмегімен жасалынған, адамға көру, есту, сезу т.б. сезімдері арқылы берілетін жасанды әлем. Виртуалды шындық технологиялары нақты әлемде формасы жоқ объектілерді күргуга және дерексіз модельдер жасауға мүмкіндік береді.

Дәстүрлі оқыту әдістері білім мен дағдыларды игерудің негізгі жолдары ретінде дәрістер тыңдауды және окулықтарды окуды қөздейді. Алайда, жадыны зерттеу нәтижелері бойынша визуалды ақпарат есте сақтаудың ең қуатты көзі болып табылады, ал визуалды сигналдар мен қызметтің басқа түрлерінің (мысалы, бақыланатын объекттіге бағытталған әрекеттер) үйлесуі ақпаратты игеру тиімділігін едәуір арттырады. Иммерсивті виртуалды шындықтың оны басқа оқу құралдарынан сапалы ажыраттын кейбір аспекттері бар, сонымен қатар нақты әлемде қол жетімсіз, кейде мүмкін емес.

VR және AR технологияларының артықшылықтары көбінесе интенсивті оқыту деп аталатын kontekste айтылады, бұл окушының кейбір модельденген ортага енүін қамтиды. Бұл тәсіл студенттік

—Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері— зертханада оңай қайталанбайтын жағдайлар үшін білім мен дағдыларды алу үшін өте пайдалы. Мысалы, бірегей хирургиялық операция жасалатын ядролық реактор немесе операция бөлмесі. Алайда, иммерсивті технологиялар сөзсіз актерлердің өзара әрекеттесуінің ойын сценарийлеріне әкеледі және бұл барлық мағынада жаңа шындық. Бір жағынан, анықтама бойынша үйлесімді, үздіксіз, тұтас, интерактивті және қызықты болуы керек геймплей үлкен дидактикалық әлеуетке ие. Екінші жағынан, оку материалын еткізуіндің нақты бағыттарын таңдаудағы ойындарға тән кездейсоқтықтар оку бағдарламасының қатаң талаптарына қашып келеді, онда зерттелген материалдың мерзімі мен көлемі нақты көрсетілген.

Сыныпта қолдануга арналған иммерсивті білім беру мазмұнының көбеюі байқалады. Олар ғылым мен техникадан бастап тарихқа, географияға және өнермен байланысты салаларға дейінгі көптеген пәндерді қамтиды. Google технологиялық алыптары Google Expeditions-мұғалімдер мен студенттерге сабактан тыс алыс жерлерге іс жүзінде кеппестен саяхаттауға мүмкіндік беретін 1000-нан астам VR тәжірибесі бар иммерсивті қосымшаны ойлап тапты [1]. ClassVR, Viarama және Unimersiv сияқты компаниялар мен әлеуметтік кәсіпорындар мектептерге мазмұндығана емес, сонымен қатар құрал-жабдықтармен, сабак жоспарларымен және мұғалімдерге қолдау көрсету арқылы төменгі деңгейдегі мектептерге қызықты мазмұн әкеледі.

Оку бағдарламаларына негізделген басқа бастамалар білім алушыларды болашақ мансаптарына дайындауға көмектесу үшін ақадемиялық оқыту мен практикалық тәжірибе арасындағы алшактықты жою үшін жасалды. Мысалы, жеке сыныптарда 11-18 жастағы балаларға арналған аккредиттеген бағдарламаны жасады. Construct жобалау инженері (DEC) құрылыш индустриясындағы жобалау және инжинириング саласындағы жұмыс тұрғысынан оқытуды қолдайды. Бұл сайтты VR арқылы сыныпқа көшіруді қамтиды. Студенттерге нақты жұмыс жағдайларында (бірақ қауіпсіз ортада) практикалық, практикалық тәжірибе жинауға мүмкіндік бере отырып, студенттер шабыт алып, құрылыш саласындағы жұмыс шындықтары туралы түсінік ала алады [2].

Мектептер барлық оқушылардың қажеттіліктерін қанагаттандыруға міндettі, бірақ әр оқушының қажеттіліктерін ескеретін оку бағдарламасын жасау қыын болуы мүмкін, әсіресе мектептердің толып кетуіне байланысты. Технология мұғалімдерге әр оқушыға онлайн оқыту модульдері, жеке планшеттер және казір виртуалды және кеңейтілген шындық сияқты құралдар арқылы қажетті назар аударуға көмектеседі. Сарапшылар виртуалды орта қосымша көмекке мұқтаж студенттерге құрдастары сияқты сыныпта бірдей жетістікке жету үшін қажетті дағдыларды дамытуға мүмкіндік бере алатындығын анықтады [3]. «Ол білім алушылармен мен

бірлесіп назар аудару дағдылары, сенсорлық тәжірибе, мазасыздықты азайтуға арналған экспозициялық терапия, әлеуметтік әңгімелер, қоғамдық оқыту, әлеуметтік дағдылар, атқарушы қызмет, күнделікті және тәуелсіз өмірлік дағдылар, қауіпсіздік туралы хабардарлық және әлеуметтік модельдеу бойынша жұмыс жасау үшін қолданылады», - деді Жаклин Үйхем, AcclimateVR негізін қалаушы, технология және мүгедектік орталығы ұйымдастырған презентацияда [4].

Виртуалды және кеңейтілген шындық студенттерге зейін қоюға көмектеседі. Сыныптағы виртуалды және кеңейтілген шындықтың басты артықшылықтарының бірі – студенттер тек өз жұмысына еніп қана қоймай, сонымен қатар сынныптағы басқа да аландандырылған болдырмауы мүмкін.

Назар жетіспеушілігінің синдромы мектептер арасында өсіп келе жатқан проблема болып табылады. Ауруларды бақылау және алдын алу орталығының соңғы мәліметтеріне сәйкес, 5,7 миллион балаға назар жетіспеушілігінің бұзылуы немесе гиперактивтіліктің бұзылуы диагнозы қойылған және диагноздардың саны соңғы онжылдықта өсіп келеді [4].

Виртуалды шындық гарнитураларын қолдана отырып, білім алушылар оку сабактарымен араласуға мәжбур болады, бұл технологияны әр түрлі ауру деңгейі бар балалармен жұмыс істейтін мұғалімдер үшін өте ынғалы өтеді. «Сонымен қатар, цифрлық дәүірде туылған балалардың назары тез тәмнедейді. Кішкентай балалардың миысартфондар, әлеуметтік желілер мен интернеттің арқасында үнемі ынталандырылады», – дейді BBN Times авторы Навин Джоши, Allerin бағдарламалық компаниясының негізін қалаушы және бас директоры. «Білімге кеңейтілген шындық пен виртуалды шындықты енгізу барлық осы мәселелердің нақты шешімі бола алады. AR және VR технологиясы дәрістер мен кітаптарды қызықты және интерактивті ете алады, бұл аландандырылған азайтады» [5].

Microsoft сияқты компаниялар виртуалды шындық гарнитураларын дәл осылай пайдалануға арналған құралдарды ойлап тапты. 2019 жылдың қаңтарында Майкрософт өзінің Immersive Reader өнімі студенттерге виртуалды кеңістікте окуға мүмкіндік беретін виртуалды қосымша ретінде қол жетімді болатынын жариялады [6].

Иммерсивті оқыту технологиясы білім алушыларға дағдыларды қолдануға көмектеседі. Үнтымақтастық, топтық жұмыс және проблемаларды шешу сияқты дағдылар білім алушылар үшін негізгі бағытқа айналды, ойткени компаниялар болашақ қызметкерлер үшін осы қабілеттерге деген қажеттілікті білдіреді. Осы салалармен құресетін білім алушылар үшін виртуалды шындық модульдері тәжірибе үшін тамаша орын бола алады. 2018 жылдың сонында АҚШ білім департаментінің Арнайы білім беру бағдарламалары басқармасы студенттердің сынныпта және болашақ мансабында жетістікке жету үшін қажетті әлеуметтік

—Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері—

дағдылармен жұмыс істей алуы үшін бағдарламаларды әзірлеуге 2,5 миллион доллар инвестиялады.

Virtual reality Opportunities to Integrate Social Skills (VOISS) деп аталатын жоба аутизмі жоғары білім алушыларға әртүрлі мектеп жағдайларында жұмыс істеуді, сөйлесуді және құрдастарымен жұмыс істеуді үйрену үшін виртуалды жағдайлар сериясын жасады, бұл студенттерге жұмсақ дағдыларын қауіпсіз ортада дамытуға еркіндік берді [7].

«Пайдаланушы (виртуалды шындық бас киімін кигеннен кейін, ол) әр түрлі жағдайларды зерттей отырып, әр түрлі ортада жүре алады», – деді арнайы білім беру профессоры және жобаның негізгі зерттеушілерінің бірі Шон Смит Вариетиге. «Пайдаланушы компьютерлік аватарларға жақындал, өзара әрекеттесе алады. Бұл өзара әрекеттесу пайдаланушыға әсерді немесе он әрекеттесу теріс өзара әрекеттесуді түсінуге мүмкіндік береді. Мысалы, егер пайдаланушы үнемі төмен қараса, аватарлар сөйлесуді тоқтатып, кетіп қалуы мүмкін. Алайда, егер пайдаланушы көз байланысын орнатса, онда аватар он жауап береді, жынышп, пайдаланушымен сөйлеседі». Виртуалды шындық құралдары алғаш рет сыныпқа енгізілген кезде, Технология мектеп қабырғасынан асып, окушыларды басқаша бара алмайтын жерге апарудың тәсілі ретінде сатылды.

Алғашкы VR – сабактарының өткізілуі.

Зерттеуді Modum Lab компаниясының виртуалды және Толықтырылған шынайылық (VR/AR) шешімдерін әзірлеуші мамандары және КДФБ FTA базасында жұмыс істейтін нейротехнологиялар және VR/AR орталығы жүргізді.

Оның барысында «Магнетизм» тақырыбы бойынша арнайы әзірленген VR сабактарының негізінде физиканы оқытуда VR қолдану стандартты әдістемелермен салыстырғанда оқу процесінің едәуір тиімділігіне қол жеткізуге мүмкіндік береді деген болжам тексерілді. Бұл балаларға физикалық процестердің мәнін жақсы түсінуге және оларды проблемаларды шешуде қолдануға мүмкіндік беретін көрнекілік арқылы қол жеткізілді. Зерттеуге Мәскеу мен Владивостоктағы оқу орындарының 9 сынып оқушылары, соның ішінде П.Л. Капица атындағы физика-техникалық лицей, хореографиялық мектеп және басқа да мамандандырылған мектептер қатысты. Оқушылардың негізгі тобы тақырыпты VR форматында зерттеді, ал бақылау бөлмесі дәстүрлі мектеп бағдарламасымен айналысты. Виртуалды шындықтың қыска мерзімді перспективада материалды ассилиляциялауға қалай әсер ететінін түсінү үшін жедел тесттер қолданылды және OGE нәтижелері интегралды тиімділікті бағалау үшін зерттелді. Modum Lab компаниясында айтып өткендей, негізгі топтағы тест бойынша орташа қорытынды балл VR-оқытудан өткеннен кейін артты, ал бақылау тобында бұл көрсеткіш өзгерген жоқ, бұл оқытудың технологиялық форматынан әсердің болуы туралы

айтуға мүмкіндік береді. Атап айтқанда, негізгі топтағы тест нәтижелері алғашқы тестілеумен салыстырғанда 28,8% - га жақсарды.

VR-оқыту мен OGE нәтижелері арасында нақты байланыс пайда болды. Сонымен, негізгі топтағы OGE орташа баллы бақылау балына қарағанда орташа есеппен 2,5 баллға жоғары болды. Сонымен қатар, OGE-дің негізгі топтың сәтті жартысына арналған орташа баллы бақылау тобының сәтті жартысына қарағанда 11 %-ға жоғары болды. Қосымша талдау көрсеткендей, бұл айырмашылық VR оқыту факторына байланысты болды. VR/AR-мен жүргізілген эксперименттердің он нәтижелері тиісті техникалық шешімдерді әзірлеушілерді оптимистік күйге келтіреді [8].

Иммерсивті ортада оқу ерекшеліктері.

VR және AR технологияларының артықшылықтары көбінесе иммерсивті оқыту деп аталатын контексте айтылады, бұл окушының кейбір модельденген ортаға енүін қамтиды. Бұл тәсіл студенттік зертханада онай қайталанбайтын жағдайлар үшін білім мен дағдыларды алу үшін ете пайдалы. Мысалы, бірегей хирургиялық операция жасалатын ядролық реактор немесе операция бөлмесі. Алайда, иммерсивті технологиялар сөзсіз актерлердің өзара әрекеттесуінің ойын сценарийлеріне әкеледі және бұл барлық мағынада жаңа шындық.

Бір жағынан, анықтама бойынша үйлесімді, үздіксіз, тұтас, интерактивті және қызықты болуы керек геймплей үлкен дидактикалық әлеуетке ие. Екінші жағынан, оқу материалын өткізуінің нақты бағыттарын таңдаудағы ойындарға тән кездейсоқтықтар оқу бағдарламасының қатаң талаптарына қайшы келеді, онда зерттелген материалдың мерзімі мен көлемі нақты көрсетілген.

Иммерсивті технологиялар мен білім-бұл ерекше үйлесім табатын екі әлем. Окушылармен байланыс орнатуда және оларды оқуға шабыттандыруда жаңа кезеңнің қарсаңында тұрмыз. Білім алушыларға жаңа әлемдерді бастан кешіруге, кол жетпейтін жерлерді зерттеуге және дерексіз тұжырымдамаларға визуалды контекст ұсынуға мүмкіндік береді. Отырып, VR, AR оқытудың көңілді және тиімді ете алады, бұл қоршаған әлеммен қызығушылық пен интерактивтілік тудырады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Bring your lessons to life with Expeditions. Ресурс: <https://edu.google.com/products/vr-ar/expeditions/>

2 Inspire young people to experience the digital Built Environment and empower them to design, engineer and construct an EXTRAORDINARY future. Ресурс: <https://designengineerconstruct.com/>

3 Ozgur Yilmaz. The effects of “live virtual classroom” on students’ achievement and students’ opinions about “live virtual classroom» at distance

—Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері—

education. TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology – January 2015, volume 14 issue 1.

4 Eli Zimmerman. AR/VR in K–12: Schools Use Immersive Technology for Assistive Learning. Ресурс: <https://edtechmagazine.com/k12/article/2019/08/arvr-k-12-schools-use-immersive-technology-assistive-learning-perfcon>.

5 Naveen Joshi. Applications of augmented and virtual reality in education. Ресурс: <https://www.bbntimes.com/technology/applications-of-augmented-and-virtual-reality-in-education>

6 All about Immersive Reader. Ресурс: <https://education.microsoft.com/en-us/resource/9b010288>.

7 Virtual reality Opportunities to Integrate Social Skills (VOISS) Ресурс: <https://lsi.ku.edu/project/virtual-reality-opportunities-to-integrate-social-skills-voiss>.

8 Первые VR-уроки прошли в российских школах. Ресурс: <https://www.tadviser.ru/a/478389>.

ГРНТИ 14.85.01

НЕСПОСОБНОСТЬ К ИЗМЕНЕНИЯМ: ПОЧЕМУ ТОЛЬКО С ПОМОЩЬЮ ТЕХНОЛОГИЙ НЕЛЬЗЯ ИЗМЕНИТЬ ОБРАЗОВАНИЕ?

С.Б. Рысмагамбетова

Преподаватель, Атырауский государственный университет имени Х. Досмухamedова, г. Атырау

В статье автор анализирует проблемы организации дистанционного обучения в образовательной среде, рассматривает специфику деятельности преподавателя по обеспечению учебного процесса, систематизации учебного материала, методов преподавания и проведения контроля за успеваемостью учащихся. Также рассматривает вопросы о недостатках и преимуществах виртуального обучения и трансформации традиционных особенностях техники обучения, о совместимости и несовместимости двух видов обучения: дистанционного и традиционного и как это повлияет в целом на учебный процесс. Отвечают ли дистанционные образовательные технологии (ДОТ) всем требованиям модернизации образовательного процесса, и приведет ли их использование к повышению качества обучения.

Ключевые слова: информация, трансформация, виртуальный, психологический дискомфорт, коммуникация, образовательный ресурс, образовательная платформа.

Уже более 10 месяцев мы сидим дома в связи с опасностью заразиться очень неприятным вирусом. Но мы не перестали учиться, мы учимся дистанционно. Сейчас в условиях пандемии коронавируса невозможно обойти вниманием проблему внедрения информационных технологий в процесс обучения. Сейчас во всем мире пытаются использовать Интернет в обучении, что привело к созданию нового способа обучения, который получил название дистанционный. Я никогда не думала, что когда-нибудь столкнусь с дистанционным обучением. Попробовав это в жизни, я поняла, что такая форма образования не очень удобна. В дистанционном обучении, как и везде есть свои плюсы и минусы. К сожалению, минусов в нём больше, чем плюсов, но они всё же присутствуют.

Сегодня дистанционные образовательные технологии прочно вошли в современную образовательную сферу. Для нас стало привычным упоминание об информационно-образовательной среде, электронном журнале «Платонус», электронных образовательных платформах «Zoom» и «Teams» и других. Возможно, в будущем дистанционное обучение вытеснит современное аудиторное образование и учащиеся смогут выбирать себе преподавателей, сидя дома, перед компьютером. Однако есть две оборотные стороны дистанционного образования. «Первая связана с тем, что мечты о мгновенном и чудесном изменении системы образования посредством ее «электронизации» не сбылись, и обещанного повышения качества от того, что «информационная среда сама кого-то обучит», не произошло» [1, с. 109], даже в ряде случаев произошло противоположное – от искажения принципов дистанционной работы качество обучения резко упало. Это связано прежде всего с неполнотой информации не только об успехах, но и о «..сложностях на путях внедрения ИКТ в образование, о чем мало кто хотел говорить, транслируя на конференциях и в публикациях в основном свои победы» [2, с.84]. «Вторая тенденция – заформализованность отношения к электронному обучению со стороны организаторов образования» [1, с. 110]. «Если от преподавателя в плановом порядке требуется лишь один вид электронных ресурсов, если орган управления образованием пытается подогнать все инициативы в области электронного обучения под один шаблон, то ничего, кроме сопротивления со стороны педагогической/ научной/технической общественности, ждать не приходится» [3, с.62]. «Причина этой электронной бюрократии лежит в неполноте сведений об электронном обучении, недостаточном уровне владения методическими и техническими инструментами проведения процесса электронного обучения со стороны преподавателей и неумении проконтролировать

—*Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері* — дистанционный учебный процесс со стороны администрации» [4, с. 180].

Система дистанционного образования, внедренная в рамках конкретного образовательного учреждения, кроме того, могла бы расширить возможности для общения учащихся между собой и стать основой для плодотворного сотрудничества и совместной работы и учебы, предоставляя возможность обмениваться мнениями не только по учебным вопросам. Кроме того, следует отметить, что в результате включения студентов в открытый образовательный процесс с использованием дистанционных образовательных технологий, у них формируются навыки работы с информационными технологиями и предпосылки для получения непрерывного образования с помощью дистанционного образования в течение всей жизни. Оценивая вышеизложенное можно сказать, что с внедрением дистанционного образования сразу решается множество проблем как социальных, так и проблем собственных в образовании. То есть получается, что «дистанционное образование многофункционально: оно помогает как людям с ограниченными возможностями, так и тем, кто выбыл на не продолжительный срок из учебного процесса, не потерять нужные знания, время и лишние деньги на репетиторов» [5].

Дистанционное обучение свежо и современно, поэтому даже разглагольствование по поводу возможной дороговизны нужно откинуть потому, как нельзя экономить на будущем, то есть на наших учениках. Дистанционный учебный процесс предусматривает со стороны преподавателя «проведение систематических занятий с обучаемым, методически грамотное использование разработанного контента для дистанционного обучения, средств коммуникаций и образовательных ресурсов сети Интернет, а также осуществление технической поддержки учебного процесса» [6, с.32]. Технические решения для ДО сегодня разнообразны и позволяют решить практически все организационные вопросы. Дистанционному обучению присущи такие черты, как: высокая динамичность, разнообразие форм обучения, комфортные условия обучения, наличие интерактивной коммуникации. Положительной стороной качественного ДО для учащегося является, несомненно, индивидуальное обучение, гибкий график учебы, интерактивное взаимодействие с обучающей средой. Для преподавателя подготовка своего дистанционного курса дает повод собрать и систематизировать учебный материал из всех источников, повысить свою компьютерную грамотность, совершенствовать навык излагать материал кратко, емко, логично. Проведение дистанционного курса позволяет учителю создать себе гибкий график работы, выбрать удобную модель ДО, динамично обновлять курс, изучить ряд педагогических технологий ДО. «Также учебный процесс при ДО позволит учащемуся и учителю наиболее полно использовать ресурсы и сервисы сети Интернет (электронные библиотеки, вебинары, тренажеры,

виртуальные лаборатории, виртуальные экскурсии, научные сайты и др.), развить навыки самоорганизации и самоконтроля, сэкономить средства в части уменьшения материальных затрат на транспортные, бытовые расходы» [7, с.12-13].

Теперь о минусах. На дистанционном обучении мы не видим коллег, студентов, преподавателей. Некоторый материал не понятен, и даже интернет не может дать объективного ответа на какие-либо вопросы. Также многие столкнулись с проблемой не загружающихся сайтов. Из-за огромного количества людей, которые ежедневно заходят на сайт, он перестаёт открываться или грузится длительное время. Ещё одна крупная проблема – это задания. Большинство преподавателей находятся на одной платформе, но не все. Некоторые задания есть в электронной программе «Planyway» или в группах в контакте. Это создаёт путаницу, и есть вероятность забыть посмотреть какой-нибудь сайт. При этом есть и недостатки:

- отсутствие очного общения;
- отсутствие системы аутентификации пользователя при проверке знаний;
- высокая самостоятельность и сознательность учащихся;
- высокая стоимость построения системы дистанционного обучения на начальном этапе;
- «высокая трудоемкость разработки курсов дистанционного обучения» [8, с. 363].
 - компьютерная неграмотность как преподавателей, так и учащихся;
 - большой объемный материал невозможно реализовать за ограниченное время на виртуальной платформе;
 - психологический дискомфорт в общении.

Дистанционное обучение в современном мире получило широкое распространение и о границах его применения на сегодняшний день говорить сложно. Поэтому любому современному преподавателю необходимо осваивать и реализовывать присущие этому процессу компоненты и средства, так как возможно уже завтра придется с этим столкнуться.

В виртуальной среде традиционные требования к преподавателю значительно трансформируются. Например, при проведении виртуального семинара или консультации по электронной почте становится сложным «проявить суггестивные и перцептивные способности: при обучении психологов или медиков обучить техникам гипноза, техникам завоевания доверия, удержания внимания аудитории, поскольку даже через веб-камеру невозможно встретиться глазами с собеседником; пояснить словами запах горького миндаля, вкус острого перца, разряд электрического тока» [3, с.61-63]. В этом состоит ограниченность возможностей ДО. Эти особенности

нужно принимать во внимание при разработке курса преподавателем. Традиционная педагогическая техника сильно деформируется, «особенно невербальные средства общения: экспрессивно-выразительные движения (поза, жест, мимика и т.д.), такесика (рукопожатие, прикосновение и т. д.), проксемика (ориентация, дистанция), просодика и экстралингвистика (интонация, громкость, тембр, пауза, смех и т. д.). Частично это может быть востребовано при проведении вебинаров и видеоконференций, что при обучении в формате ДО проводится редко, если учесть, что ДО выбирают обучающиеся, у которых в силу обстоятельств нет возможности систематически в назначенный час выходить на связь с педагогом» [2, с.52]. При обучении в сети Интернет может ослабиться воспитательная функция преподавателя. При виртуальном обучении преподаватель несет существенно большую физическую и психологическую нагрузку, чем преподаватель в традиционной системе. Для ДО характерны жесткий режим общения, задаваемый условиями онлайн, необходимость проявления быстрой реакции, лаконичности в высказываниях, четкой логики построения мысли. «Виртуальное общение порождает новые отношения, участники могут принимать новые социальные роли, на первый план выходит интеллект, поскольку эмоции, мимика, жесты практически отсутствуют. Стираются авторитеты, легче задать вопросы, чем при очном общении, виртуальное общение способствует большей открытости» [3, с. 61-63].

Перед дистанционным преподавателем стоит ряд педагогических задач:

- обучить учащихся преодолению информационных барьеров;
- обучить сетевому этикету;
- повысить мотивацию обучаемых;
- создать благоприятный психологический климат и комфортные условия обучения;
- осуществлять непрерывный мониторинг учебного процесса.

Опросы практикующих дистанционных учителей позволяют создать систематизацию проблем, которые они решают в ходе своей педагогической деятельности.

Литературы

1 Авдеева С.М., Босова Л.Л., Заичкина О.И., Никуличева Н.В., Старовойтова О.Р., Хапаева С.С. Информационные технологии для развития школьных библиотек: метод. рекомендации. – М.: Федеральный институт развития образования, 2015. – 139 с.

2 Андреев А.А. Обучение в сети Интернет (как учатся и преподают в Интернете). – Saarbrücken, Germany: LAP Lambert Academic Publishing, 2010. – 91 с.

3 Дьякова О.И., Никуличева Н.В. Внедрение инноваций: почему падает мотивация педагогических работников? // Народное образование. – М.: Издательский дом «Народное образование», 2016. – № 6. – С. 60–65.

4 Босова Л.Л. Отечественный и зарубежный опыт создания учебных материалов нового поколения // Школьные технологии. – 2007. – № 5. – С. 179–184.

5 Методические рекомендации по вопросам внедрения систем электронного дистанционного обучения в деятельность образовательных учреждений РК [Электронный ресурс].<https://www.inform.kz/ru/>.

6 Вахромов Е.Е. О динамике концептуальных подходов к феномену самоактуализации // Мир психологии. – 2005. – № 3. – С. 45.

7 Заичкина О.И. Составляющие ИКТ-компетентности педагога // Развитие ребенка в условиях ИКТ насыщенной образовательной среды: сборник трудов научно-практической конференции (13 апреля 2016 г., Москва) – М.: ИИУ МГОУ, 2016. – С. 10–15.

8 Кузнецова О.В. Дистанционное обучение: за и против // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2015. – № 8-2. – С. 36

FTAMP 14.25.01

ҚОЛЖЕТИМДІ БІЛІМ – ЗАМАН ТАЛАБЫ

Г.С. Жұмабекова

Мұғалім, Малайсары жалты орта білім беретін мектебі, Май ауд., Павлодар обл.

Мақала тақырыбы аталғандай физика пәнінің қолжетімділігіне негізделіп жазылған. Қарапайым ауылдық мектепте заманауи құралдарға қол жеткізе бермейді, сол себепті қол астында бар құралдарды пайдалануға тұра келеді. Осы бағыттағы жұмыс сипатталған. Оқушылардың пәнге деген қызығушылығы, практикалық ікемділіктерін дамыту жолдары көрсетілген. Оқушылардың бағдарлама бойынша білім алу барысында қол жеткізген жетістіктері де жоқ емес. Пәнге деген қызығушылықтың да артуы басты мәселе.

Түйін сөздер: физика, қолжетімді білім, Smart физика, авторлық бағдарлама, жобалық жұмыстар.

Откен дәүірлерге қарағанда біздің заманымыздың өзіне тән екі ерекшелігі бар. Біріншіден, ғылым мен техника үлкен қарқынмен дамып

келеді. Екіншіден, ашылған ғылыми жаңалықтар адамзат итілгіне айналып, жедел түрде өнеркәсіп пен тұрмысқа енгізіліп отыр. Осы түрғыда мұндай бастамаларды неге мектептен бастамасқа? Бұл сұрақтың жауабын іздей келе, жаратылыстану-математикалық бағытта білім алатын 10-сынып окушыларына лайықтап «Smart физика» бағдарламасын әзірледім.

«Физика» пәні мектептің жоғарғы сатысында жаратылыстану-математикалық бағытта оқытудың бағдарын анықтайтын көтерінкі деңгейде оқытылатын пәндер қатарына жатады. Құнделіті сабактағы орындалатын зертханалық жұмыстар окушыларды аса қызықтырмайды. Еуропаның көптеген елдері жаратылыстану – STEM саласындағы дағылардың жетіспеушілігімен бетпе-бет келіп отырғанда, үкімет білім беру үйімдары мен кәсіпорындар жастарды өз карьерасын жасауды зерделеуге талпындыру үшін жаңа және шығармашылық тәсілдерді іздестіруде. Бұл заман талабы.

SMART физика бағдарламасы осы STEM білім берудің алғашқы қадамы деп атауға болады.. Эр мектеп осындай зертханамен қамтылmasa да, осындай бағдарламаларды ендіру арқылы, Stem зертханасына алғашқы қадамдарды жасауға болады. Окушылардың танымдық қабілеттерін арттырады, ғылымға, инженерияға көзқарастарын кеңейтеді. Stem зертханасы 4 бағытта жұмыс атқарады: инженерлік бағыт, бағдарламалау, робототехника, 3d модельдеу. Бағдарламаның жаңашылдығы – осы бағыттардың біріншісі, инженерлік бағытты іске асыруында. Демек, окушылар физика, технология пәндерін байланыстыра отырып, спираль бойынша білімдерін жетілдіріп, қандай да бір механизмдерді жасайды. Робототехника элементтері де кіріктіріледі. Келесі жылдары бағдарламалуа мен 3d модельдеу қолға алынады.

Бағдарламаның өзектілігі – пәнди оқыта отырып, окушылардың алған білімдерін құнделікті тұрмыста пайдалану икемдерін қалыптастыру. Басқа сөзben айтқанда, функционалдық сауаттылықтарын арттыру. Ол үшін әр сабакта өтілген материалды құнделікті өмірмен байланыстыра отырып, қажеттіліктерін айқында алған дұрыс. Сабак барысында бұған үнемі қол жете бермейді. Сол себепті қолданбалы курс бағдарламасының мақсатын: қарапайым, қолжетімді практикалық тапсырмаларды орындау арқылы, окушылардың танымдық әрекеттерін дамыта отырып, пәнге деген қызығушылықтарын арттыру, - деп алдым. Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттер белгіленді:

- нарық жағдайындағы қарапайым құралдардың қызметіндегі физика ғылымының маңыздылығын ашу;
- окушылардың танымдық қабілеттерін практикалық тапсырмалар арқылы дамыту;
- ұқыптылыққа және үнемділікке тәрбиелу.

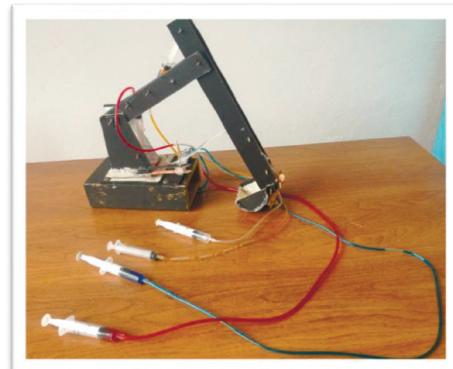
Физикалық білімнің техникада қолданылуын көрсететін көптеген мысалдарды келтіруге болады. Олардың қатарында құнделікті тұрмыста пайдаланып жүрген сан алуан электрлік, электрондық құралдар және

басқа да құрделі техникалар бар. Бағдарламаның ерекшелігі – осы курс аясында оқушылар қарапайым заттардан өздері жасаған құралдарын күнделікті тұрмысқа пайдалану мүмкіндігі (пластикалық бутылкалар, шприцтар, ойыншық машинкалар, система шлангілері т.с.с.). «Рухани жаңғыру» бағдарламасының Экобум бағыты бойынша оқушылар жинаған пластикалық бутылкаларынан әр түрлі бұйымдарын жасайды. Келесі суреттерде оқушылардың жұмыстарын көруге болады.

Сурет 1. Фонтан.

Жыл бойында оқушылар 8 жобалық жұмыс жасап, сонында жобалар презентациясын мектеп қабырғасында, аудан, облыс көлеміндегі ішшараларда көрсетіп, әр түрлі деңгейлердегі сайыстар мен байқауларға қатысу мүмкіндігі бар. Ең бастысы – оқушылардың пәнге деген қызығушылығының артуы.

Сурет 2. Экскаватор

—Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері—

Ұсынылған қолданбалы курс бағдарламасы З жыл қатарынан 10-сынып оқушыларымен апробациядан өтті. Оқушылардың қызығушылықтары сөзсіз жоғары деңгейде болды. Пәнге деген қызығушылықтары артты. Тек 10-сынып емес, басқа да сыныптардың оқушылары пәнге деген көзқарастарын ауыстырып, қызыға бастады. Алдағы уақытта бұл жұмыс жалғасын табады.

Физика кабинетінде осы бүйімдарды жасауға арналған барлық құрал-жабдықтар «Smart физика» зертханасында бар. Мұнда тек сабак уақытындағанда емес, басқа да бос уақыттарында келіп жұмыстарын жасай береді.

Сурет 3. Smart физика зертханасы.

Себебі бір бүйімды толықтай жасап шығуға бірнеше сағат кетеді. Әрине, барлығы берден шыға бермейді, бірақ осындай қарама-қашылықтарда дұрыс жолын табу мақсатында, оқушылар өздерінің білімдерін шындағы түседі. Массалар центрін табуды, оның маңызын жақсы түсінді.

Жасаған бүйімдарымен 10-сынып оқушылары аудандық ресурстық орталық сабактары уақытында ауданның басқа да оқушыларына шеберлік сыйныбын көрсеттіп, таң қалдырыды. Шеберлік сыйныбында оқушылар экскаватор, шансорғыш пен субүрқақ жасап үйренді.

Оқушылардың пәнге деген қызығушылығын байқаған мектебіміздің түлегі осы жұмыстардың жалғасы болын деп мектебімізге биылды оқу жылында Stem зертханасын сыйға тартты.

Практикалық тапсырмаларды орындау барысында пәнді терең, әрі нақты түсінетіндігіне осы курс барысында көз жеткіздім.

Осы курс аясында оқушыларым келесідей жетістіктерге қол жеткізді: «Баламалы энергия көзі – наизағай» ғылыми жобасын жазып,

аудандық байқауда 1-орынды иеленсе, облыстық байқауда 3-орынға ие болды. Робототехника бойынша аудандық байқауда шаңсорғыш жобасымен қатысып, 2-орынға ие болды. Шаңсорғыш жобасында Arduino қозғалтқышы бар. Облыстық Dargup Ecoart байқауында екі оқушым I орын иеленді. Облыстық «Ұлы өнертапқыштыққа алғашқы қадам» байқауында екі оқушым III орын иеленді. Облыстық «Зерде» ғылыми жобалар байқауында оқушым II орыннан көрінді. Облыстық Ertis каналына осы кокурс аясында оқушыларым бағдарлама аясында интервью берді. Өзім, облыстық білім берудегі АКТ байқауында 1-орын, республикалық «Ұздік авторлық бағдарлама» байқауында II орын иелендім. 2019 жылы ақпан айында мектепте өткен облыстық семинарда оқушылардың сол уақыттағы бар жобаларынан көрме ұйымдастырылды. Семинар қатысушылары жоғары бағаларын беріп кетті.

Қолданылған әдебиет тізімі

1 Асламазов Л.Г., Варламов А.А. Удивительная физика. //Москва. Добросвет. Издательство МЦНМО, 2005.

2 Гулиа Н.В. «О чём молчали учебники» // Москва. Владос. 2007 г.

3 Елькин В.И. Необычные учебные материалы по физике.// Москва. Школа-Пресс, 2000.

FTAMP 15.01.79

ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРИ

С.С. Байсарина

П.ә.к., доцент, Л.Н. Гүмилев атындағы ЕҮУ, Нұр-Сұлтан қ.

Ұ. Ергалиқызы

Магистрант, Л.Н. Гүмилев атындағы ЕҮУ, Нұр-Сұлтан қ.

Мақалада кәсіби құзыреттілік, коммуникативтік құзыреттілік түсініктері ашылады. Педагог-психологтың коммуникативтік құзыреттілігінің тұжырымдамасы, маңыздылығы айқындалады. Автор қарастырылып отырған тақырыпқа қатысты әртүрлі көзқарастар мен авторлық позициялардың теориялық талдауын көлтіреді.

Түйін сөздер: педагог-психолог, мұғалім, білім алушы, білім беру, кәсіби құзыреттілік, коммуникативтік дағды, коммуникативтік құзыреттілік.

Біздің жылдан өзгеретін әлемде педагог-психолог мамандығы өте өзекті болып табылады. Қазіргі уақытта педагог-психологтың қызметі білім беру үйімдарында үлкен маңызға ие. Педагог-психологтың мақсаты – білім беру үрдісінің барлық қатысушыларының психологиялық денсаулығын сақтау. Ал бұл мектеп қызметкерлері, ата-аналар, мұғалімдер, ең бастысы балалар [1].

Педагог-психологтардың кәсіби қызметінің тиімділігі көптеген факторларға тәуелді. Олардың ішінде кәсіби құзыреттілік негізгі рөл атқарады. Қоғамның даму динамикасы, жеке тұлғаға бағытталған білім беру технологиялары үздіксіз білім алу қажеттілігін тудырады. Яғни, кәсіби құзыреттілікті үнемі жетілдіруді көздейді.

Құзыреттілікті Л.М. Митина белгілі шығарма түсіндіреді: заманауи қоғамның жалпы мәдениетінің элементтеріне, фундаменталды ғылымдардың мазмұнына, педагогикалық білім мен дағдыларға, қоғамдағы мәдениетке сәйкес мінез-құлық пен өзара әрекеттестік үлгілерінің болуына ие мұғалімнің бәсекеге қабілетті тұлғасының сипаттамалары [2].

Мұғалімдердің кәсіби құзыреттілігі – бұл кәсіби оқыту қызметін тиімді жүзеге асыруды қамтамасыз ететін білім, білік, дағды және мотивациялық бейімділік жүйесі [3].

Мұғалімнің құзыреттілігіне іргелі кәсіби құзыреттіліктің үш тобы кіреді: білімдік құзыреттілік, курстық мазмұн құзыреттілігі (курстың мазмұнынан алынған білім мен дағдылар жүйесі) және коммуникативтік құзыреттілік [4].

Педагог-психологта коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыруда оқыту мен тәрбиелеу кезінде өзара әрекеттесу процесін икемді басқару, коммуникациялық технологияларды тиімді қолдану, өзара түсіністікке ықпал ету дағдыларына аса назар аударылады. Осы және тағы басқа да дағдылар, білік, білім, қабілеттері жүйе түрінде коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастырады. Қолайлы моральдық-психологиялық ахуал, гуманизм және қарым-қатынас демократиясы, байланыс орнатудың тиімділігі, мәселелерді шешу тұрғысынан қарым-қатынастың тиімділігі, мұғалімдер мен окушылардың өз жұмыстарына қанағаттануы мұғалімнің коммуникативтік құзыреттілігіне байланысты. Педагог-психологтың коммуникативтік құзыреттілігін дамыту білім беру сапасын арттырудың, білім беру үдерісіне қатысушылардың дамуы мен өзін-өзі жүзеге асырудың бір жолы ретінде қарастыруға болады. Педагог-психологтардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру, одан кейін дамыту әрқашан өзекті мәселе болып қалады.

Коммуникативтік құзыреттілік:

- басқа адамдардың пікірлерін тыңдау және ескеру, олардың көзқарастарын талқылау және қорғау, көпшілік алдында сөйлей алу қабілеті;
- шешім қабылдау, байланыс орнату, қолдау;
- әртүрлі пікірлер мен қақтығыстар жұмыс істей алу, келіссөздер жүргізу, ынтымақтастық топта жұмыс істеу [5];

Зимняя өз еңбектерінде коммуникативтік құзыреттілікті ауызша, жазбаша, диалог, монолог, мәтінді қалыптастыру және қабылдау, дәстүрлерді, рәсімді, әдептілікті білу және сақтау деп түсіндіреді.

Демек, коммуникативтік құзыреттілік – бұл басқалардың пікірін тыңдау және ескеру, пікірталастарға қатысу және өз көзқарасын қорғау, көпшілік алдында сөйлей алу, байланыс орнату, қолдау, шешім қабылдау, келіссөздер жүргізу, топтарда жұмыс жасау барысында ынтымақтастық қалыптастыру. Коммуникативтік құзыреттілік – мұғалімнің кәсіби шеберлігінің тірері.

Мұғалімнің коммуникативтік құзыреттілігін дамыту ауызша және жазбаша қарым-қатынас жасау, мәтінді қалыптастыру және қабылдау, іскери хат алмасу, іс қағаздармен жұмыс жасау, шет тілдік қатынас және қарым-қатынас мәселелерін шешуде қажет. Коммуникативтік құзыреттілігі бар мұғалім жағымсыз әсерлерден аулақ бола отырып, онай қарым-қатынас жасауды, адамдармен қарым-қатынас жасау кезінде қажетті нәтижелерге жетуді біледі. Мұндай мұғалім ұжымдық кәсіби іс-әрекет пен кәсіби қарым-қатынас техникасына ие.

Құзыреттілік – белгілі бір салада тиімді қызмет үшін қажетті білім, тәжірибе мен дағдылар. Яғни, құзыреттіліктің түпкі тамыры – дағды. Құзыреттілікті қалыптастыруда белгілі бір дағдыны дамыту бастапқы кезең. Фасырлар бойы тұлға бойында коммуникативтік дағдыны қалыптастыру өте өзекті мәселелердің бірі. Осы мәселені атақты америкалық педагог, психолог, жазушы Д. Карнеги қарастырған. Оның еңбектері қазіргі кезде де үлкен сұранысқа ие. Оның кем дегенде бір кітабын оқығандар оның тұжырымдарына бей-жай қарай алмайды. Қарым-қатынас теориясын дамытушы, кез-келген жағдайда өзіне және басқаларға деген көзқарасты өзгертуге талпындырады.

Д. Карнеги бойынша, коммуникативтік дағдыны дамытуда мынадай қағидаларды ұстану керек:

1-қағида: Мақтаудан бастау. Жұмыста сынни көзқарас маңызды, бірақ ешкім жағымсыз пікірлерді тыңдағанды жақсы көрмейді. Соққыны жұмсағартудың ең жақсы тәсілі – сын айтудан бұрын комплимент айту. Ең алдымен, өзінізге ұнайтын бөлшектерді мақтау және қазіргі нұсқадағы жұмыстың барлық жақсы жерлеріне назар аудару. Содан кейін айтқыныз келетін жұмысты жақсартатын нақты нұсқаларды көлтіру.

2-қағида. Адамдардың қателіктегіне жанама түрде назар аудару. «Сіз осы аптада сату жоспарын жабу кезінде өте жақсы жұмыс жасадыңыз, бірақ бірнеше тапсырыс беруші сізді тым итермелейтін деп шағымданды». Бұл сейлемде қандай қате бар? Адамдар «бірақ» дегенді естігенде жек көреді. Дегенмен, көбі оны ескермейді. Адамдар «бірақ» сезін ести сала, мақтауды бірден сынның бастауы деп санайды. Карнеги фокусты сыннан мадактауға ауыстыру үшін «бірақ» орнына «және» дегенге ауыстыруды ұсынады. «Сіз осы аптада сату мақсатын жабуда өте жақсы жұмыс жасадыңыз, егер сіз тәсілінізді сәл жұмсақта алсаныз, сізден асқан жұмысшы болмайды» – деп айту дұрыс болады деп санайды Карнеги.

3-қағида. Басқаларды сынамас бұрын, алдымен өзіндік қателіктеді іздеу. Карнеги өзінің жиенін хатшы етіп жалдаған кезде ол жіберген қателіктегінің санына қатты ренжіді. Бірақ, ол сол жиенінен өз нәтижесіндегі нәтиже күткенін түсінді. Мұнда Карнеги өзінің тәжірибесінің ондаған жылдарға аса түсептін байқамай, сын айтып жүргенін сөзді. Яғни, сын айтпас бұрын өзінен қателік іздеу керек деп санайды. Адамдар көбірек жанашыр болса, тәлімгер рөлін қабылдап, бағыныштыларға жағымды әсер етеді.

4-қағида. Тікелей бұйрықтар берудің орнына сұраптар қою. Сын сияқты, адамдардың көшшілігі бұйрық алушы ұнатпайды. Біреуден бірдене жасауды сұрау тиімдірек болып келеді. Өйткені, ол адамдарға таңдау жасайды. Мысалы, «оны 17.00 дейін жасаңыз» және «сіз оны 17.00 дейін жасай аласыз ба?» дейін нұқсалар айтарлықтай айырмашылықтарға ие. Біріншісі сұық және қатты естіледі. Екіншісі тұлғаларға жобага және оның орындалу мерзіміне әсер етуге мүмкіндік береді. Бұл кішкентай өзгеріс үлкен айырмашылықты тудырады.

5-қағида. Өзгеге бет-бейнесін сақтап қалуға мүмкіндік беру. «Адамды төмendetetін нәрсе айтуға немесе жасауға мениң құқығым жоқ. Мениң ол кісі туралы ойлағаным емес, оның өзі туралы ойлағаны маңызды. Адамның қадір-қасиетіне нұқсан келтіру – бұл қылмыс», – деп жазды француз жазушысы, ақын Антуан де Сент-Экзюпери. Демек, біздің басқа біреумен келіспеуіміз оны төмendetуге болатындығын білдірмейді. Сыныңыз кімге тиесілі болмасын, адамдарға құрмет көрсету керек [6].

Бұл қағидалар барлық тұлғаларға арналғандықтан, педагог-психологта оларды ұстана отырып, өзінің коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастырады. Бұл қағидалар әрбір сала қызметкеріне әмбебап болып келеді.

Одан басқа, адамдарды қарым-қатынаста баурап алу тәсілдеріне Д. Карнеги: басқа адамдарға шынайы қызығушылықты көрсету, күлімсіреу, адамдарды аттары бойынша атаяу; жақсы тыңдаушы болу, сұхбаттасуышыны өзі туралы сөйлеуге шақыру; адамдарға өздерінің маңыздылығын сезіндіру; сұхбаттасуышыны қызықтыратын тақырыптар туралы сөйлесуді

қарастырады. Бұл тәсілдерді қарым-қатынаста, кәсіби ортада қолдану коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастырады.

Құзыреттілік – педагогтың басқа бір адамның дамуына негіз бола алатын білімділігі мен абырайлылығы. Педагог-психологтың коммуникативтік құзыреттілігі, жалпы кәсіби құзыреттілігі білім алушыға қатты әсерін тигізетіні айқын. Білім алушының жеке психологиялық ерекшеліктерін көре білу, оларды педагогикалық өзара әрекеттесу формаларын тандау кезінде ескеру қабілеті білім алушылардың негізгі, кәсіби және жалпы мәдени білімдерді, дағдыларды, қундылық бағдарларын алуға деген ынтасын қалыптастыруды маңызды рөл атқара алады. Педагог-психологтың қарым-қатынас мәселелерін шешудің тиімді әдістерін, педагогикалық қарым-қатынас технологияларын игеруге деген ұмтылышы – оның кәсіби қызметі тиімділігінің маңызды көрсеткіштерінің бірі.

Колданылған әдебиеттер тізімі

1 <https://bilmindnews.kz/?p=98336>.

2 Митина Л.М., Митин Г.В., Анисимова О.А. Профессиональная деятельность и здоровье педагога / Под общ. ред. Л.М. Митиной. Учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений. – М.: Академия, 2005.

3 Ogienko O., Rolyak A. (2009). Model of Professional Teachers Competences Formation: European Dimension. TEPE 3rd Annual Conference Teacher Education Policy in Europe: Quality in Teacher Education, May 2009, Umea University, Sweden, Proceedings, available on <http://tepe.wordpress.com/proceedings/tepe-2009-proceedings>.

4 Bjekić D., Zlatić L. (2006). Effects of professional activities on the teachers' communication competencies development. In: M. Brejc, (Ed.).Cooperative partnerships in Teacher Education – Proceedings (pp. 163-172), Ljubljana: National School for leadership in Education, Online Proceedings <http://www.pef.uni-lj.si/atee/978-961-6637-06-0/163-172.pdf>.

5 Суханова К.Ю. Работа с подростками, имеющими трудности социальной адаптации / К.Ю. Суханова // Коррекционная педагогика. – 2003. – № 1. – С. 51-58.

6 Карнеги Д. Как завоевывать друзей и оказывать влияние на людей / Д. Карнеги – Минск: Попурри, 2020. - 352 с.

ПРОБЛЕМАЛЫҚ ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

А.Б. Кайдарбеков

Студент, А.Мырзахметов атындағы Қоқшетау университеті, Қоқшетау қ.

Бұл мақалада проблемалық оқыту технологиясының ерекшелігі мен мәндер сатылары көрсетіледі. Оқушыны оқыту барысында, проблемалық оқыту технологиясының, манызды мәселелерінің бірі – шығармашылық қабілетті дамыту қарастырылады.

Түйін сөздер: Проблемалық оқыту технологиясы, проблемалық ахуал, проблемалық ситуация.

Проблемалық оқыту технологиясы - оқушылардың іс-әрекеттерін белсендіру және күштейту негізіндегі педагогикалық технологиялардың бірі.

Проблемалық оқыту – бұл проблемалық ситуация тудыру мен оқушылардың оны дербес, яғни өздері, шешулеріндегі іс-әрекеттерін басқаратын оқыту технологиясы. Проблема – деп шешілуі оқушылардан білім алу барысында белсенді әрекеттерді қабылдайтын есептердің, тапсырмалардың, теориялық және тәжірибелік мәселелердің әр-қайсысын түсінуге болады. Бұл оқыту барысында оқушылардың ойларындағы, пікір қайшылықтарына дұрыс бағдар беріп, жарап табу әдістерін үйретеді. Қебінесе, оқытудың бұл әдісі жаңа оқу материалын өту кезеңінде қолданылады. Проблемалық оқыту – оқушының продуктивті, репродуктивті, шығармашылығын арттыруды қарастырады.

Проблемалық оқыту бірнеше сатыдан тұрады: проблемалық жағдайды аңғару, жағдайды талдау негізінде проблеманы тұжырымдау, болжаулар ұсынуды, алмастыру және тексеруді, проблеманы шешу, шешімді тексеру. Бұл процесс ойлау актісінің 3 фазасымен ұқсастық бойынша өрістейді, ол проблемалық жағдайда пайда болып, проблеманы түсінуді, оны шешуді және ой тұжырымын қамтиды.

Проблемалық оқыту оқушылар үшін қындығы бойынша әртүрлі болуы мүмкін, студенттер проблеманы шешу үшін қандай, қанша іс-әрекеттер жүзеге асыратына байланысты. В.А. Круглецкий оқушы мен оқытушының іс-әрекеттерін бөліп, дәстүрлі оқытумен салыстырып алып, оқытуудың проблемалық деңгейінің сыйбасын көрсетті.

Проблемалық технологияның негізгі педагогикалық және

психологиялық мақсаты:

- Окушылардың шығармашылық ойлау қабілеттері және дағдыларын ұлғайту;
- Окушылардың ізденіс нәтижесінде игерген білімдері мен мاشықтары дәстүрлі оқыту әдістеріне қарағанда есте тез және берік сақталады;
- Түрлі проблемаларды көріп, оны шеше біletтін оқушы тұлғасын қалыптастыру.

Проблемалық оқытудың негізгі мақсатының бірі – қазіргі заманғы ғылым жетістіктеріне сүйене отырып, продуктивтік және творчестволық оқу процесінде логикалық жолдарын көрсету. Міндеттері: оқытышының проблемалық оқыту процесінің үйімдастырылуының негізгі тәсілдері мен формаларын көрсету, оқытудың ғылымилық дәрежесін көтеріп алағаймай, студенттердің тиімді жалпы дамуына жағдай істеп.

Проблемалық оқытудың мақсатының – ғылыми танымдық нәтижелерін, білім жүйесін менгеріп, бұл нәтижелерге жету жолын біліп менгеру, студенттің танымдық дербестігін қалыптастырып, оның шығармашылық қабілеттерін дамыту. Проблемалық оқытуда мұғалімнің түсіндіруі мен оқушылардың репродуктивтік қызметті талап ететін міндеттер мен тапсырмаларды орындауды жоққа шығарылмайды. Проблемалық оқыту әдісін жүргізу дидактикасының зандаулықтарына байланысты бірнеше кезендерге бөлінеді:

1. Проблемалық ахуалдар туғызу жолын алдын ала дайындау.
2. Проблемалық сұраптарды грамматикалық және стилистикалық жағынан дұрыс құру.
3. Проблемалық мәселелерді шешу амалдарын дәл белгілеу.
4. Проблемалық сұраптардың теориясын зандау түрде дәлелдеу.

Дәстүрлі оқыту әдісі - оқушылардан игеруге тиісті оқу мазмұның қабылдауын талап етеді. Бұл әдісті репродуктивтік немесе дайын білім беру дейді. Проблемалық оқытудың екі түрлі айырмашылығы бар. Біріншісі, оқыту мақсатына байланысты, яғни оқу материалының мазмұны зерттеліп, белгілі бір дәрежеде қорытындалады. Қорытынды практикада қолданылып, оқу беру программаларына, оқулықтарға және қосымша оқу құралдарына кіргізіледі. Екіншісі, педагогикалық процесті үйімдастыру принципі тұрғысынан қарастырылады. Оқулықтарда көрсетілген білім мазмұнын қайталағанда оқушылардан тұра мазмұның түсіну талап етілмейді.

Проблемалық ахуал – студенттердің оқыған білімі мен іскерлікті қалыптастырудың керекті ұғымдар мен фактілердің арасындағы сәйкесіздік. Информатика пәнінде есептің математикалық моделін жасау, алгоритмін құру болып табылады. Осы жағдайда оқушылардың шығармашылық әрекеті орындалады.

Проблемалық оқыту теориясының маңызды мәселелердің бірі – оқыту барысында оқушының шығармашылық қабілеттін дамыту. Оқу-

—*Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері* —

тербиесіндегі өзекті проблемаларының бірі: оқушылардың ойланып, өздері әрекет етулері жеткіліксіз. Проблемаларды шешу үшін, білім үрдісінде инновациялық технологияларды енгізу қажет.

Проблемалық оқыту — ойлау операцияларының логикасы (талдау, қорытындылау және т. б.) мен оқушылардың ізденіс әрекетінің заңдылықтарын (проблемалық ситуацияларда танымдық қызығушылығына жағдай туғызу және т.б.) ескере отырып, оку мен оқытудың бұрыннан келе жатқан ережелердің жаңа жүйесін қолдану. Соңықтан мектепте оқушылардың ойлау кабілеттерін дамытады.

Проблемалық оқыту әдісі екі функциясымен анықталады:

1. Оқушылардың проблемаларды шешудің амалдарын іздеңстіруі (ақыл ой ізденісі).

2. Оқушының жаңа білімді менгергенде танымдық, белсенділік қабілеттерін дамытуды қалыптастыру.

Заманауи білім берудің мақсаты мамандарды шығармашылыққа дайындау. Шығармашылық дегеніміз – бұл жаңалықты (жаңа білім, проблема, әдіс және т. б.) ашу. Осыған орай, проблемалық оқыту да шығармашылық процесс: ғылыми-оқу мәселені дербес әдістермен шешу. Оқу түрінің кең тараған мәні: мұғалім жаңа білімді ашық турде баяндамай, оқушылардың алдына проблемалық сұрақтарды қойып ған қоймай, оларды шешүге апаратын жолдары мен тәсілдерін іздеуге жол көрсетеді.

Мұғалім проблемалық оқытудың барысында оқушының ойнына, пікір қайшылықтарына дұрыс бағдар жасайды және жауап табудың әдістерін үйретеді. Оқытудың бұл түрі жаңа оку материалын түсіндіруде қолданылады. Сонымен, проблемалық оқытудың еракшелігі: оқушыға дайын білім берілмей, одан проблемаларды ізденіс арқылы шешу талап етіледі.

Проблемалық оқытудың күшті жақтары:

- Оқушылардың логикалық ойлау қабілетін арттырады;
- Оку енбегіне қызығушылығын арттырады;
- Оларды өздігінен саналы жұмыс істеуге үйретеді;
- Берік білімге, оқытудың жоғары нәтижесіне жеткізеді.

Проблемалық оқытудың кемшіліктері:

- Оқушылардың танымдық іс-әрекетін басқаруға ықпал ету;
- Мақсатқа жету үшін көп уақыт жұмссау.

Қазіргі мектептерде түсіндірмелі және проблемалық оқыту түрлері бірге қатар қолданылады. Білім беру – оқытудың тәрбие және дамытудың үздіксіз үдерісі. Белгілі балалар психологияры дәлелдегендей, 3-10 жас аралығындағы балалар біріккен мәдени – білім беру саласында ортақ өмірмен дами отырып, тәрбиеленіп, оқып үйреніп өмір сұру керек. Баланың тілін, ой-өрісін мен шығармашылығын дамыту болып, жаңа заманға сай жан-жақты дамыған жеке тұлғаны оқытып тәрбиелеу. Көрнекті психолог Л.С. Выготскийдің негізі бойынша «Бала дамуының ең шарықтау шегі –

бұл тіл мен ойдың шығармашылығы» деген екен.

Оқу-тәрбиесінде өзекті проблемалар бар. Оқушылардың өз бетінше ойланып, әрекет етулері жеткіліксіз. Бір оқу міндетін басқа түрлі жолдармен өзгертіп, шеше білу қабілеттері, алынған білім-білік дағдыларын қазіргі өмір мен ғылым, техника жаңалықтарымен байланыстырып, салыстырып, зерттеп өз болжамдарын жасау қабілеттері әлі де төмен деңгейде. Бұл проблемаларды шешу үшін, білімде инновациялық технологияларды енгізу қажет.

Проблемалық оқыту теориясын өз енбектерінде жан-жақты зерттеген педагогтар: В.Т. Кудрявцев, И.Я. Лернер, М.И. Махмутов, А.М. Матюшкин, М.Н. Скаткин.

Жоғары оқу орындарының міндеттеріне сүйенсек, оқытудың дәстүрлі типін, проблемалық оқытумен салыстырудан шығарылған қорытындылардан проблемалық оқытудың міндеттерін алуға болады

Проблемалық оқыту технологиясы оқушылардың білімді мемгеруде ғылыми дәрежесін арттыруы екі әдіс арқылы қамтамассыз етеді:

Бірінші әдіс – оқытушының түсіндіруін күштейту. Әңгіме арқылы оқыту материалын сипаттай түсіндіруден проблемалық оқыту жағдайларындағы дәлелді түсіндіруге көшү туралы. Оқытушының негізгі міндеті - сапалы түсіндіру, бұл сапа мыналармен сипатталады, оқытушы:

а) өзі жасаған проблемалық ситуация арасында жаңа ұғымның мәнін түсіндіреді;

ә) түсіндіре келе, сол ғылым тарихында бір проблеманы шешуге алып келген ғылыми зерттеудің жолдарын, логикасын көрсетеді.

Екінші әдіс – сабак беру мен окудың жаңа қатынасын белгілеу, яғни студенттердің түсіндірушілік міндетін орынды түрде шектеп, оқу проблемаларын шешу жолымен оқытушының ұғымдарды өздігінен ашу және түсіндіру жөніндегі іс-әрекетін арттыру. Бұл анағұрлым маңызды тәсіл болып табылады. Себебі проблемалық оқыту процесінде жаңа ұғымдардың мәнін оқушылардың өздері продуктивті шығармашылық қызмет барысында (мұғалімнің көмегімен және басшылығымен) ашады, оның үстінен қызмет зерттеу әрекеттерінің шеберліктері мен дағдыларын қалыптастырады.

Проблемалық оқыту – оқушының ғылыми дүниестанымын қалыптастырудың негізгі тәсілі, ол адамның танымдық және практикалық қызметтің реттейтің белгілі бір жеке бастық субъективтік түрғы болып ұғынылады, практикалық тәжірибиенің жоғары синтезі болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 <https://kk.wikipedia.org>

2 Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: Педагогика / Е. Арын –

—Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері —

Павлодар»ЭКО» ФФ. 2006. – 482 б.

3 Өстемірова К. Қазіргі педагогикалық технологиялар мен оқыту құралдары. – Алматы 2007 . 124-126 б.

4 Әбиеев Ж., Бақаев С., Құдиярова А. Педагогика. – Алматы, 2004. 144-146 б.

5 Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. Педагогика. – Алматы, 2000. 242-245 б.

FTAMP 14.35.09

ЗООЛОГИЯ ПӘНДЕРІН ОҚЫТУДА СТУДЕНТТЕРДІҢ ЗЕРТТЕУШІЛІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ДАМЫТУ

А.Ж. Берденкулова

Б.ғ.к., аға оқытушы, Корқыт Ата атындағы мемлекеттік университеті, Қызылорда қ.

Ә.Ж. Сатмагамбетова

Магистр, Корқыт Ата атындағы мемлекеттік университеті, Қызылорда қ.

Макалада жоғары оқу орындарында білім алушылардың зерттеушілік құзымдастырылған зерттеушілік зоология пәндерін оқытуда дамытудың рөлі қарастырылады. Зоологияны оқыту зерттеушілік құзымдастырылған тікелей байланысты. Зерттеушілік құзымдастырылған тікелей үшіндегі тиімдісі- үйірме жұмыстарын және виртуалды зертхананы үйімдастыру болып табылады. Осы құралдардың көмегімен зоологияны оқытудағы әдістерін қайта қарауға және студенттердің шығармашылық ойлаудың және зерттеушілік қабілеттерін дамытуға әсер ететін жаңа бір дүниені жүзеге асыруға болады.

Түйін сөздер: құзымдастырылған зерттеушілік құзымдастырылған зоология, омыртқасыздар зоологиясы, омыртқалылар зоологиясы.

«Еліміздің саяси, экономикалық, мәдени, қоғамдық өміріндегі өзгерістерге сай жоғары оқу орындарының үлкен жауакершілікті сезініп, білікті өз ісінің шебері, бәсекеге қабілетті, кең ауқымды, жан-жақты дамығын маман дайындауға ұмтылуы, өзінің әлеуметтік-экономикалық және рухани дамуының мазмұны мен сипаттарының өзгеруіне және еңбек

сапасына талаптың жоғарылауына байланысты өз ісін жетік білетін, кәсіби білігі мол мамандарды қажет етеді» [1].

Құзыреттілік – жеке тұлғаның теориялық білімі мен практикалық тәжірибесін белгілі бір міндеттерді орындауға даярлығы мен қабілеті. Ол жансыз жаттанды білім түрінде емес, жеке тұлғаның танымға, ойлауга қатысып және әрекетке, белгілі мәселелерді ұсынып, шешім жасауға, оның барысы мен нәтижелерін талдауға, ұдайы түрде ұтымды тузақтулер енгізіп отыруға деген икемділігінің белсенділігінен көрінеді.

Қазіргі жағдайда, білім беру мекемелері білім беру қызметтері нарығында бәсекеге түсуге мәжбур болған кезде, білім берудің жаңа сапасына қол жеткізу, оку орынның өмірін ғылыми негізде құруга ұмытылу қажет. Жалпы еуропалық білім беру кеңістігін құру, ақпараттық білім беру технологияларын, көп деңгейлі кәсіптік білім беру жүйелерін енгізу жағдайында кәсіби ұтқырлыққа, кадрлардың құзыреттілігіне және олардың кәсіби өсуіне жоғары талаптар қойылады. Осыған байланысты кәсіптік педагогикалық білім беретін оку орындарында студенттердің өзіндік шығармашылық қызметін үйімдастыруға көп көңіл бөлу қажеттілігі туындағы.

Студенттердің өзіндік шығармашылық қызметінің перспектиналы түрлерінің бірі жоғары кәсіптік білім берудің мемлекеттік білім беру стандарттарында.

Осыған сәйкес студенттерді дамытудың маңызды бағыты оку іс-әрекетіндегі құзыреттілік тәсіл болып табылады. Оның мәні оку процесінде кәсіби білім беру жүйесінде алған білім мен дағдылардың қосындысымен шектелмей керек. Шынайы тиімділікке қол жеткізу үшін білім беру жүйесінен тыс адам алған пайдалы ақпараттың кең спектрімен байланысты болуы керек.

Құзыреттілікті дамытудағы педагогикалық мақсаттардың ерекшелігі – олар мұғалімнің іс-әрекеті түрінде емес, студенттің кәсіби дағдылары мен практикалық дағдылары түрінде қалыптасады. Құзыреттілікті қалыптастыру оқытушыға әр оқушының іс-әрекетін модельдеуге және тиімді бақылауға мүмкіндік беретін оку ортасында жүзеге асырылуы мүмкін белгілі бір оку жағдайларын жасауды талап етеді. Құзыреттілік белгілі бір қызметті дербес жүзеге асыру процесінде, белгісіздік жағдайында және проблемаларды өз бетінше шешуге тырысқандаған қалыптасады. Олар белсенділік жағдайларында көрінеді: пікірталастар, баяндамалар, зерттеу жобаларын жүзеге асыру процесінде және т.б.

Білікті маман болу дегеніміз – белгілі бір субъективті жағдайда алған білімі мен практикалық дағдыларын жүмылдыру қабілетіне ие болу. Құзыреттілікті іске асырудың накты жағдайларынан оқшаулауға болмайды. Ол белгілі бір қызметтің субъективті жағдайларына бейімделген білімді, дағдыларды және мінез-құлықты бір уақытта жүмылдыруды тығыз байланыстырады.

Құзыреттілікті білім мен дағдылардың жиынтығына жатқызуға болмайды, өйткені өмірде терең білімі бар, бірақ оларды қажетті уақытта қалай жүмылдыруды, оларды кәсіби қызметінде колдануды білмейтін адамдар жиі кездеседі. Құзыреттілік – бұл білім мен адам тәжірибесіндегі іс-әрекет арасындағы қатынастардың саласы.

Осыған сәйкес мұғалімнің басты міндеті – теориялық білімді мамандарды кәсіби даярлау барысында қызметтің нақты жағдайларына қолдануға үйрету. Бұл мәселені шешу үшін топтық жұмыс ең тиімді әдіс болып табылады, ол бір тақырып аясында оку ақпаратын игеруге және оны практикалық материалда қолдануға мүмкіндік береді. Ол үшін теорияны практикалық жағдайға қоюға мүмкіндік беретін проблемалық жағдайлар модельденеді.

Студенттердің кәсіби құзыреттілігі сабактың белгілі бір нысандары, білім алушылардың танымдық қызығушылықтарын жандандыру, оларды білім алу тәсілдеріне бағыттау арқылы ғана емес, сонымен қатар мұғалімнің ғылыми ақпаратты қол жетімді, түсінікті, колдануға ыңғайлы ету қабілеті арқылы қалыптасады. Оку сабактары барысында студенттер ғылыми ақпаратпен жұмыс істеуге, оны талдауға, практикалық міндеттерді шешу үшін қажетті іріктеуге үрненеді, бұл одан әрі кәсіби талаптарды игеру процесін айтарлықтай жөнілдетеді.

Жоғары оку орындарында «Зоология» оку пәні ретінде жануарлардың құрылымын, тіршілік әрекетін, дамуын, олардың коршаган ортамен байланысын, олардың пайда болуы мен эволюциясын зерттеуге арналған. Дәстүр бойынша Зоология курсы екі пәнге бөлінеді – омыртқасыздар зоологиясы (1 курс) және омыртқалылар Зоологиясы (2 курс). Зоология ботаникамен қатар биологтарды даярлаудың орталық пәні болып табылады.

Зоология ғылыми пән ретінде де, оку курсы ретінде де морфологиялық және жануарлар құрылымын зерттейтін және бағынышты пәндерді қамтитын бөлімдерді қамтиды: цитология, гистология, анатомия, эмбриология; физиологиялық және өмірлік процестерді зерттейтін, экологиялық түрғыдан, жануарлардың коршаган ортамен байланысын зерттейтін; жануарлардың кеңістіктік таралуын зерттейтін зоогеография, жануарлардың алуан түрлілігін зерттейтін зоологиялық систематика, жануарлардың тарихи дамуын зерттейтін филогенетика.

Омыртқасыздар зоологиясы курсы студенттердің зоологиялық дайындығын бастайды, жануарлардың биологиялық әртүрлілігі туралы түсінік қалыптастырады. Зоология жасуша биологиясы, гистология, жеке даму биологиясы, биохимия, адам және жануарлар физиологиясы, психология сияқты пәндермен тығыз байланысты. Өз кезегінде омыртқасыздар зоологиясы курсы омыртқалы зоология курсын, сондай-ақ генетика мен экологияның бірқатар бөлімдерін зерттеу кезінде талап етіледі. Зоологияның жалпы курсы зоология кафедрасында арнайы

мамандандырылған дайындықтан ету кезінде арнағы курстар мен үлкен семинарларды оқуға негіз болады [2].

«Омыртқасыздар зоологиясы» пәнін оқу барысында студенттер келесі көсібі құзыреттіліктерді дамытады:

- омыртқасыз жануарлардың морфологиясын, физиологиясын, экологиясын және жүйеленуін білу;
- пішін мен функцияның ажырамас байланысы туралы идея (зоологиялық материал негізінде);
 - негізгі зоологиялық және салыстырмалы-анатомиялық ұғымдарды менгеру (орган, мүшелер жүйесі, симметрия, гомология және ұқсастық);
 - омыртқасыз жануарлар материалындағы эволюцияның негізгі бағыттары мен заңдылықтарын білу (дивергенция, конвергенция, параллелизм, биологиялық прогресс, биологиялық регрессия, ароморфоз, идеоадаптация, дегенерация, олигомеризация, полимеризация);
 - омыртқасыз жануарлардың негізгі топтарының пайда болуы туралы түсінік;
 - «тіршілік формасы» ұғымын қалыптастыру және бекіту;
 - биогеоценоздардағы жануарлардың рөлін түсіну және олардың адам өміріндегі маңыздылығын түсіну.

«Омыртқасыздар зоологиясы» пәнін оқу барысында аспаптық құзыреттіліктерді қалыптастыру:

- себеп-салдарлық байланыстарды табу, ұқсастықтар мен айырмашылықтардың ерекшеліктерін анықтау, оқу материалын талдау және синтездеу, оны жалпылау және жіктеу;
- объектілерді тануға, олардың анатомиясына, жіктелуіне байланысты омыртқасыздар зоологиясы бойынша практикалық-пәндік дағдыларды қалыптастыру;
- жануарларды анатомиялаумен байланысты омыртқасыздар зоологиясы бойынша тәжірибелік-пәндік дағдыларды қалыптастыру;
- жануарларды жіктеу бойынша практикалық-пәндік дағдыларды қалыптастыру [3].

Зерттеу құзіреттілігін қалыптастыру процесінің мазмұны мыналарды анықтайдай:

- пәндердің зерттеу құзіреттілігі мәселелерін зерттеуге бағытталуы;
- студенттердің ғылыми – зерттеу жұмыстарын жандандыру.

Білім беру нәтижесіне жету ұстанымы негізінде дайындалған «Омыртқасыздар зоологиясы» элективті курсы бойынша виртуалды зертханалық жұмыстар тәжірибелі сипаттағы тапсырмалар кешендерінен және виртуалды сыйбалар мен кестелерді құру құралдарынан тұрады. Виртуалды зертханалық жұмыстарды пайдалану оқытушыларға бір-бірімен тығыз байланыстағы мотивациялық, іс-әрекеттік және қолданбалы бағыттағы дидактикалық мәселелерді шешуіне мүмкіндік береді. Білім

алушылар виртуалды зертханалық жұмыста орындалған тәжірибелі тіркеу үшін жұмыс журналын жүргізеді. Ал оқытушы білім алушылардың тәжірибе жүргізу барысында алған білімдерін бағалау мақсатында бақылау сұрақтарын дайындауды. Осындай виртуалды зертханалық жұмыстардың кешені көрнекілікті және тәжірибелі дәлдігін қамтамасыз етеді. Бұл білім алушылардың жұмысын женілдетеді, уақытты үнемдейді және тәжірибелі тиімділігін арттырады. Сонымен қатар виртуалды модель оқытушының білім алушылардың білім, білік деңгейлеріне сәйкес тәжірибеге қосымша сұрақтар құрастыруына мүмкіндік береді [4].

Зертханалық жұмыстың элементтері екі топқа бөлінеді:

- 1) ақпараттық;
- 2) тексеру топтары.

Ақпараттық топ элементтері дәріс сабактары ресурстарын пайдалану арқылы жүзеге асырылады және теориялық кіріспеден, модельді сипаттаудан және зертханалық жұмыс моделінен тұрады. Тексеру тобының элементтері бақылау сұрақтары немесе тест сұрақтары ресурстарын пайдалануды құрайды, бұл жағдайда жұмысты орындау ісәрекеттерінің интерактивті нұсқаулары беріледі. Аудио және визуалды көріністер арқылы білім алушылардың білімі бақыланып, бағаланады [5].

Зерттеушілік құзыреттілікті студенттерге жүргізудің бірнеше жолдары бар:

1. Ақпараттық құзыреттілік арқылы ақпаратты іздеу, талдан, ірікеп алу, үйімдастыру, түрлендіру, сақтау және ақпаратты беру дағдылары қалыптасады.

2. Коммуникативтік құзыреттілік арқылы топта жұмыс жасау, сұрақ қою, пікір таластыру, анкета толтыру т.б. дағдылар қалыптасады.

Студенттердің зерттеушілік құзыреттілігін дамытатын органдар бірі – олар үйірме болып табылады. Үйірме жұмыстары – студенттердің сұранысы бойынша, пән сабактарында алған білімдерін жетілдіру негізінде жүргізіледі.

Үйірме жұмысының мақсаты: студенттердің сыныптан тыс уақытта шығармашылық ізденістерін, өзіндік қабілетін және қоғамдық қарымқашынын қалыптастыру.

Үйірме жұмыстарын үйімдастырудың міндеттері:

– Оқу тәрбие үрдісінде алған білімдерін ары қарата дамытуға мүмкіндік жасау;

– Студенттердің қоғамдық белсенелілігін дамыту;

– Студенттердің өзара қарым қатынасын қалыптастыру, оны дамытуға ықпал ету;

Студенттердің зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастыру үшін зертханалық жұмыс жасауда алған білімдерінің тұжырымдамалық түсінігін күра алады. Практикалық жұмыстарды орындау барысында білім алу-

шылар тұлғалық жауапкершілікті сезінеді. Нәтижесінде арнайы заманауи жабдықталған зертханада жүргізілетін ғылыми жұмыстар студенттер мен оқытушылардың оку бағдарламасы негізінде жоғары деңгейдегі сабак өтүіне септігін тигізді. Сонымен қатар студенттердің болашақта білімдерін жалғастыруда, яғни магистратура, докторонтурада немесе жалпы болашақ жұмыста сапалы азамат болуда қажетті дағдылар мен сынни ойлауды дамытуға ықпал етеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы.

2 Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Алматы: Ғылым, 2010.

3 Иванов Д.А., Митрофанов К.Г., Соколова О.В. Компетентностный подход в образовании. Проблемы, понятия, инструментарий: Учебно-методическое пособие. – М.: Наука. АПКИППРО, 2005. – 182 б.

4 Өзге тілді аудиторияда оқытудың инновациялық қызметінің бағыттары // Халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. – Алматы: Рауан. – 345 б.

5 Ахмеева А.Р. Формирование исследовательских компетенций студентов колледжа // В мире научных открытий. Красноярск: Научно-инновационный центр, 2012. №2. (Проблемы науки и образования) с.102-111.

ҒТАМР 34.33.15

«ОМЫРТҚАСЫЗДАР ЗООЛОГИЯСЫН» ОҚЫТУДА БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫ ДАМЫТА ОҚЫТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРИ

К.А. Әуезхан

Магистрант, Қорқын Ата атындағы мемлекеттік университеті, Қызылорда қ.

С.Ж. Ибадуллаева

Б.ғ.д., профессор, Қорқын Ата атындағы мемлекеттік университеті, Қызылорда қ.

Мақалада дамыта оқыту мәслелесінің тарихына мәлімет берілген. Биолог педагог мамандарын дайындау барысында дамыта оқытудың тиімді

—Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері—

әдістері қарастырылған. ЖОО-да білім беру процесінде «Омыртқасыздар зоологиясы» курсы бойынша білім алушылардың теориялық және практикалық білімдерін, зерттеушілік және іскерлік дағдыларын, тәжірибелі дайындықтарын дамыту қөздері айтылады. «Омыртқасыздар зоологиясы» курсының мақсат-міндеттері, мазмұны ұсынылған. Омыртқалы жануарлар эволюциясында жүргізілген зерттеулерге аппарат берілген. Сонымен қатар дәстүрлі және инновациялық әдістерге сипаттама жасалған.

Түйін сөздер: омыртқасыздар зоологиясы, дамыта оқыту, зерттеушілік құзыреттілік, дәстүрлі әдістер, инновациялық (белсенді) әдістер, оқыту құралдары.

Қазіргі кезеңде жоғары оқу білім беру үдерісінде білімалушылардың білім деңгейі маңызды мәселе болып тұрғаны анық. Барлық білім беру жүйесіндегі оқытушыларды толғандыратын дамыта оқыту, білім беру мәселесі. Дамыта оқытуудың тарихына шолу жасасақ ен әуелі 1950 жылдың аяғынан бастап Л.В. Занков және Д.Б. Эльконин бұл мәселені зерттей бастады. Сонымен қатар мәселенің өзектілігіне байланысты дамыта оқыту сұраптакрын Эльконин-Давыдов жалғастырды. Қазақстандық білім беру жүйесінде дамыта оқыту мәселесін зерттеу күрделі мәселелердің бірі.

Әр пәннің өз құрылымы, мақсат-міндеттіне сәйкес өз оқыту әдіс тәсілдері таңдалады.

Әрине болашақ-педагог оку орны қабырғасында бірнеше пән итереді. Сол әллективті пәндер жүйесінде «Омыртқасыздар зоологиясының» орны ерекше. Тірі табиғат, тірі ағзалар қарым-қатынасын зерттеу, оқып білу білім алушылардың биологиялық білімін жетілдіруге қосатын үлесі зор. Қоршаган органы зерттеу, адам өміріндегі жануарлардың алатын орны ерекше. Сондықтан да осы пәннің максат-міндеттін қарастырып, оқыту әдістерін зерттеу, сонымен қатар дамыта оқытуда колданылатын әдістәсілдерге тоқтап өтейік.

Ең біріншіден «Омыртқасыздар зоологиясы» курсының оқу бағдарламасының мазмұнына сәйкес, мақсатарына тоқталсақ:

– жануарлар дүниесінің тарихи дамуы мен әртүрлілігі тұжырымдамасын қалыптастыру;

– басқа ғылымдармен байланысты ғылыми дүниетанымды қалыптастырудағы биологияның мәнін көрсету;

– студенттерге жануарлардың морфологиясы, анатомиясы, жіктелуі, онтогенезі және филогенезі бойынша олардың қоршаган органмен байланысын ескере отырып, ағзалардың құрылышы, орындалатын функциясы туралы білім беру;

– зерттелетін объектілерге эволюциялық және кең жалпы биологиялық көзқарасты қалыптастыру;

- адам өмірінде және табиғатта омыртқасыздардың практикалық мәнін көрсетеу;
- студенттерде жануарлар дүниесіне деген құрмет, табиғатты сақтауға деген жоғары жауапкершілік сезімін тәрбиелеу;
- омыртқасыз және омыртқалы жануарлардың көбейін, эволюциясын, филогенетикалық байланысын, қоршаған ортамен өзара қарым-қатынасымен таныстыру болып табылады.

Ал енді осы «Омыртқасыздар зоологиясын», соның ішінде насекомдар туралы мәліметтер калдырган ғалымдардың қатарында М. Мальпиги, Я. Сваммердам және француз табиғат зерттеушісі, энтомолог Р. Реомюрді айтуға болады. Олар XXVII ғасырда насекомдардың табиғаты мен құрылышын ғылыми түрде зерттеудің негізін салушылар болып табылады. Насекомдардың анатомиялық және морфологиялық құрылыштарына көп көніл бөлген [1].

Энтомология саласында А.А. Штакельберг, А.С. Мончадский, Г.Я. Бей-Биенко, С.И. Медведев, О.Л. Крыжановский, Г.С. Медведев сияқты ғалымдардың үлесі зор.

Қазақстанда насекомдардың құрылышы туралы ғылыми зерттеулер П.П. Семенов-Тянь-Шаньский, Н.А. Северцов, А.П. Фадченко, В.Ф. Ошанин, С.Н. Боев, И.Г. Галузо, А.Д. Долгушин, Т.Н. Досжанов, Б.Шайкенов, И.Д. Митяев, В.Л. Казенас және т.б. ғалымдардың енбектерінде кездестіруге болады. Омыртқасыз жануарлар туралы 19 ғасырда П.П. Семенов-Тянь-Шаньский, Н.А. Северцов, А.П. Фадченко, В.Ф. Ошанин жетекшілігімен ғылыми экспедициялық жұмыстар жүргізілді. Арнайы Қазақстан Республикасының білім және ғылым министрлігінің Зоология институты ашылды. Онда әр түрлі энтомологиялық зерттеу жұмыстары арқылы насекомдардың салыстырмалы анатомиялық, экологиялық құрылышы зерттелді[2].

«Омыртқасыздар зоологиясы» курсын оқыту барысында студенттердің зерттеушілік құзыреттілігін дамыту мақсатында оқытудың дәстүрлі әдістері, яғни лекциялық, практикалық және лабораториялық әдістері кеңінен колданылады. Дәстүрлі әдістермен қатар, қазіргі кезде оқытудың инновациялық әдістерін де қолдануға болады:

«Омыртқасыздар зоологиясы» курсын оқыту барысында дамыту оқыту арқылы
студенттердің зерттеушілік құзыреттілігін дамыту мақсатында
оқытудың әдістері

Схема 1. «Омыртқасыздар зоологиясы» курсын оқыту барысында
студенттердің зерттеушілік құзыреттілігін дамыту мақсатында
қолданылатын оқытуудың құралдары.

Зоология курсы бойынша білім алушылар жоспарланған тапсырмаларды орындау арқылы танымдық қызығушылықтары мен белсенділігі артады. Ақпараттық, көрнекілік дағдыларының қалыптасуына ықпалын тигізеді.

«Омыртқасыздар зоологиясы» курсында оқытудың инновациялық (белсенді) әдістерін қолдану барысында білім алушылардың бойында маңызды құндылықтарды қалыптастырады:

- әрбір білім алушы өздігінен жұмыс жасауға дағдыланады;
- ақпараттарды жинақтауға, оны саралауға, сұрақты сауатты қоя білуге үйренеді;
- тапсырмаларды орындау барысында білім алушының жеке кабілеттері айқындалады;
- бір-бірімен қарым-қатынаста болу арқасында ақпараттар алмасады, іштей бір-бірінен қалмауға тырысады;
- тақырыптың неғұрлым өзекті тұстарына мән беріліп, оның күрделену деңгейіне сәйкес білім алушылардың ойлау қабілеті артады;
- әрбір білім алушылар өз деңгейі мен өз қабілеттеріне қарай бағаланатын болады; [3-4]

«Омыртқасыздар зоологиясы» курсын оқыту барысында студенттердің зерттеушілік құзыреттілігін дамыту мақсатында қолданылатын оқытудың құралдары

Әдістемелік құралдары:

- Зоологияны оқыту әдістемесі
- «Омыртқасыздар зоологиясы» курсының бағдарламалық окулықтары
- Дидактикалық материалдар мен ойындар

Көрнекілік құралдары:

- Омыркалар және омыртқасыз жануарлардың фотосуреттері
- Кестeler мен сұзба-таблицалар
- Карточкалар мен фото-альбомдар

Техникалық құралдары:

- Зоологиялық нысандар туралы презентациялар мен бейнегифильмдер
- Компьютерлік бағдарламалар
- Үнтаспалар

Схема 2. «Омыртқасыздар зоологиясы» курсын оқыту барысында студенттердің зерттеушілік құзыреттілігін дамыту мақсатында қолданылатын оқытудың құралдары.

Әрбір білім алушылардың, яғни болашақ педагог мамандардың зерттеушілік құзыреттілігін, білімдерінің сапасын арттыру – оқытудың әдістері мен құралдарының болуына және олардың әр түрлі тақырыптар бойынша дұрыс таңдалуы мен қолданылуна тікелей байланысты.

Студенттер лекция материалдарын өз бетінше немесе лектордың

—*Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері* —
көмегімен менгереді. Өзіндік жұмыстарын (СОӘЖ) және практикалық
жұмысты орында барысында студенттер тақырып бойынша насекомдардың
суреттерін талдайды, кейс папка жинақтайды, өзекті тақырыптар бойынша
презентация және реферат, баяндама жасайды. Сонында тақырыптар
ашылады, студенттер ақпараттармен бөліседі, пікір алмасады, оларды
талдап өндейді. Зертханалық сабағы негізінен зертханалық кабинетте,
тірі мүйісте жүргізіледі. Мысалы, жәндіктер мен құрттардың қоректенуі,
қозғалуы, т.б. туралы бақылау жүргізеді.

Дамыта оқытудың жаңа технологиялары арқылы студенттерге жеке,
топтық және ұжымдық проблемалық жағдайларды шешу, танымдық және
кәсіптік ойындар жүргізу, зоологиялық есептер шығару, т.б. зоологиялық
тапсырмалар беріледі. Осы тапсырмалар орынданай отырып білімалушылар,
өз ойлау қабілетін жақсартуға мүмкіндік алады.

Қорытындылай келе, дамуыта оқытудың ерекше рөл атқаратынын,
ол білімалушыға қолайлы әсер ететінін, білім алушылардың жалпы ой-
өрісінің кеңеюіне үлес қосатыны анық екені дәлелденген.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Догель В.А. Зоология беспозвоночных. «Высшая школа», М. 1981
2 Шарова И.Х. Зоология беспозвоночных. М. «ВЛАДОС». 1999.

3 Мынбаева А.К., Садвокасова З.М. Оқытудың инновациялық
әдістері: оку құралы. – 4-ші баспа. – Алматы, 2010. – 344 б.

4 Верзилин Н.М. Корсунская В.М. Общая методика преподавания
биологии. М, «Просвещение», 1987.

FTAMP 14.35.09

БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫ КӘСІБИ ДАЯРЛАУДА САРАЛАП-ДЕНГЕЙЛЕП ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ПАЙДАЛАНУ

М.Н. Тоқбай

*С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Нұр-Сұлтан қ.
С.Ж. Ибадуллаева*

*П.ә.к., аға оқытушы, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті,
Нұр-Сұлтан қ.*

Білім саясатының өзекті мәселелері – кәсіптік даярлаудың сапасын жаксарту, біліммен қамтамасыз етудің ғылыми-әдістемелік жүйесін түбекейлі жаңарту, оқытудың әдістері мен үйымдастыру түрлерін өзгерту, білімдегі жаңашылдықты саралашу, білімді жетілдіру үрдісіндегі үздіксіздікті қамтамасыз етуде оның ролін арттыру. Қазіргі білім берудің барлық деңгейлерінде зерттеулер, компьютерлік, жобалық және көптеген өзге де инновациялардың кең ауқымы байқалады.

Түйін сөздер: Деңгейлеп оқыту, деңгейлеп-саралап оқыту технологиясы, қабілет, деңгей, дамыта оқыту, білім алушылар.

«Келер үрпақ алдында зор жауапкершілік жүгін арқалап келеміз» – деген Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың сөзі ұстаз қауымына үлкен тапсырыстарды артып отыр. Еліміздің болашағы көркейіш, өркениетті елдер қатарына қосылуы, бүгінгі үрпақ бейнесімен көрінеді. Дүниежүзілік озық тәжірибелерге сүйеніп, жаңа типті оқыту, яғни әр баланың табиғи қабілетін дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасай отырып, оны жан – жақты дамыту керек. Қазіргі білім берудегі басты мақсат – жас үрпақтың білім деңгейін көтеру және жан – жақты дамыған жеке тұлға қалыптастыру. Сонымен қатар, олардың өз бетімен жұмыс жасауларына жағдай жасау және шығармашылық қабілеттерін дамытуда жаңа педагогикалық технологиялардың емес оның элементтерін ұтымды пайдалану өзекті мәселеге айналып отыр [1].

Қазіргі заманының талабына сай білім беру үшін бүгінгі таңда оқытудың мазмұнын өзгерту, яғни білім беру сапасын арттыру қажеттілігі туындалап отыр. Көптеген педагогикалық технологиялар оқу-тәрбие үрдісінде пайдаланып келеді.

Қай заманда, қандай реформа болсын білім беру мекемесінің басты тұлғасы – оқытушы. Мемлекеттік білім саясаты да осы оқытушы арқылы жүзеге аспақ. Ал бүгінгі таңда білім беру мекемесінің, оқытушының касиетті міндеті – рухани бай, жан-жақты дамыған жеке тұлға қалыптастыру.

Бүгінгі таңда Д.Б. Эльконин мен В.В. Давыдовтың дамыта оқыту технологиясы, Ш.А. Амоношвилидің ізгілікті тұлғалық теориясы, В.А.Шаталовтың оқу материалының тірек белгілерімен тірек конспектілері (сызба үлгілері)негізінде қарқынды оқыту технологиясы, П.И. Третьяковтың, К. Вазинаның, М.М. Жанпейісованың модульдік оқыту технологиясы, В.М. Монаховтың, В.П. Беспалъконың және басқа да көптеген ғалымдардың технологиялары кеңінен танымал. Сонымен қатар Лысенкованың «Перспективті дамыта оқыту технологиясы», Н.П. Гузиктің «Сынып ішіндегі деңгейлеп-саралап оқыту технологиясы», В.В. Фирсовтың «Міндетті нәтижелер негізіндегі саралап оқыту технологиясы», Н.Н. Пиканнның «Саралап деңгейлеу технологиясы», В. Дьяченконың «Жобалап оқыту технологиясы», М. Жанпейісованың «Модульдік оқыту

—Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері—

технологиясы», В.М. Монахавтың технологиясы, Д.Б. Эльконин, В.В. Давыдовтың «Дамыта оқыту технологиясы», В.Занковтың дамыта оқыту жүйесі, И.П. Волковтың «Шығармашылық пен дамыта білім беру технологиясы», Ш. Амоношилидің «Ізгілікті – тұлғаны оқыту технологиясы», В.Д. Шадриков «Жеке бағытталған оқу жоспары негізінде оқыту технологиясы», «Ұжымдық тәсілмен оқыту технологиясы», «Ақпараттық оқыту технологиясы» (Дьяченко), «Проблемалық оқыту технологиясы», «Ойын арқылы оқыту технологиясы» В.В. Гузив т.с.с. жаңа технологиялық оқыту түрлері зерттелді [3].

Қазақстанда Ж.А. Қараевтің, Ш.Т. Таубаева, К.К. Қабдықайыров, С.Н. Лактионова, М.М. Жаппейісованың және басқа да ғалымдардың оқытуудың жаңа технологиялары белсенді түрде қолдануда.

Ал соңғы жылдары оқытуудың модульдік технологиясы мен В.М. Монаховтың, Дьяченконың оқытуудың ұжымдық тәсілі, сондай-ақ, профессор Ж. Қараевтың оқытуудың дербестендіру мен дифференциялау және білім беруді демократияландыру мен ізгілендіру ұстанымдарына негізделген жаңа педагогикалық компьютерлік технологиясы еліміздің көптеген мектептерінде қолданысқа ие болуда [2].

Қазіргі уақытта педагогика ғылыминың бір ерекшелігі – баланың түлғалық дамуына бағытталған жаңа оқыту технологияларын шығаруға ұмтылуы. Оқытуудың тиімділігін арттыру мақсатында жаңа білім парадигмасына сүйене отырып, біз оқыту технологияларын тиімді жақтарын таңдал алудымыз қажет және оқыту – тәрбие үрдісінде озық технологияларды белсенділікпен енгізілуі керек.

Еліміздің болашағы көркейіп өркениетті елдің қатарына қосылуы бүгінгі үрпақ бейнесінен көрінеді.

Білім жетерлік, бірақ оны окушыға жеткізу үлкен шеберлікті қажет етеді.

Санқылдан айтқан үнінді оқушылар салғырт тыңдал, бей-жайлық танытқанда, ішкі дүниен түгел қаусап қалғандай күй кешесін. Өлі тыныштық. Осындай сабактың пайдасы бола қоймас.

Алдымен білім алудының қызығушылығын ояту керек, олай болса зерттейтін объект – окушы. Оның бойындағы қасиеттерді ескере отырып, сезімін, ынтастын оятар іс-эрекетті жоспарлап көрү, ері қарай окушының таным белсенділігін арттыруды мақсат ету керек. Танымдық белсенділікті қалыптастыру көрсеткіштеріне интеллектуалдық, эмоционалдық, жігерлілік іс-эрекеттеге окушылардың белсене қатысуы жатады. Осындай нәтижеге жету үшін сабак мазмұнының түрлерін, оқытуудың амал-тәсілдерін түгелдей өзгерту қажет, қазір жалпылама баяндау, сұрақ-жауап, лекция тәрізді сабак әдістері өз нәтижесін бере алмайды. Сондықтан сабак процесінде оқытуудың жаңа әдіс-тәсілі, деңгейлеп-сарапалап оқыту педагогикалық технологиясын таңдал алдым.

Денгейлеп саралап оқыту технологиясы 1998 оқу жылынан бастап мектептің барлық сатысына, барлық пәндерге еніп, оқу үрдісін жандандыруға үлкен үлес қосып келеді.

Професор Ж. Қараевтың деңгейлеп-саралап оқыту технологиясы жаңаша өзгерген мақсатпен оқушылардың өздігінен танып, іздену іс-әрекеттерін менгертуді талап етеді. Бұл технологияда бірінші орында оқушы тұрады және өз бетімен білім алушады белсенділігіне аса назар аударылды [6].

Денгейлеп-саралап оқыту технологиясында басты мақсаты – сынып оқушыларын «қабілетті», «қабілетсіз» деген жіктерге бөлуді болдырмау. Сабакта қандай оқушы болмасын, жақсы оқитынына қарамастан жұмысты I деңгейден орындаиды. I деңгей тапсырмаларын орындау мемлекеттік білім стандарты талаптарының орындалуына кепілдік береді. I деңгейді орындаған оқушы «3» деген бағамен бағаланады. Эрбір оқушы I деңгейді орындауға міндетті және одан жоғарғы деңгейдегі тапсырмаларды орындауға құқылы. Осы тұрғыдан алғанда «үлгерімі тәмен, баяу» оқушы жақсы оқитын оқушыға ілесе алмай жатса не істеуге болады? - деген сұрақ туады. I деңгейден аса алмай жатқан жағдайда қалған тапсырмаларды үйде орындауға беру керек. Деңгейлеп-саралап оқыту технологиясының екінші бір жағы – оқушыларды дүниежүзілік білім жүйесінде қолдананылаты рейтинг – ұпай жинау әдісіне баулу.

Денгейлеп оқыту оқушылардың білімін жаңа әдіспен, яғни рейтингтік жүйе бойынша бағалауга мүмкіндік береді. Яғни оқушылардың әр тақырып бойынша қорытынды бағасы оның жинап алған ұпайымен сәйкес қойылады. Жинаған ұпайларын оқушылар сабак соңында кестеде тиіс нүктемен белгілеп отырады. Осы нүктелердің арасын үздіксіз сыйықпен біргіндеп қосса, график шығады. Ол оқушының даму мониторингі деп аталады [6].

Рейтингтік жүйе әрбір оқушының дара қабілеттерін мен мүмкіндіктерін нақты анықтап береді. Жыл бойына баға алмай қалған немесе қай тақырыпта көнілді көбірік болу керек екендігін нақтыладап көрсетіп тұратын білім көрсеткіші іспеттес кесте. Білім берудің мемлекеттік стандарт талаптарына сай оқыту нәтижелеріне қорытынды шығарғанда оқушы мен оқытушының іс-әрекеттінде рейтинг бағаны пайдалану орынды.

Рейтинг жүйесінде оқушының оқу әрекетінің барлық түрлері бағаланады. Бұнда оқу үрдісіндегі және одан тыс оқу әрекетінің жинақтаған нәтижелері оқушының білім деңгейін сипаттайды.

Кең өріс алып келе жатқан жаңалықтың бірі болып саналатын бұл әдіс оқушылардың тереңде тиянақты білім алушына жол ашады.

Рейтингтік жүйе оқушының тапсырманы жеке орындауын қатаң түрде талап етеді. Бұл дәстүрлі жүйеден ғөрі оқушы біліміне әділ баға береді.

—Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері—

Академик В. Беспалько оқушылардың білімді қабылдаудың кешенді құрылымын ұсынады:

I-денгей – Окушының деңгейін, міндепті түрде фактілі білімдердің жалпы қорын жинақтау. Тақырыпты зерделеуде ережелердің, анықтамаларды білу, не үйрәндің, не аласың?

II деңгей – алгоритмдік деңгей -өткен материалды ережелерді, анықтамаларды одан әрі ашып көрсете білу, терендетіп беру, есептер, ребустар, сөзжұмбақ тапсырмалар окулықтың соңындағы тапсырмаларды беруге болады.

III деңгей – эвристикалық деңгей (танымдық іздену) жаңа тақырып мемгерген білімдерін жетілдіріп, терендетумен қатар өзінше анализ, салыстыру, анықтау, қорытындылау, проблемалық жағдайларды шешу.

IV деңгей – шығармашылық деңгей – окулық тапсырмасынан тыс олимпиада, рефераттар, теорема дәлелдеу, мұғалімнің көмегінсіз жаңа заңдылықты қорытындылау, айқындау [5, 7].

Денгейлеп-сарапап оқыту технологиясы – окушының өз қабілетіне, болашағына сенуіне, окушының ынталандыруға, окушы мен оқытушының ынтымактастық қарым-қатынасына, окушының өз білімін өз бағалай білуіне, баға әділдігіне, білім көрсетудің әділ сайысына мүмкіндік береді.

Қазіргі білім беру саласында проблема – әлеуметтік-педагогикалық және үйимдастыру түрғысынан білім мазмұнына жақалық енгізудің тиімді жаңа әдістерін іздестіру, оны өмірде пайдалану. Әр заманың ұсынары бар және қалай болғанда да заман ағымынан қалмай, ілгеру жүрү – ұлы мұрат [4].

Қорыта келе, сарапап-денгейлеп оқыту технологиясы – окушыға, студенттерге бағытталған, оқытудың маңызды шарттарының бірі. Оқыту барысында осы тәсілді жүзеге асыруда мұғалім өзінің окушыларын жанжақты зерттеу нәтижесінде, олардың қызығушылықтары мен қабілеттерін, оның отбасы мен оның айналасындағылардың әсерін және әрқайсысы туралы түсінік қалыптастыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, білім алушының мінез-құлқы мен жалпы окуға қатынасын түсіндіру мүмкіндігін алады. Сарапап-денгейлеп оқыту нәтижесінде окушылардың ынталасы мен қызығушылығы артып, сонымен қатар даму мониторингі де күннен-күнге жоғарылай түседі. Демек, оқытушы берген тапсырмалар окушылардың біліктілігі мен дағдысын қалыптастыра отырып, бағалау деңгейі жоғарылай түседі. Сонымен қатар, тапсырмалар ауқымы да есіп, шығармашылыққа ұласады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 КР «Білім» мемлекеттік бағдарламасы// Қ.М, 28 казан, 2000.

2 Таубаева Ш. Т., Лактмонова С.Н., Педагогическая инновация как теория и практика нововведений в системе образования: научный фонд и перспективы развитие. /Книга 1/- Алматы: Научно-издательский центр «Ғылым» 2001.

3 Оқытудың жаңа технологиялары./Халық тәлімі арнайы басылым. №1 2002, 3-7 бет.

4 Беспалко В.П. Слагаемые педагогической технологий. – М.: «Педагогика», 1989. С. 21-38.

5 Қараев Ж.А. Педагогическая технология дифференцированного обучения. – Алматы, 1999.

6 Ахметова Г. Мониторинг және бағалау // Қазақстан мектебі. № 2, 2005, 45 6.

7 Бұзаубақова К.Ж. Жаңа педагогикалық технология. Тараз: ТарМУ, 2003.

FTAMP 14.25.01

БАСТАУЫШ СЫНЫПТАРДА БІЛІМ БЕРУ ҮРДІСІН ҮЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРИ

Р.Т. Сексенбаева

*Директордың оқу ісі жөніндегі орынбасары, №50 “Ұлғілі” жалты орта мектебі,
Мақтаарал ауд., Түркістан обл.*

Елімізде жалпы орта білім беруді жаңғыруту стратегиясы мектептегі оқыту процесін түбекейлі жаңартуга бағытталған. Мектептің алдына қойылған маңызды міндеттерінің бірі – оқушылардың өзіндік білім алуға, өзін тануға ұмтылуына, табысқа жету мотивациясын дамытуға жағдай тұгузы болып табылады.

Түйін сөздер: бастауыш сынып, қосымша білім беру, дамыта оқыту, жаңартылған оқу бағдарламалары, цифрлық оқыту технологиялары.

Білім беру процесінің тұтастығы, яғни тәрбиелу мен оқытудың өзара енуі–жалпы мемлекеттік білім беру жүйесінің стратегиялық мақсаттарының бірі. Бұгінгі күні педагогикалық қызметте қалыптасқан жағдай, бір жағынан басшылықтан да, мұғалімдерден де өте дөл үйымдастасқан әрекетті, екінші жағынан–балалар мен жастардың тәрбиесіне–жаңа көзқарасты талап етеді.

Біріккен ұлттар үйімі Адам құқығының Жалпы декларациясында «балалардың ерекше қамкорлықпен көмекке құқығын, олардың жеке басының толық және үйлесімді дамуын жариялады. Балаларға бақыт, сүйіспеншілік және түсіністік ахуалы қажет, олар қоғамда өздігіншіе өмір сүрге толық дайын болуы және абырай, шыдамдылық, бостандық, тендік мен ынтымақтастық рухында тәрбиеленулері тиіс» – деп көрсетілген [1, 45 б.].

Тәуелсіздік жылдарында еліміз екі процесті – саяси реформа мен экономикалық жаңғыруды қатар жүргізіп, белгілі бір нәтижеге жетті. Қазіргі уақытта жана тарихи кезеңге – Рухани жаңғыру кезеңіне аяқ басты. Рухани жаңғыру бізден ұлттық санамызды қалыптастырып, бәсекеге қабілетті болып, кез-келген мәселеге pragmatistіk түрғыдан келуді, жалпы алғанда ұлттық бірегейлігімізді сақтай отырып дамуымызды талап етеді.

Осыған орай, мұғалім тек өз пәннің терең білгірі болу емес, тарихи, танымдық, педагогикалық, саяси-экономикалық білімділік және ақпараттық сауаттылықты менгеру қажет. Шығармашылықпен жұмыс істей жүріп, оку мен тәрбие ісін жетілдіру үшін оқытудың жана технологиясын шебер менгеріп, білімі мен біліктілігін жетілдіру арқылы ғана білім беру мазмұнын жаңарту жағдайында бастауыш мектепте білім беру үрдісін ұйымдастыруға болады.

Білім беру мазмұнын жаңарту жағдайында бастауыш сыныптарда білім берудің мақсаты: кең ауқымды дағдылардың негіздерін менгерген окушы тұлғасының үйлесімді қалыптастырып, дамуина қолайлы білім беру ортасын құру болып табылады.

Бастауыш сынып мұғалімі жоғарыда аталған мақсатқа сай окушылардың бойында бірнеше дағдыларды қалыптастыруды жоспарлы түрде жүзеге асыру қажет. Атап айтсақ:

– оқушылардың білімді функционалдықпен және шығармашылықпен қолдана білуі;

– кез келген сабакта сыни түрғыдан ойлай отырып, ұтымды шешім қабылдай алуы;

– зерттеу жұмысын жүргізуі;

– ақпараттық-коммуникациялық технологияларды тиімді қолдануы;

– коммуникативті қарым-қатынас тәсілдерін, оның ішінде тілдік дағдыларды пайдалануы;

– топпен және жеке жұмыс жасай білу шеберлігі.

Бүгінгі таңда мұғалім «үйретуші мен білім көзі» емес, «үйрену процесін ұйымдастырушы», «менеджер», «үйренуге жағдай жасаушы». Бұл ұстанымнан «Шәкірт өздігімен үйрену керек», – деген түсінік қалыптасады.

Білім беру мазмұнын жаңарту жағдайында бастауыш мектепте білім беру үрдісін ұйымдастыру үшін жаңартылған оку бағдарламаларының

ерекшеліктегін білу қажет:

— *біріншіден*, пән мазмұнының спиралді қағидатпен берілуі маңызды.

Спиральді білім беру бағдарламасының негізгі ерекшеліктері:

— окушы мектепте оқыған кезде тақырыпты немесе пәнді бірнеше рет қайталап оқиды;

— әрбір қайталап оқыған сайын тақырыптың немесе пәннің күрделілігі арта түседі;

— жаңа білім алдыңғы біліммен тығыз байланысты және бұған дейін алынған ақпарат түрғысынан қарастырылады.

— *екіншіден*, Блум таксономиясы бойынша оқу мақсаттарының иерархиясы қолданылады, білім, түсіну, қолдану, талдау, жинақтау, бағалау деңгейлері бойынша бағалау критерийлері бойынша сабак мақсаттары анықталады.

— *үшіншіден*, бір білім беру аясындағы және пәнаралық байланыстарды жүзеге асыру максатында «ортак тақырыптар» беріледі. Эр пәнді жеке оқыту маңызды болып табылатынына карамастан, пәнаралық байланыс оқушылардың жаттығуларды орындаудында пәндерді анағұрлым сапалы зерделеуге, жетік түсіне алуына мүмкіндік береді. Оқыту мен оқудың бұл тәсілі оқытудың сындарлы тәсілімен тығыз байланысты, себебі оқушылар бірлесіп топпен, жұппен жұмыс істей отырып, пәндердің араларындағы мәселелерді талқылап пікірталас жүргізеді.

— *төртіншідем*, оқу үдерісін ұзак мерзімді, орта мерзімді және қысқа мерзімді жоспарлар арқылы үйімдастырылады.

— *бесіншідем*, оқытудағы жүйелі-әрекеттік ұстаным ретінде оқушының білім алу үдерісіне белсенді қатысуын, яғни, бастауыш сынның оқушыларын көбірек ойынға, бірлескен жұмысқа бағыттағандағандағанда балада креативті ойлау дағдысы дамып, шығармашылықпен жұмыс істеуге дағылданатындығы ескерілген.

Қазіргі танда мектеп мұғалімі цифрлық оқыту технологияларын менгермейінше сауатты, жан-жақты, бәсекеге қабілетті, сұранысқа ие маман болу мүмкін емес. Сондықтан еліміздің мектептерінде, педагогикалық процесте цифрлық оқыту элементтерінің мүмкіндіктерін, цифрлық контенттерді толығымен пайдалану, тақырып бойынша интерактивтік, видео-материал әзірлеп, оны зерттеу арқылы тақырыпқа сай орындалатын тапсырмаларды оқушыларға ұсина отырып, білім беру процесінің алғашқы баспаңдақтарынан саналаларына сініріп, игертуге атсалысу қажет.

Бүкіл әлемде орын алған пандемия салдарынан көптеген сала мамандары соның ішінде білім саласы да қашықтықтан оқытуға көшті. Осынау қын шақта цифрлық оқыту элементтерінің атқаратын қызметті орасан зор. Пандемиясыз тыныш кезең орнаған уақытта да цифрлық

—Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері—

технологиялар өміріміздің ажырамас бөлігіне айналары анық. Сондыктан қай жағынан алып қарасақ та цифрлық оқыту элементтері адамзатқа нақты айтқанда білім саласына аудай қажет. Қандай жағдай болсада білім алуды жалғастырудың қайнар көзі – цифрлық оқыту технологиялары.

Білім беру жүйесіндегі әлемдік өзгерістер әсіресе мұғалімдерге өзгерістің қажеттігін дәлелдейді. Себебі мұғалімдер болашақты дайындауды. Жаңашыл мұғалімнің баланы дамыта оқытудағы жаңаша сәбігі, балаға ізденіс жолында білім берудегі жұмыс нәтижесінен шығады. Бастауыш сыныпта жаңаша білім беру мазмұнын жетілдіру, жаңашылдық әдістерді мектеп тәжірибесінде қолдану тиімділігімен жүзеге асырылады.

Өмірдің кез-келген құбылыстарында замана ағымына орай жаңа өрімдер, тың ойлар, бағдарламалар көрініс тауып жатады. Бұл – болашақ үрпакты тәрбиелеу мәселесіне де тікелей қатысты. Окушыларды оқыту мен тәрбиелеуде бұрынғы ұстанымдар деңгейінде қатып қалмай, жаңа әдістер мен тәсілдерді қолданудың қажеттілігі туды. Мұны біз педагогикадағы инновация дейміз. «Инновация» ағылшын тілінен аударғанда «жаңалық енгізу, жаңашылдық» деген ұғымды білдіреді. Ал, инновациялық тәрбиелеу дегеніміз – жаңалықты ашу, оны игеру және өмірге енгізу.

Окушыларды инновациялық технологиямен оқыту, жеке тұлғаның қабілеттерін дамытуда тиімді пайдалану – біздің алдымызда түрған басты міндет. Инновациялық технология – кәсіби шеберлікті арттырудың негізі. Сондыктан окушыларға сабакты инновациялық технологияға сүйене отырып оқыту қажет. Ал, окушыларды шығармашылыққа тәрбиелеу үшін оның бойында қандай қабілет бар екенін ескеру керек. Жалпы енертапқыш адамдардың бойында тұа біткен талант, дарын болуы мүмкін. Олардың бойындағы қабілеттің сәйкес оку-әдістемелік жұмыстар үйімдастырылған жағдайдаға ғана мықты шығармашыл мамандарды дайындауға болады.

Баланың қажеттіліктерін (интеллектуалдық, сауықтыру және т.б.) толық дәрежеде канаттандырудың құралы әр кезде әр түрлі аталған қосымша білім беру жүйесі болып табылады. Қазіргі уақытта қосымша білім беру жүйесі екі бағыт бойынша дамуда:

- жалпы білім беру мекемелеріндегі қосымша білім беру;
- мектептен тыс үйімдарында қосымша білім беру [2, 42 б.] .

Екі бағытта мектептегі, сондай-ақ қосымша білім беру үйімдарында бірынғай, тұтас жақтары болып келеді. Бұл тұтастық қағидалардың ортақтығы, мақсаттар мен міндеттердің бағыттылығы, мазмұнының тұтастығы, негізгі қағидалары мен үйімдастыру формаларының өзара байланыстылығымен, жалпы әдістерді қолданумен қамтамасыз етіледі.

Жалпы білім беру мекемелерінде сыныптан және мектептен тыс, іске асырылатын қосымша білім берудің қазіргі заманғы бағдарламасы өзінің ерекшелігіне байланысты барлық оқу-тәрбие барысын жалпы көрсетуі тиіс. Оның құрамы үш негізгі компоненттерден құралады, атап айтсақ:

– бастапқы білім беру деңгейінің талдауы;

– болашақтағы тәрбиелік мақсат;

– жүйелі және логикалық түрде баяндалған, таңдалған білім беру саласының тараулары мен тақырыптары.

Орыс ғалымдары В.С. Лазарев пен М.М. Поташник өз еңбектерінде мынадай қорытынды жасайды: Кез келген бағдарлама негізгі жеті қасиетті көрсету керек. Олар:

- *өзекті* – оте маңызды мәселелерді шешуге бағыт;
- *болжамдыштық* – оны іске асырудың өзгеріп отырытын талаптары мен шарттарына сәйкестік қабілеті;
- *тиімділік* – қойылған мақсатқа қол жеткізу кезінде нақты қолда бар кордың көмегі арқылы мейлінше пайдалы нәтиже алу мүмкіндігі;
- *шынайылығы* – күтіletін мен мүмкін болатынның арасындағы, мақсаттары мен нақты қажет болатын құралдары арасындағы сәйкестік;
- *тұмастық* – мақсаттарға қол жеткізу үшін қажетті іс-қимылдың толықтығы және келісушілігі;
- *бақылауға жататындығы* – аралық мақсаттарды, яғни алынатын нәтижелердің нақты тәсілдердің тексеруді анықтау;
- *қателікке сезімталдығы* – іс-қимылдың ауытқулары мен түзетулерін жедел байқау мүмкіндігі [3, 48 б.].

Жаңашыл мұғалімнің оқушыны дамыта оқытудағы жаңаша еңбегі, балаға ізденіс жолында білім берудегі жұмыс нәтижесінен шығады. Бастауыш сыйынпта жаңаша білім беру мазмұнын жетілдіру, жаңашылдық әдістерді мектеп тәжірибесінде қолдану тиімділігімен жүзеге асырылады.

Қорыта айтқанда, білім беру жүйесіндегі әлемдік өзгерістерді игеру, цифрлық оқыту элементтерін сабак беру барысында тиімді қолдану үшін нақты педагогикалық шарттарға сүйенуіміз қажет. Педагогикалық процессте мақалада айттылған тұжырымдарды дұрыс қолдана білген мұғалім оқушы санасына білім нәрін жеткілікті дәрежеде сініре алады. Сондықтан, сабак беру барысын дұрыс үйімдастыра білу кез келген мұғалімнің басты міндеті болып табылады.

Колданылған әдебиеттер тізімі

1 Адам құқықтары туралы халықаралық заң. Бала құқықтары. – Алматы, 1998. – 45 б.

2 Программно-целевое управление развитием образования: опыт, проблемы, перспективы / Под ред. А.М.Моисеева. – М.: Педобщество России, 1999. – С. 42.

3 Лазеров В.С., Поташник М.М. Как разработать программу развития школы: Методич. пособ. для руководителей образовательных учреждений. – М.: Новая школа, 1993. – 48 с.

**ҚҰҚЫҚ ҚОРГАУ, ЭСКЕРИ ІС ЖӘНЕ ҚАУПСІЗДІК
ЮРИСПРУДЕНЦИЯ, ВОЕННОЕ ДЕЛО И БЕЗОПАСНОСТЬ
LAW ENFORCEMENT, MILITARY AND SECURITY**

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ОТГРАНИЧЕНИЯ ТЕРРОРИЗМА ОТ ДРУГИХ СХОДНЫХ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ

К.У. Байжанова

*К.Ю.н., ассоциированный профессор, Председатель Палаты юридических консультантов
«Юридические консультанты НКО», г. Алматы*

Ж.М. Нурмаханова, Б.Р. Рыскулбекова

Старшие преподаватели, магистры, Казахский национальный аграрный университет, г. Алматы

В данной статье рассматриваются отличие терроризма от хищения либо вымогательства радиоактивных веществ, радиоактивных отходов или ядерных материалов (ст. 284 УК), ограничение терроризма от бандитизма (ст. 268), ограничение терроризма от захвата заложника (ст. 261 УК РК), ограничение терроризма от диверсии (ст. 184 УК РК).

Ключевые слова: терроризм, вымогательство, уголовное правонарушение, радиоактивные материалы, бандитизм, заложник, диверсия.

Отличие терроризма от хищения либо вымогательства радиоактивных веществ, радиоактивных отходов или ядерных материалов (ст. 284 УК).

Объектом такого уголовного правонарушения как хищение либо вымогательство радиоактивных материалов (ст. 284 УК) является установленный порядок оборота радиоактивных материалов, а дополнительным объектом, также как и при терроризме, выступают здоровье человека и отношения собственности.

Предмет уголовного правонарушения – радиоактивные материалы.

Объективная сторона рассматриваемого уголовного правонарушения характеризуется хищением или вымогательством радиоактивных материалов.

Под хищением радиоактивных материалов понимается противоправное завладение ими любым способом (тайно, открыто, путем обмана или злоупотребления доверием) и обращение в пользу виновного или других лиц.

Под завладением понимается получение виновным возможности распорядиться радиоактивным материалом по своему усмотрению.

Вымогательство радиоактивных материалов означает требование передачи их или права на них в определенное виновным время и с определенными условиями под угрозой применения насилия либо уничтожения или повреждения чужого имущества, а равно под угрозой распространить сведения, позорящие потерпевшего или его близких, либо иные сведения, которые могут причинить существенный вред правам и законным интересам потерпевшего или его близких.

Хищение радиоактивных материалов признается оконченным в момент завладения предметом, а вымогательство считается оконченным с момента предъявления требования о передаче виновному или другим лицам радиоактивных материалов.

Субъективная сторона уголовного правонарушения, также как и при терроризме, предполагает прямой умысел. Но в данном случае лицо осознает, что противоправно похищает или вымогает радиоактивные материалы, и желает этого. Содержание цели и мотива завладения материалом значения не имеет. Мотивом при хищении является корысть, при вымогательстве возможна месть и иные побуждения.

Субъектом уголовного правонарушения может быть любое лицо, достигшее 16-летнего возраста.

Часть 2 ст. 284 УК устанавливает уголовную ответственность за хищение либо вымогательство радиоактивных материалов, совершенные: 1) группой лиц по предварительному сговору; 2) неоднократно; 3) лицом с использованием своего служебного положения; 4) с применением насилия, не опасного для жизни и здоровья, либо с угрозой применения такого насилия.

Отграничение терроризма от бандитизма (ст. 268).

Непосредственным объектом бандитизма является общественная безопасность, так как создание вооруженной банды и совершаемые ею нападения могут причинить вред не только гражданам и организациям, но и противодействовать органам правопорядка, нарушить их нормальную жизнедеятельность. Следовательно, дополнительным объектом выступают жизнь и здоровье граждан, собственность, интересы общества и государства.

Объектом же терроризма являются общественные отношения, регулирующие общественную безопасность. Кроме того, данное уголовное правонарушение, как и бандитизм, причиняет вред дополнительным объектам – жизни и здоровью граждан, отношениям собственности, нормальному функционированию органов власти.

Банда представляет собой организованную преступную группу, которой присущи следующие признаки: наличие нескольких лиц, устойчивость, вооруженность (п. 6 нормативного постановления Верховного Суда РК №2 от 21 июня 2001 г. «О некоторых вопросах

применения судами законодательства об ответственности за бандитизм и другие преступления, совершенные в соучастии). Устойчивость характеризуется наличием стабильности ее состава, длительности ее существования, согласованности действий членов банды, тесной взаимосвязи между членами. Вооруженность предполагает наличие у участников банды огнестрельного или холодного оружия как заводского изготовления, так и самодельного, различных взрывных устройств.

С объективной стороны бандитизм характеризуется следующими действиями:

- 1) Создание устойчивой вооруженной группы (банды), а равно руководство такой группой (бандой) (ч. 1 ст. 268 УК);
- 2) Участие в устойчивой вооруженной группе (банде) или в совершаемых ею нападениях (ч. 2 ст. 268 УК);
- 3) Деяния, предусмотренные частями первой или второй настоящей статьи, совершенные лицом с использованием своего служебного положения (ч. 3 ст. 268 УК).

В свою очередь, объективная сторона терроризма выражается в двух формах: а) совершение взрыва, поджога или иных действий, создающих опасность гибели людей, причинение значительного имущественного ущерба либо наступление иных общественно опасных последствий; б) угроза совершения указанных действий. Терроризм образуют взрывы, поджог или иные действия, которые осуществляются в таком месте, где находятся люди или хранится ценное имущество. Помимо совершения взрыва или поджога способом совершения преступления являются иные действия. Под ними следует понимать использование различных видов оружия, ядовитых веществ, если эти действия создают угрозу для жизни людей, а равно животного либо растительного мира, плодородия почвы и тому подобных объектов, уничтожение или повреждение различных систем жизнеобеспечения населения. Например, стрельба из гранатомета или других видов огнестрельного оружия; выведение из строя систем электро- и водоснабжения. Под угрозой совершения указанных действий понимается прямое высказывание совершить акт терроризма, подкрепленное совершением действий, свидетельствующих о реальности такого намерения.

С субъективной стороны бандитизм, также как и терроризм, характеризуется умышленной формой вины в виде прямого умысла. Виновный сознает, что он создает устойчивую вооруженную группу (банду) с целью нападения на граждан или организации либо осуществляет руководство ею, или входит в такой состав, и желает совершить эти действия.

Мотивы могут быть самыми разнообразными и на квалификацию деяния не влияют.

Цель – совершение нападений на граждан или организации – является обязательным признаком субъективной стороны состава бандитизма. При терроризме обязательным его признаком является следующая цель – нарушение общественной безопасности, устрашение населения или оказание воздействия на принятие решений органами власти. Следовательно, лицо стремится добиться возникновения в обществе состояния хаоса, появления у большого числа людей чувства опасности за свою жизнь, здоровье, сохранность имущества и т.д.

Разница имеется и в субъектном составе уголовного правонарушения. Субъектом бандитизма может быть вменяемое лицо, достигшее 16-летнего возраста. Лица в возрасте от 14 до 16 лет, совершившие различные уголовные правонарушения в составе банды, несут ответственность за конкретно совершенные ими уголовных правонарушений, указанные в ст. 15 УК, но не за бандитизм. Что касается субъекта терроризма, то им может являться лицо, достигшее 14-летнего возраста.

Квалифицированный вид бандитизма предусмотрен в ч. 3 ст. 268 УК. Ответственность по этой части несет специальный субъект – лицо, которое использует свое служебное положение, то есть лицо, состоящее на службе в государственных или негосударственных организациях и учреждениях.

Отграничение терроризма от захвата заложника (ст. 261 УК РК).

Отличается данное уголовного правонарушения от терроризма по направленности своих действий. Объективная сторона уголовного правонарушения характеризуется захватом или удержанием лица в качестве заложника, т.е. лица, в освобождении которого заинтересованы государство, организация или отдельный гражданин. Захват заложника – это противоправное, насильственное ограничение физической свободы одного или нескольких лиц. Удержание заложника – противоправное насильственное препятствование выхода заложника на свободу.

Захват или удержание заложника должны сопровождаться применением психического насилия: угрозами убийством, причинением легкого, средней тяжести или тяжкого вреда здоровью, уничтожение или повреждение имущества и т.п., а также применение физического насилия не опасного для жизни или здоровья (нанесение ударов, побоев, связывание и т.п.).

Уголовное правонарушение признается оконченным с момента фактического лишения свободы человека, взятого или удерживаемого в качестве заложника, независимо от продолжительности. Субъективная сторона предполагает прямой умысел. Виновный сознает, что захватывает или удерживает лицо в качестве заложника, и желает этого.

Мотивами уголовного правонарушения могут быть корысть, месть или иные низменные побуждения, которые, не оказывая влияние на квалификацию уголовного правонарушения учитываются при индивидуализации наказания.

Обязательный признак субъективной стороны уголовного правонарушения – цель. Ею является стремление виновного побудить государство, организацию или гражданина совершить какие-либо действия или воздержаться от совершения какого-либо действия как условия освобождения заложников.

Субъектом уголовного правонарушения может быть любое физическое, вменяемое лицо достигшее 14-летнего возраста.

Квалифицированным по ч.2 ст. 261 УК РК является захват заложника совершенный: 1) группой лиц по предварительному сговору; 2) неоднократно; 3) с применение насилия, опасного для жизни или здоровья; 4) с применением оружия или предметов, используемых в качестве оружия; 5) в отношении заведомо несовершеннолетнего; 6) в отношении женщины, заведомо для виновного находящейся в состоянии беременности; 7) в отношении лица, заведомо находящего в беспомощном состоянии; 8) в отношении двух или более лиц; 9) из корыстных побуждений или по найму.

Содержание квалифицирующих признаков, указанных в пунктах «1», «2» ч.2 ст. 261 УК РК аналогично соответствующим признакам терроризма.

Особо квалифицированным является захват заложника, совершенный организованной группой либо повлекшей по неосторожности смерть человека или иные тяжкие последствия. Содержание данных признаков также аналогично соответствующим признакам терроризма.

В соответствии с примечанием к ст. 261 УК РК лицо, добровольно или по требованию властей освободившее заложника, освобождается от уголовной ответственности, если в его действиях не содержатся иного состава уголовного правонарушения. В качестве условия освобождения от уголовной ответственности за захват заложника, следовательно, выступают следующие обстоятельства: а) добровольность освобождения заложников по собственной инициативе либо освобождение его по требованию властей; б) отсутствие в действиях виновного иного состава уголовного правонарушения.

Отграничение терроризма от диверсии (ст. 184 УК РК).

Непосредственным объектом диверсии выступает экономическая безопасность государства – состояние защищенности национальной экономики Республики Казахстан от внутренних и внешних условий, процессов и факторов, ставящих под угрозу ее устойчивое развитие и экономическую независимость. Дополнительным непосредственным объектом диверсии могут быть жизнь и здоровье граждан.

Предметом уголовного правонарушения могут быть различные материальные ценности: предприятия (заводы, фабрики), сооружения (мосты, плотины), пути и средства сообщения (железнодорожные узлы, транспортные развязки, железнодорожный, водный, воздушный

—*Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері* —

транспорт), средства связи (линии передач, телефонная, телеграфная, радиосвязь, телевидение), объекты жизнеобеспечения населения (системы водоснабжения, энергоснабжения). Действия виновного направлены на наиболее важные ключевые объекты, от работы которых зависит жизнедеятельность целых экономических регионов и ущерб от разрушения которых наиболее ощутим.

Предметом уголовного правонарушения могут быть и животные, поскольку истребление скота является своеобразной формой диверсии.

Объективная сторона диверсии выражается в одном из следующих деяний: 1) взрыв, поджог или иные действия, направленные на массовое уничтожение людей, причинение вреда их здоровью; 2) взрыв, поджог или иные действия, направленные на разрушение или повреждение предприятий, сооружений, путей и средств сообщения, средств связи, объектов жизнеобеспечения населения; 3) совершение массовых отравлений; 4) распространение эпидемий; 5) распространение эпизоотии.

Массовое уничтожение людей, причинение вреда их здоровью заключается в причинении смерти, лишении жизни, причинении вреда здоровью различной тяжести более или менее значительному числу лиц в результате взрыва, поджога или иных действий.

Субъективная сторона диверсии характеризуется виной в виде прямого умысла. Виновный сознает общественно опасный характер совершаемых действий и желает совершить эти действия и наступление последствий, к которым приведут действия. Если умыслом виновного охватывается неизбежность при этом гибели людей, то содеянное квалифицируется по совокупности с умышленным убийством.

Мотивы диверсии могут быть разными: месть, ненависть к существующему строю, корысть и т.п. Обязательным признаком субъективной стороны диверсии является цель – подрыв безопасности и обороноспособности Республики Казахстан.

Субъектом диверсии может быть любое вменяемое лицо, достигшее 16 лет. По объективным признакам диверсия сходна с рядом общеуголовных преступлений. Отличие их от диверсии заключается в том, что они наносят вред другим сферам общественных отношений (объектам), и при их совершении у виновного отсутствует цель подрыва безопасности и обороноспособности Республики Казахстан.

От терроризма диверсия отличается по направленности совершения общеопасных действий.

Целями терроризма, в отличие от указанной цели диверсии, являются нарушение общественной безопасности, устрашение населения либо оказание воздействия на принятие решений органами власти.

Если диверсию совершает гражданин Республики Казахстан по заданию иностранного государства, иностранной организации или их

представителей, то действия виновного квалифицируются по совокупности с государственной изменой в форме оказания помощи в проведении враждебной деятельности против Республики Казахстан.

Литература

1 Уголовный кодекс Республики Казахстан, 2020 г.

2 Закон Республики Казахстан «О противодействии терроризму» от 13 июля 1999 года.

3 Нормативное постановление Верховного Суда РК №2 от 21 июня 2001 г. «О некоторых вопросах применения судами законодательства об ответственности за бандитизм и другие преступления, совершенные в соучастии».

4 Гинзбург А.Я., Когамов М.Ч. Нужен ли понятой в уголовном судопроизводстве? // Юридическая газета. – Алматы, 1996. № 18 -22 марта

5 Тленчиева Г.Д. Проблемы борьбы с экономической преступностью в Казахстане. – Алматы, 1996 г.

FTAMP 10.85.91

ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ МЕН ТАУАР САТУ САЛАСЫНДАҒЫ ИНТЕРНЕТ АРҚЫЛЫ ЖАСАЛАТАЫН АЛАЯҚТЫҚТЫ ТЕРГЕУДІҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖКИРИБЕСІ

А.Д. Коигелдина

*Магистрант, ҚР Бас прокуратурасының жасындағы Құқық қорғау органдары академиясы,
Ақмола обл.*

Интернет желісіндегі тауар сату және қызмет көрсету арқылы жасалатын алаяқтық бүгінгі таңда бірқатар теріс факторлардың әсерінен асқынып отырғаны баршага белгілі. Мақалада Ресей Федерациясының және Компьютерлік қылмыстар туралы конвенцияны (Будапешт, 2001 жылғы 23 қараша) жүзеге асыру бойынша оның Комитетінің «Практикадағы басымдылығы мен ықпал етуі» атты есебінен Израиль, Испания, Италия сынды елдердің осындағы қылмыстарды тергеудегі тәжірибесінен мысалдар көлтірілген.

Түйін сөздер: алаяқтық, киберқылмыстырылық; интернет желісіндегі алаяқтық, алаяқтықтың жасалу тәсілдері, кибералаяқтық механизмі.

COVID-19 пандемиясы адамдар мен қоғамды барлық жағынан өте осал етті. Осы дағдарыс кезінде біз жұмыс, байланыс, сатып алу, бөлісу және ақпарат алу үшін, сондай-ақ әлеуметтік алыштауды азайту үшін компьютерлік жүйелерге, мобилді құрылғыларға және Интернетке көбірек сенім артамыз. Зиянкестер бұл осалдықтарды өз мүдделері үшін қолданатындығы туралы дәлелдер бар.

2019 жылы барлығы 5931 интернет-алаяқтық тіркелген, оның 1071 бойыншаған ақтамайтын негізде шешім қабылданған, ал 3361 бойынша «қылмыстық құқық бұзушылықты жасаған тұлға анықталмаған» деген негізben сотқа дейінгі тергеу мерзімі үзілген.

2020 жылы барлығы 9194 интернет-алаяқтық орын алса, оның 1797 бойыншаған ақтамайтын негізде шешім қабылданған, ал 4833 бойынша «қылмыстық құқық бұзушылықты жасаған тұлға анықталмаған» деген негізben сотқа дейінгі тергеу мерзімі үзілген[1].

Компьютерлік және телекоммуникациялық технологиялар көмегімен шет мемлекеттердің байланыс операторларына тиесілі, мысалы, Россия, Малайзия, Тайланд және IP-мекенжайлары бар жоғары технологиялық құрылғыларды қолдана отырып қылмыстарды қашықтықтан жасау мүмкіндігі олардың аймақаралық, трансшекаралық болуына себеп болды.

Мұндай заңсыз әрекеттерді ашудың және тергеудің күрделілігі олардың жоғары латенттігімен, жәбірленушімен жеке байланыста болмай заңсыз әрекеттерді жасауымен, компьютерлік ақпараттың ерекшеліктерімен, атап айтқанда: электронды сақтау формасымен, оның жойылу жылдамдығымен, жеңілдігімен және нақты иесінің белгісіздігімен анықталады. Сондықтан осы санаттағы қылмыстардың едөуір белігінің ашылуы мүмкін емес, ал қылмыстық істер қылмыс жасаған адамдарды анықтау мүмкін болмағандықтан тоқтатылады.

Әр адам өте мұқият болуы және қауіпсіздік шараларын қүшетуі керек. Мысалы, Europol ұсынған ақпарат, оның ішінде үйінізді киберқауіпсіздік бекетіне айналдыру туралы кенестер (акпарат бірнеше тілде қол жетімді) және ENISA бөліскен қауіпсіз телекоммуникация және үйде жұмыс істеуге арналған киберқауіпсіздік туралы кенестерін назарға алу қажет.

Байланыс операторларынан және басқа ұйымдардан қажетті ақпаратты жедел алу ақпараттық технологияларды қолдану арқылы жасалған алаяқтық әрекеттерді ашуда жетістікке жеткізеді және кінәлілерді жауапқа тартуға ықпал етеді. Жедел ақпарат алу банк секторындағы алаяқтық әрекеттерді тергеу үшін де өте маңызды. Қылмыскерлер ақша аударымы кезінде бірнеше жеке шоттар арқылы жиі қолданатын болғандықтан, қылмыстық тергеу органы олардың қозғалысын анықтау үшін бірнеше рет сотқа несиелік үйимнан әр шот бойынша үзінді-көшірме алуға рұқсат сұрап жүгінуге мәжбүр.

Бұл жағдайлар қылмыстардың ашылуын, кінәлілерді анықтауды едәуір қыннадатады және нәтижесінде тергеудің кешеуілдеуіне әкеледі.

Мысалы, Ресейдің ішкі істер органдарының бұл қылмыс түрін тергеу тәжірибесін көлтірсек, Астрахан облысында өзі құрған интернет-дүкен арқылы мобильді құрылғылар мен электронды тұрмыстық техниканы арзандатылған бағамен сатқан азамат П-ға қатысты қылмыстық іс қаралды. Жарнамаланатын тауарлар болмады, ал П. төлемді алғаннан кейін оларды клиенттерге жеткізбеді. Қылмыстық іс жүргізу барысында «Yandex Money» серіктестігінен бірнеше рет алайқтық жасау мақсатында пайдаланылған виртуалды шот туралы ақпарат сұралды.

Сонымен қатар, сатып алушылардың көптігіне байланысты Beeline ұялы байланыс операторына, VimpelCom ААҚ-на абоненттік құрылғылардың қосылуларына егжей-тегжейлі сұраулар жолданды. Тергеу аяқталғаннан кейін қылмыстық іс сотқа жіберілді, бірақ орган дейін тергеу мерзімін бірнеше рет ұзартуға мәжбүр болды [2].

Бірқатар жағдайларда ақша аударылатын сим-карталардың нақты иелерін анықтау мүмкін емес, өйткені абоненттік нөмірлер жоқ адамдарға жалған, жоғалған құжаттар арқылы тіркеледі немесе корпоративті клиенттер қолданады.

Қарастырылып жатқан зансыз әрекеттерді құжаттандырудың ерекшеліктері, оларды ашу үшін іздерді белгілеудің маңыздылығы құқық қорғау органдары қызметкерлерінің зандық, криминалистикалық дағдыларды менгеріп қана қоймай, сонымен қатар компьютерлік ақпарат саласында арнайы білімдерге ие болуы керектігін көрсетеді.

Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдана отырып жасалған қылмыстардың алдын-алу, анықтау, құжаттандыру, ашу және тергеу жұмыстарының тиімділігін арттыру мақсатында Ресейдің Ішкі істер министрлігінің көптеген аумақтық органдарында, әдетте, анықтау, тергеу және қылмыстық жедел іздестіру департаменттерінің қызметкерлерінен тұратын мамандандырылған тергеу топтары құрылады, осындай қылмыстарды тергеу үшін арнайы мамандандырылған қызметкерлер енгізілуде.

Ресейдің ішкі істер министрлігі жүйесінің оку орындарында құқық қорғау органдары ақпараттық қауіпсіздік, ақпараттық-талдауды қамтамасыз ету саласында және компьютерлік сот сараптамасы бойынша мамандар даярланады.

Қарастырылып отырған қылмыстардың аймақаралық сипатына байланысты ішкі істер органдарының қызметкерлері қылмыстың аяқталатын орнын анықтауда объективті қындықтарға тап болды, бұл өз кезегінде тергеуге дейінгі тексерулер мен қылмыстық істер материалдарының аумақтылығының негізсіз бағытына, олар бойынша процессылдық шешімдер қабылдаудың кешеуілдеуіне әкелді.

Осы жағдайды шешу үшін Ресей ішкі істер министрлігінің басшылығы аумақтық органдарға нұсқаулық жіберді, онда өтініш берушіден қабылдау орны бойынша белгіленген санаттағы өтініштерді қараша кезінде лауазымды тұлғалардың шұғыл жауап беру міндеттері нақты белгіленді, бұл жұмыстың тиімділігін арттырыды.

Министрлік қылмыстарды анықтайтын, ашатын және тергейтін политика қызметкерлерінің кәсіби деңгейін арттыру мақсатында тұрақты негізде әдістемелік және ақпараттық қамтамасыз етуді жүзеге асырады, қызметтік оқыту жүйесінде оқытууды және біліктілікті арттыру курстары ұйымдастырылады.

Бұл шараларды жүзеге асыру алайқтық қарсы іс-қымылдың он тәжірибесін дамытуға мүмкіндік береді.

Құқық бұзушылар қылмыс жасау кезінде пайдаланатын абоненттік нөмірлерді, банктік шоттарды, IP-мекен-жайларды және т.б. ақпаратты жедел жинақтау үшін Ресейдің Ішкі істер министрлігінің бірқатар аумақтық органдары тиісті мәліметтер базасын жасап шығарды.

Мысалы, Ресейде Мурманск облысы бойынша ПМБ-де «Дистанционное мошенничество» автоматтандырылған іздеу жүйесі жасалып, қолданысқа енгізілді. Оның комегімен 21 қылмыс ашылды, 10 кінелі тұғыра анықталды, сондай-ақ тергеу белімшелерінің өндірісінде болған 54 қылмыстық іс бойынша қылмыстық істерді бір процеске біркітіруге негіз болған мәліметтер алынды.

Сонымен қатар, Ресей Федерациясының Ішкі істер министрлігі мен «Ресей Жинақ банкі» арасында электрондық құжат айналымы туралы келісімді жүзеге асыру атаптады, сондай-ақ тергеу белімшелерінің өндірісінде болған 54 қылмыстық іс бойынша қылмыстық істерді бір процеске біркітіруге негіз болған мәліметтер алынды.

Қылмыстық кудалау органдары алайқтықты анықтау, тергеу, саралau және сот ісін жүргізуде толықтай ынтымақтасып, COVID-19 пандемиясын өз қылмыстық максаттары үшін қолданғандарды жауапқа тартуы қажет.

Будапешт конвенциясының негізінде 65 мемлекет заңының үстемдігін қамтамасыз ету үшін тиімді ынтымақтастық жасайды. Потенциалды арттыру бағдарламаларын жүзеге асыру нәтижесінде қазір көптеген мемлекеттер жедел әрекет ете алады [3].

Израиль мемлекетінің «24-7 contact points» желісін қолдану бойынша өз тәжірибесі бар. 2019 жылғы сәуір мен мамыр айларында іскерлік электронды поштадағы қорғалған ақпаратты алумен байланысты алайқтық бойынша дәлелдемелерді сактау туралы сұрау жолданған және оларға үш еуропалық елден жауап алынған. Анықталған IP-мекенжайлар бойынша израильдік күдікті анықталған. Нақты уақыт режимінде тергеу барысында қылмыс жасау үшін пайдаланылған бірнеше израильдік ұялы телефондар анықталды. Осы әркеттер жүзеге асырылу барысында атаптады елдер арасында тергеуді өрбіту үшін қажетті қосымша ақпараттар алу бойынша тікелей байланыс орнады.

Келесі бір мысал, Израиль бір европалық елден оның үкімет жүйесін бұзуга оқталған күдіктінің IP – мекенжайы бойынша дәлелдемелерді сақтау туралы сұрау алды. IP-мекен жайы осы провайдер бойынша күдікті ретіндегі латиноамерикандық ел азаматына экелді. Эрі қарай сервердің көшірмесі алынып және ақпарат ұлттық CERT-ке жолданды.

Израиль ұлттық полициясының экономикалық қылмыстар бойынша бөліміне адамды өлтіру және күәларды фальсификациялау туралы қоқан-локқы көрсеткен күдікті бойынша хабарлама Telegram арқылы түскен. Кейіннен күдікті IP-мекенжайлары Азияның онтүстігіндегі коммуникациялық компаниянің екені анықталды. Барлық дәлелдемелерді ескерсек күдікті шифрлаудың бірнеше күрделі түрін қолданатыны байқалған (Telegram и VPN). Алайда Оңтүстік Азия елі Telegram есепке алу жазбасына байланысты қоқан-локқы көрсеткен күдікті туралы егжей тегжейлі ақпарат ұсына алды.

2019 жылғы қыркүйекте Израиль Президенті мен премьер-министрінің жаңа жаңа қызметтерінің сайтында әртүрлі профильдерден қоқан-локқы көрсетілген комментарийлар жазылған. Жаңа жаңа қызметтерінің сайтынан алғынған ақпарат екі профиль бір IP-мекенжайына байланғанын, ол американдық байланыс компаниясына қатысты екенін көрсеткен. Жедел сұрау АҚШ-тың тәулік бойы қызмет атқаратын байланыс пунктіне күдіктінің тез арада анықтау үшін жолданған. Тергеу барысында күдікті АҚШ-та зансыз тұрып жатқан Израиль азаматы екені анықталды. Артынан АҚШ депортация бойынша құмыстар бастанды және Изральге күдікті келгенде ол қамауға алынады.

2019 жылғы ақпаратта Испания Ұлыбританияның байланыстағы тұлғасынан NetFlow трафигінің IP-мекенжайы бойынша дәлелдемелерді сақтау туралы сұрау алды (ол хаттама IP және бастанапқы көздің порты туралы ақпаратты статистикалық мақсатта және торды басқару үшін сақтайты). Ол испандық интернет-провайдердің ақпаратты тергеуді өрбіту үшін қажет болған. Бұндай ақпарат екі тәулік қана сақталатын еді, алайда Испаниядағы байланыстағы тұлға оны жедел арада сұрау салу арқылы алды.

2019 жылғы мамырда Испаниядағы жеке торға баса кектеп кіру фактісін тергеу барысында байланыстағы тұлға Израильдегі қызмет көрсетушінің контентін сақтау туралы сұрау жолдады. Сервис виртуалды жеке сервер болып шыққан, ал «24-7 contact points» тек деректерді сақтап қана қоймай, оның жазылышылары (подписчики) туралы жаңа ақпарат үсінды, ол өз кезегінде тергеуді әрі қарай өрбітуге көмектесті.

Италия «24-7 contact points» желісін негізінен электрондық дәлелдемелерді (журналдар, есептер және т.б.) сақтауды сұрау туралы хаттарды жолдау және оларға жауап алу үшін қолданылатынын атап өтті.

Көптеген істерде итальяндық байланыс пункті абонент туралы негізгі ақпарат бойынша сұраулар жолдан, қабылдады, қолдануға жарайтын болса полициядан полицияға деруе мәлімделді.

Сонымен қатар, Италия желінің ақпаратты беруде пайдалы деп тапты және басқа елдердегі маңызды инфрақұрылымдарға қатысты кибершабуылдар мен киберқауптер туралы ескертулер жолдады.

2018 жылы Италия 39 кіріс сұрауын алды және 69 сұрау жіберді. Оған 28 ел қатысты.

Франция Будапешт Конвенциясының тәулік бойы жұмыс істейтін желісін тек күрес үшін ғана емес, компьютерлік қылмыстармен, сонымен бірге электронды дәлелдерді қажет ететін барлық мәселелерді шешу үшін кеңінен қолданады.

«24-7 contact points» деректерді сақтай алатын маңызды рөлімен қатар байланысуши тұлғага бастапқы техникалық немесе заңгерлік кеңес бере алады. 2019 жылы француз байланыс орталығы Будапешт Конвенциясына қатысты 268 сұранысты өндеді және олардың барлығы деректерді сақтау туралы. Олар 130 кіріс (24 елден) және 138 шығыс сұраныстары сұраныстарын қамтыды.

Корытындылай келсек, интернет желісіндегі алаяқтықтың субъектісі қылмысты жасау үшін алуан түрлі әрекеттер ойлап табуда, ал қылмыстың қудалау органдары оны анықтау мен ашу, дәлеледеу мақсатында шаралар қолдануда.

Елімізде ең алдымен мемлекет аумағында орын алған алаяқтықты жылдам ашу, қажетті ақпаратты жедел алу мақсатында қылмыстың қудалау органдары және байланыс операторлары, банктер, тағы басқа үйимдар арасындағы ынтымақтастықты реттеу қажет. Өйткені цифrlы дәлелдеменің жойылуы мүмкіндігі ете жылдам, ал интернет арқылы жасалатын қылмыс саны күннен күнге артылуда.

Мемлекеттің қылмыстың қудалау органдарында шешілуі қажет тағы бір мәселе - арнайы жоғары оқу орындарында интернет арқылы жасалатын қылмыстарды ашу мен дәлелдеу үшін мамандар дайындау және оларды ортақ іске жұмылдыру. Өйткені тергеуші, жедел уәкіл, криминалистке жоғары оқу орында ешкім ақпараттық технологиялар арқылы орындалатын қылмыстарды тергеуді үйретпейді. Қызметкес келгенде олар әр қайсысы өзінің көрсеткішін жасау үшін әрекет қылады. Ол дегеніміз қызметкердің оқу орында оқып тоқып келген білімін пайдалана алатын, оған ашылуы жеңілрек, жалпы қылмыстың істерге бейім болатыны анық. Егерде аталған қызметкерлер бір бөлімге біріктіріліп, ортақ мақсат қойылса, бұл бағыттағы жұмыс жемісті болатыны анық. Өйткені тергеуші, жедел уәкіл, криминалист бір-бірінің мүмкіндіктерін біледі және оларды тиімді қолдана алады. Мамандардың білімі ақпараттық технологиялардың даму үрдісімен бірге аяқ алып жүруі үшін олардың білімі үнемі сертификатталып отыруы қажет.

Компьютерлік қылмыстар туралы конвенцияны (Будапешт, 2001 жылғы 23 қараша) Қазақстан Республикасы келіспейтін бабын ескерту

арқылы ратификациялау мүмкіндігін қарастыру қажет. Ол көнсияның «24-7 contact points» желісін қолдану бұл қылымыс түрін ашуға біраз көмектесетіні анық. Бір сөзben айтқанда мемлекеттің шекарасынан «шығып» кететін қылымыс болғандықтан, қылмыстық қудалау органдарының қызметкерлері де ағылшын тілін, ақпараттық технологияларды, қылмыстық процесті менгеруі шарт.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Сотқа дейінгі тергеу бірінғай тізілімдемесінің 2019-2020 жылдарының 9 айы бойынша статистикалық 1-М есебінен көрсеткіштері.

2 Расследование технологий обмана «Объединённая редакция МВД России». <http://pda.ormvd.ru/pubs/101/the-investigation-techniques-of-deception/>

3 Совет Европы / Комитет Конвенции о киберпреступности, Т-СҮ (2020) 16 [EN] Будапештская конвенция о киберпреступности: преимущества и влияние на практике, июль 2020 г. | [FR] La Convention de Budapest sur la cybercriminalité: avantages et impact Concrets , июль 2020 г. <https://rm.coe.int/t-cy-2020-16-bc-benefits-rep-provisional/16809ef6ac>

FTAMP 10.79.91

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ НЕГЛАСНЫХ СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

А.Ф. Кабидуллаев

Магистрант, Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре РК, Акмолинская обл.

Автор рассматривает институт негласных следственных действий в ходе досудебного производства. По выявленным пробелам УПК предлагается внесение поправок в уголовно-процессуальное законодательство. Также автор предлагает рассмотреть возможность слияния следствия и дознания.

Ключевые слова: негласные следственные действия, досудебное производство, следователь, уголовно-процессуальный кодекс.

В Концепции правовой политики на период с 2010 до 2020 года (далее – Концепция) указано, что эффективная уголовная политика государства невозможна без оптимальной модели уголовного судопроизводства.

Важной задачей Концепции является неукоснительное соблюдение законности, прав и свобод граждан при осуществлении оперативно-розыскной деятельности. В этом плане необходимо усиливать систему гарантий прав и свобод граждан, обеспечивать неприкосновенность частной жизни, ответственность за незаконное использование средств и методов оперативно-розыскной деятельности [1].

В 2014 году принят новый Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан (далее – УПК), который в полной мере соответствует положениям Концепции и привносит кардинальные изменения в отдельные стадии уголовного процесса.

Новый УПК направлен на решение актуальных проблем уголовно-процессуального законодательства и достижение эффективной защиты конституционных прав и свобод граждан.

В кодекс внесен ряд существенных изменений, одним из которых является глава 30 негласные следственные действия (далее - НСД), где указано о регламентации порядка и производства оперативно-розыскных мероприятий в рамках уголовного процесса.

В статье 7 пункте 12 УПК дано определение понятию НСД – это действие, проводимое в ходе досудебного производства без предварительного информирования лиц, интересов которых оно касается, в порядке и случаях, предусмотренных Кодексом [2].

Если обратиться к отечественным авторам, то понятие негласных следственных действий обозначается как разновидность следственных (розыскных) действий, сведения о факте и методы проведения которых не подлежат разглашению [3].

Однако, по мнению авторов Б.М. Нургалиева и К.С. Лакбаева негласные следственные действия – это «действия, которые производятся, если для выяснения обстоятельств, подлежащих доказыванию в уголовном процессе, сведения о фактах необходимо получить, не информируя вовлеченных в уголовный процесс лиц и лиц, которые могли бы предоставить эти сведения. Они проводятся при условии, если подлежащие доказыванию обстоятельства преступления, установить иным способом не представляется возможным» [4].

В итоге, на наш взгляд, главной задачей внедрения НСД, как один из инструментов, используемых в рамках досудебного производства по делу является получение информации, в будущем являющиеся допустимым доказательством в суде для всестороннего, полного и объективного рассмотрения дела.

НСД посягает на ряд личных прав человека и гражданина, гарантированных Конституцией Республики Казахстан. В этой связи,

необходимо законодательно более детально закрепить условия такого вмешательства.

Согласно статье 231 УПК видами НСД являются:

- 1) негласные аудио- и (или) видеоконтроль лица или места;
- 2) негласные контроль, перехват и снятие информации, передающейся по сетям электрической (телефонной) связи;
- 3) негласное получение информации о соединениях между абонентами и (или) абонентскими устройствами;
- 4) негласное снятие информации с компьютеров, серверов и других устройств, предназначенных для сбора, обработки, накопления и хранения информации;
- 5) негласный контроль почтовых и иных отправлений;
- 6) негласные проникновение и (или) обследование места;
- 7) негласное наблюдение за лицом или местом;
- 8) исключен Законом РК от 03.07.2017 № 84-VI (негласная контролируемая поставка);
- 9) негласный контрольный закуп;
- 10) исключен Законом РК от 27.12.2019 № 292-VI (негласные внедрение и (или) имитация преступной деятельности) [2].

В соответствии с частью 10 статьи 232 УПК порядок проведения негласных следственных действий определяется правоохранительными и специальными государственными органами по согласованию с Генеральным Прокурором Республики Казахстан [2].

Во исполнение требований УПК в 2014 году первыми руководителями специальных и правоохранительных органов утвержден совместный приказ «Об утверждении Правил проведения негласных следственных действий» (далее - Правила) [5].

Правила регламентируют: общие положение НСД; получение и исполнение поручения по НСД; представление результатов НСД, их исследование и оценка, за исключением негласного контроля почтовых и иных отправлений.

Данные Правила не отражают порядок проведения негласного контроля почтовых и иных отправлений. Согласна Правилам упомянутое выше НСД проводятся в соответствии с УПК [5].

В рамках реформы УПК 21 декабря 2017 года был принят Закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам модернизации процессуальных основ правоохранительной деятельности» санкционирование НСД перешло к исключительной компетенции следственного суда, ранее данная функция входила в полномочия прокурора [6].

На наш взгляд, вышеизложенные изменения являются одним из важнейших шагов направленные на защиту прав и свобод человека и гражданина.

Следует отметить, что законодатель, внеся изменения, освободил органы прокуратуры по санкционированию НСД, оставив лишь Генеральному Прокурору Республики Казахстан и подчиненным ему прокурорам осуществлять надзор за соблюдением законности при проведении НСД. Таким образом, законодатель, закрепив полномочия по санкционированию НСД следственным судом, укореняет принципы неприкосновенности частной жизни и отправления правосудия на основе состязательности и равноправия сторон в уголовном процессе.

В свою очередь, законом определен перечень НСД санкционируемые и несанкционируемые судом.

Так, согласно статьи 231 УПК НСД предусмотренные пунктами с 1) по 6), т.е. НСД-1,2,3,4,5,6 проводятся исключительно с санкции следственного судьи и при наличии одного из следующих оснований, это:

1) по делам о преступлениях, санкция за совершение которых предусматривает наказание в виде лишения свободы свыше одного года;

2) по преступлениям, подготавливаемым и совершаемым преступной группой.

Для выявления, пресечения и раскрытия других уголовных правонарушений, могут проводиться несанкционируемые НСД, предусмотренные только пунктами 7, 9 статьи 231 УПК, т.е. негласное наблюдение за лицом или местом, а также негласный контрольный закуп.

Н.А. Данилова и Т.Г. Николаева, отмечают, что проявления ненадлежащего качества закона усложняют понимание людьми содержания и значения правовых норм и затрудняют их единообразное применение, в связи с этим возможны нарушения прав, свобод и интересов граждан. Снижается способность правовых норм эффективно регулировать общественные отношения [7].

Это мнение имеет особую актуальность в рамках данного института, ведь негласные следственные действия в определенной степени способны нарушить конституционные права и свободы граждан, вовлеченных в уголовный процесс.

На наш взгляд, законодатель не целесообразно разделяет НСД на две группы, где одних наделяет санкцией суда, а других оставляет не санкционируемыми. Так, любое НСД является вмешательством в частную и личную жизни лиц, вовлеченных в уголовный процесс. Следует отметить, что согласно положению Конституции Республики Казахстан, Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы [8].

Кроме того, в ч.2 статьи 16 УПК указано, что при осуществлении производства по уголовному делу каждому обеспечивается право на неприкосновенность частной (личной и семейной) жизни. Ограничение

этого права допускается только в случаях и порядке, прямо установленных законом. Поэтому малейшее посягательства на эти ценности, должны четко регулироваться законом.

Однако, в УПК законодатель оставляет пункты 7, 9 статьи 231 УПК без должного внимания, то есть не обеспечивает проведения указанных НСД с санкций суда, тем самым противоречит принципу неприкосновенности частной жизни.

Исходя из важности защиты конституционных прав и свобод человека и гражданина, оказавшихся в орбите уголовного судопроизводства, считаем необходимым пункты 7, 9 статьи 231 УПК по проведению НСД осуществлять только с санкции суда.

Следующим аспектом, который хотелось бы затронуть является порядок проведения НСД. Орган, ведущий уголовный процесс в лице следователя осуществляет проведение НСД. Каким же образом выглядит на самом деле такая процедура?

Если говорить более детально о процедуре проведения НСД, то мы сталкиваемся с тем, что оперуполномоченный принимая поручения следователя, выносит постановление и направляет его на рассмотрение к следственной судье. Далее роль оперуполномоченного сводится лишь к отправлению и получению результатов НСД от подразделения, исполняющего постановление суда.

Далее, результаты НСД получает следователь, который проводит анализ полученных материалов, принимает процессуальное решение в рамках уголовного дела, то есть ведет активное расследование. При этом оперуполномоченный исполнявший поручение следователя в данном сегменте выполняет лишь роль «курьера».

В результате, увеличивается спектр осведомленных лиц о проведении тех или иных НСД (следователь, оперативные службы), что влечет утрату конфиденциальности с последующими коррупционными рисками.

Более того, данная процедура приводит к бумажной волоките, излишнему бюрократизму и нерациональному использованию временного ресурса, сил и средств правоохранительных органов, то есть отсутствие мобильности.

Наряду с этим, оперативный сотрудник не владеет всеми нюансами расследуемого дела, мы видим, отсутствие заинтересованности в раскрытии преступления.

Если обратится к опыту других стран, можно отметить следующую закономерность НСД проводятся единолично лицом, ведущим расследование.

Например, по уголовному законодательству Украины НСД вправе проводить следователь или по его поручению оперативные подразделения уполномоченных органов [9].

В этой связи, мы считаем необходимым, в целях предупреждения негативного влияния ведомственных интересов и необъективного расследования на досудебной стадии, внести изменения в УПК и Правила, следующим образом, исключить участие органов дознания в лице оперуполномоченного в проведении НСД.

Литература

1 Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года - Утверждена Указом Президента Республики Казахстан №858 от 24 августа 2009 года – с изменениями и дополнениями по состоянию на 16 января 2014 года [Текст] / Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000858>.

2 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 04 июля 2014 года. № 231-В ЗРК. / Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231/info>.

3 Бачурин С.Н., Сыздыков К.Т., Ержанов Т.М. Критические замечания и предложения по проекту Закона РК «О внесении изменения и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования уголовного и уголовно-процессуального законодательства» (по вопросам оперативно-розыскной деятельности) // Хабаршы-Вестник Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова. 2011. № 4. С. 41–43.

4 Нургалиев Б.М., Лакбаев К.С. Негласные следственные действия: история, понятие, проблемы, перспективы // Актуальные проблемы использования ситуационного подхода в юридической науке и правоприменительной деятельности: материалы междунар. науч.-практ. конф. Калининград: Изд-во БФУ им. И. Канта, 2012. С. 162–165.

5 «Об утверждении Правил проведения негласных следственных действий» - совместный приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 12 декабря 2014 года № 892, Министра финансов Республики Казахстан от 12 декабря 2014 года № 565, Председателя Агентства Республики Казахстан по делам государственной службы и противодействию коррупции от 12 декабря 2014 года № 62, Начальника Службы государственной охраны Республики Казахстан от 15 декабря 2014 года № 146 и Председателя Комитета национальной безопасности Республики Казахстан от 18 декабря 2014 года № 416. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 27 декабря 2014 года № 10027. / Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V14C0010027>.

6 Закон РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам модернизации процессуальных основ правоохранительной деятельности» № 118-VI. / Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Эділет». <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000118#z42>.

7 Данилова Н.А., Николаева Т.Г. Некоторые аспекты обеспечения конституционных прав №5 2020 [ЮН] 110 и свобод человека и гражданина в уголовном судопроизводстве // Вестник университета прокуратуры Российской Федерации. – 2018. – № 6 (68). – с. 58–59.

8 Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года, / Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Эділет». <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>.

9 Медиев Р.А. Уголовно-процессуальный синтез следственных и оперативно-розыскных полномочий следователя в условиях реформирования правовой системы РК: Дисс. д-ра философии PhD. – Караганда. – 2015. – С.31.

ГРНТИ 10.31.51

ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СУБЪЕКТИВНОЙ СТОРОНЫ ЗАРАЖЕНИЯ ВЕНЕРИЧЕСКИМ ЗАБОЛЕВАНИЕМ

Ж.С. Тукенова

*Магистрант, Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре РК,
Акмолинская обл.*

Предметом изучения в настоящей статье являются правовые вопросы определения субъективной стороны заражения венерическими заболеваниями, а также актуальные проблемы правового регулирования вопросов через призму отечественного законодательства и зарубежной практики.

Автор рассматривает проблемные вопросы через призму квалификации деяний, влекущих ответственность за заражение венерическими заболеваниями или поставление в угрозу их заражения, перечень которых законодательством Республики Казахстан не определен.

Рассматривается и анализируется подход к юридическому обоснованию осведомленности, как субъективного признака состава уголовного

—Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері—

правонарушения, а также эффективность правоприменительной практики отечественного законодательства в контексте способа уголовной профилактики заражения венерическими заболеваниями.

Ключевые слова: венерические заболевания, инфекции (заболевания), передаваемые половым путем, знание, информация, осведомленность, виновность.

Одной из актуальных проблем квалификации уголовного правонарушения, предусмотренного статьей 117 Уголовного кодекса Республики Казахстан «Заражение венерической болезнью», является установление такого обязательного признака субъективной стороны как знание виновным о наличии у него заболевания [1].

Определенный Уголовным кодексом перечень признаков, образующих состав преступления, не ставит конкретную точку, а лишь предполагает многоточие в вопросах их установления в фактических обстоятельствах конкретного дела.

Субъективная сторона – обязательный элемент любого состава преступления. С помощью таких юридических признаков, как вина, мотив и цель раскрывается содержание субъективной стороны.

Вина – основной и обязательный признак субъективной стороны преступления.

Вина (виновность) как признак преступления предполагает наличие у лица соответствующего психического отношения к совершенному им. Такое отношение может выражаться в форме намерения или неосторожности.

Диспозицией части 1 статьи 117 УК РК предусмотрена уголовная ответственность за совершение уголовного правонарушения лицом, знаяшим о наличии у него венерического заболевания, то есть характеризует осознанность совершающего действия.

Аналогичная норма присутствует и в Уголовном кодексе Казахской ССР, утвержденном Законом Казахской ССР от 22 июля 1959 года[2].

При этом уголовным законодательством, или иными правовыми актами не конкретизировано понятие такого «знания», которое, в данном случае, используется в виде синонима слову – «осведомленность».

В Большой российской энциклопедии под редакцией Филатова В.П. знание рассматривается, как «результат процесса познания, обычно выраженный в языке или иной знаковой форме[8]. Согласно наиболее распространённой трактовке в современной эпистемологии, знание – это соответствующее реальному положению дел (т. е. истинное), обоснованное фактами и рациональными аргументами убеждение человека».

В толковом словаре Ожегова С.И. знание рассматриваются как «результаты познания, научные сведения. Различные области знания. Совокупность сведений в какой-нибудь области» [9].

По мнению кандидата философских наук, доцента В.Л. Абушенко: «знание – это полученная определённым способом и упорядоченная некоторым образом информация, которая с различной степенью достоверности и объективности отражает в сознании человека те или иные свойства существующей действительности, включая информацию как о внешнем мире, так и о самом человеке» [10].

Тем самым, знание, в широком смысле рассматривается полученная определённым способом и упорядоченная некоторым образом информация, которая с различной степенью достоверности и объективности отражает в сознании человека те или иные свойства существующей действительности.

Применительно к положениям статьи 117 УК РК «знания» трактуется как владение достаточными сведениями о наличии признаков, либо констатации факта заражения заболеванием из группы венерических.

На практике доказательство «знания» о наличии заболевания может быть обеспечено только документальным подтверждением обращения за медицинской помощью, либо фактического лечения.

В комментарии к Уголовному кодексу Республики Казахстан под редакцией Рогова, Раҳметова рекомендуется доказательство «знания» трактовать из наличия документального подтверждения[5].

Тем самым, отсутствие вышеуказанного перечня документальных данных об осведомленности о наличии заболевания, освобождает лицо от уголовной ответственности.

Вместе с тем, законодатель предусмотрел исключения из обязательного требования осведомленности виновного о наличии у него венерического заболевания при совершении преступлений, предусмотренных статьями 120 (Изнасилование) и 121 (Насильственные действия сексуального характера) УК РК, когда данное обстоятельство, независимо от знания или незнания виновного, выступает в качестве квалифицирующего признака.

Тем самым, фактическое заражение, без учета «знания» правонарушителя о наличии у него венерического заболевания, значительно увеличивает максимальный срок меры наказания от 8 до 12 лет.

При этом, согласно п.13 Нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 11 мая 2007 года N 4 «О некоторых вопросах квалификации преступлений, связанных с изнасилованием и иными насильственными действиями сексуального характера»: «виновный, знаяший о наличии у него в момент изнасилования или совершения иных насильственных действий сексуального характера венерического заболевания или заболевания ВИЧ/СПИД, подлежит ответственности не только по статьям 120 УК или 121 УК, но и – при наличии соответствующих последствий – за заражение этими заболеваниями[4].

Таким образом, следуя положениям подпункта 2 пункта 3 статьи 77 Конституции Республики Казахстан, учитывая положения Нормативного

—*Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері* —

постановления Верховного Суда, правонарушитель, знавший о наличии у него заболевания, подлежит уголовной ответственности по статьи 120 части 1(тяжкое преступление-максимальное наказание до 8 лет лишение свободы) и по части 1 статьи 117 Уголовного кодекса (уголовный проступок – арест до 45 суток).

Тем самым, умышленное заражение венерическим заболеванием влечет менее строгую ответственность, чем совершенное «по неосторожности».

Нормативное постановление Верховного Суда, в данном случае как источник действующего права, не только не дает разъяснения в части применения судебной практики, но расставляет множество вопросов и создает предпосылки для коррупционных рисков.

В соответствии с частью 2 статьи 39 Уголовного кодекса «наказание применяется в целях восстановления социальной справедливости, а также исправления осужденного и предупреждения совершения новых уголовных правонарушений как осужденным, так и другими лицами».

Тем самым наказание за совершение уголовного правонарушения по статье 117 УК РК, выступает в роли уголовно-правовой профилактики распространения венерических заболеваний на территории Республики Казахстан.

Однако неоднозначная позиция к «знанию» о наличии заболевания ставит вопрос об эффективности такой профилактической меры.

Так лицо, не знавшее о наличии у него венерического заболевания, заразившее иное лицо, освобождается от уголовной ответственности ввиду отсутствия умысла на фактическое заражение и не предполагавшее наступление таких последствий.

Вместе с тем, лицо, предполагающее о наличии у него венерического заболевания, в виду ряда характерных признаков, сознательно будет избегать медицинского обследования, как основания привлечения к уголовной ответственности в следствии заражения иного лица венерическим заболеванием.

Тем самым, данная норма не только не следует целям справедливого наказания и предупреждения совершения новых правонарушений, напротив, позволяет избежать наказания за умышленное заражение венерическим заболеванием и способствует бесконтрольному распространению инфекций с устрашающими масштабами.

По оценкам Всемирной организации здравоохранения, ежегодно имеет место 376 миллионов новых случаев заражения хламидиозом, гонореей, сифилисом или трихомониазом, то есть ежедневно диагностируются около 1 миллиона новых случаев [7].

В 2017 году, по данным официального сайта Министерства здравоохранения Республики Казахстан, зафиксировано 24336 фактов заболеваемости инфекциями, передаваемые половым путём, в 2018 году

-21871 (с учетом добровольного обращения в медицинские организации для обследования, не исключает более широкого распространения заболеваний) [10].

При этом в органах полиции начато только 10 досудебных расследований по факту заражения венерическими заболеваниями, то есть 0,0002% (2017 г. – 5, 2018 г. – 5), которые не нашли логического завершения в суде.

Статистика свидетельствует о несостоятельности уголовно-правовых мер профилактики венерических заболеваний именно в том выражении, которое существует в действующем законодательстве и демонстрирует беспомощность правовой системы в обеспечении права на охрану здоровья.

Исправление имеющейся ситуации требует, отчасти, конкретизации понятийного аппарата «знания о наличии заболевания».

Кроме того, важным остается вопрос дифференциации мер уголовного наказания из учета особенностей субъективной стороны.

В Уголовном кодексе Российской Федерации диспозиция статьи 121 (в последней редакции от 01.03.2012 года) аналогична законодательству Республики Казахстан, в части подхода к осведомленности о наличии заболевания, где доказательством знания о наличии заболевания служит документальное подтверждение медицинского обследования, либо наблюдения и лечения.

В уголовном законодательстве Австрии предусмотрена ответственность за заражение опасными заболеваниями, в том числе и СПИД, отдельной нормы для заболеваний, передающихся половым путем не предусмотрено.

Факт заражения рассматривается как нанесение вреда здоровью (телесных повреждений), при этом действия ВИЧ-положительных (носителей опасных заболеваний) подлежат уголовной ответственности как при фактическом заражении, так и при угрозе такового.

Обязательность носителя опасного заболевания оповещать полового партнера о наличии заболевания, даже при наличии добровольного согласия на незащищенный секс, выполняет профилактическую роль.

Однако заражение лица даже при отсутствии сведений о собственном заболевании влечет уголовную ответственность, где максимальное наказание достигает 3-х лет лишения свободы (при наличии осведомленности срок наказания ограничен 8 годами).

Прецедентное право Англии не имеет четких определений осведомленности человека о своей серопозитивности.

При этом, в 2004 году состоялся приговор суда, где мужчина был осужден за заражение ВИЧ-инфекцией, хотя отсутствовали сведения о прохождении им медицинского обследования и тестирования на определение наличия инфекции до конкретного судебного разбирательства.

—Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері—

Доказательством осведомленности суд принял то, что виновный был предупрежден о возможном ВИЧ-статусе своей бывшей женой, которая являлась носителем вируса [12].

Криминализация деяния при осведомленности правонарушителя и отсутствия таковой требует достаточно глубокого исследования с учетом так же мирового опыта.

Таким образом, на пути достижения полноценной реализации целей уголовного законодательства необходимо совершенствование нормативно-правовой базы, полагаем необходимым принять подзаконные акты, разъясняющие понятие о «знания-осведомленности о наличии заболевания».

Обеспечение эффективной судебно-следственной практики требует оказание методической и практической помощи правоохранительным органам, а так же единого целостного подхода к решению вопроса, каким может выступить, к примеру, Нормативное постановление Верховного Суда по преступлениям, связанным с заражением венерическими заболеваниями, на основе, к сожалению, фактически отсутствующей судебной практики.

Литература

1 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-В ЗРК.

2 Уголовный кодекс Казахской ССР от 22 июля 1959 года.

3 Кодекс Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения» от 18 сентября 2009 года № 193-IV.

4 Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан «О некоторых вопросах квалификации преступлений, связанных с изнасилованием и иными насильственными действиями сексуального характера» от 11 мая 2007 года N 4.

5 Рахметов, С.М. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан/С.М.Рахметов, И.И. Рогов. – Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2016. – 752 с.

6 <https://www.monographies.ru/ru/book/section?id=12533>

7 <https://www.who.int/ru/news/item/06-06-2019-more-than-1-million-new-curable-sexually-transmitted-infections-every-day>.

8 [https://bigenc.ru/medicine/text/4712014.](https://bigenc.ru/medicine/text/4712014)

9 https://povto.ru/russkie/slovاري/tolkovie/ozhegova/search_ozhegov.php?q_tolk_ozh=%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%B5.

10 [https://gtmarket.ru/concepts/7283.](https://gtmarket.ru/concepts/7283)

11 Теохаров, А.К. Противодействие заражению инфекционными заболеваниями: уголовно-правовой и криминологический аспекты/ А.К.Теохаров. – Омск: Омская академии МВД России, 2013. – 19 с.

12 https://www.senat.fr/lc/lc151/lc151_mono.html

К ВОПРОСУ О ПООЩРИТЕЛЬНОЙ НОРМЕ К СТАТЬЕ 218 УГОЛОВНОГО КОДЕКСА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Г.М. Жакупова

*Магистрант, Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре РК,
Акмолинская обл.*

В данной статье автор на основании проведенного исследования поощрительной нормы к статье 218 УК РК, предлагает внесение в его текст изменений

Ключевые слова: противодействие легализации преступного дохода, поощрительная норма, преступление, явка с повинной.

Вопрос о противодействии легализации (отмывания) преступных доходов является глобальным и всеобъемлющим не только в нашей Республике, но и далеко за ее пределами. Нормы уголовного законодательства должны соответствовать часто меняющимся способам и методам отмывания преступного дохода, так как они имеют тенденцию трансформироваться, тем самым обретая все более ухищренный вид. При этом следует учитывать, что одной из таких норм является профилактика преступлений и совершение поощрительных норм.

Статья 218 Уголовного кодекса Республики Казахстан (далее УК РК) предусматривает ответственность за легализацию денег и (или) имущества, полученных преступным путем [1].

К данной статье имеется примечание, которое гласит: «Лицо, добровольно заявившее о готовящейся либо совершенной легализации денег и (или) имущества, полученных преступным путем, освобождается от уголовной ответственности, если в его действиях не содержится составов преступлений, предусмотренных частями второй или третьей данной статьи, или иного преступления» [1].

Получается, что данная поощрительная норма применима только лишь в отношении лиц, совершивших деяния, предусмотренные частью первой ст.218 УК РК.

Возникает закономерный вопрос: насколько целесообразно применение поощрительной нормы в уголовном праве вообще и в частности.

Чтобы получить ответ на данный вопрос сначала обратимся к правовой природе поощрительных норм в уголовном праве.

Для начала, следует отметить, что поощрительные нормы, предусмотренные примечаниями к статьям особенной части уголовного закона, представляют собою звенья единой системы, подчиненной целям и задачам уголовного права. Базовые, принципиальные положения этой системы закреплены в части первой ст.65 УК РК, которая предусматривает, что «лицо, совершившее уголовный проступок либо впервые совершившее преступление, может быть освобождено от уголовной ответственности с учетом личности виновного, его явки с повинной, способствования им раскрытию, расследованию уголовного правонарушения, заглаживания им вреда, нанесенного уголовным правонарушением» [1].

Явка с повинной свидетельствует о раскаянии этого лица в содеянном. Это позволяет говорить о том, что данное лицо встало на путь исправления, что полностью соответствует целям и задачам уголовного права. Однако, помимо этого, освобождение лица от уголовной ответственности следует в ответ на позитивное, социально положительное поведение этого лица. В этой связи, по нашему мнению, эти нормы точнее будет называть не поощрительными, а компромиссными. Такое определение уже имеет применение в правовой литературе.

Так, например, Н.В. Петрова также определяет подобные поощрительные нормы в качестве компромисса, заключаемого между государством и лицом, совершившим уголовное правонарушение. « В итоге последнему за его полезные посткриминальные действия идет смягчение уголовной ответственности, либо он к ней вообще не привлекается» [2, с.55].

Е.В. Попаденко отмечает, что подобный компромисс в качестве обязательного условия предусматривает совершение виновным лицом определенных действий. [3, с.135].

Криминолог А.И. Долгова подобные поощрительные нормы характеризует в качестве сделки, заключаемой между государством и лицом, совершившим уголовное правонарушение. Также автор обращает внимание на отличительные особенности данной сделки, которая выражается в следующем: «это, во-первых, вынужденная сделка, во имя более оптимальных результатов борьбы с преступностью, во-вторых, скорее «сделка-прощение», чем «сделка-компромисс»: преступника освобождают от уголовной ответственности вовсе не потому, что допускают при определенных условиях его преступное поведение» [4, с. 431].

Нам импонирует в этом высказывании то, что автор подчеркивает вынужденный характер данного компромисса со стороны государства. Действительно, чтобы ликвидировать большее зло (совершение тяжких и особо тяжких преступлений), государство вынуждено выбирать меньшее – освободить от ответственности лицо, хоть и раскаявшееся, но все же виновное в совершении преступлений.

Применение поощрительно-компромиссных уголовно правовых норм согласуется с тенденцией государственной политики настоящего времени, согласно которой взят курс на ускорение, удешевление и упрощение уголовного судопроизводства.

Так, к примеру, в соответствии с обновленным уголовно-процессуальным законодательством в отечественное уголовное судопроизводство введены такие новеллы, как процессуальное соглашение в виде сделки о признании вины и соглашении о сотрудничестве, которые, по сути, можно определить в качестве компромисса между государством и лицом, совершившим преступление.

Однако, считаем, применение компромиссно-поощрительной нормы только лишь к первой части ст.218 УК РК, предусматривающей уголовную ответственность за легализацию денег и (или) имущества, полученных преступным путем, представляется неудачной по следующим основаниям.

Во-первых, по условиям компромисса обмен уступками должен быть равнозначным. В случае применения норм, предусмотренных примечанием к ст.218 УК РК, государство получает только лишьнейтрализацию преступления средней тяжести, совершенное одним лицом. Причем, анализ статистических данных показывает, что по Республике в период с 2015 по 2019 год по ч.1 ст.218 УК РК не зарегистрировано ни одного уголовного правонарушения.

Государство, вынужденное идти на компромисс, должно быть заинтересовано в раскрытии тяжких и особо преступлений, предусмотренных квалифицированными и особо квалифицированными составами ст.218 УК РК.

В данном случае следует сделать некоторую оговорку. Статья 218 УК РК размещена в главе 8 «Уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности». Однако отличительной особенностью легализации преступных доходов является то, что незаконные манипуляции по легализации проводятся с имуществом, которое добыто не только в результате экономических так и другого рода преступлений. Источник получения имущества может быть выражен как наркокриминальность, торговля людьми, оружием, бандитизм и иные опаснейшие виды преступлений, совершающимися различными формами преступных групп, в том числе и транснациональными.

На наш взгляд, в этой связи будет вполне уместным приведение в качестве сравнительного примера компромиссно-поощрительной нормы, содержащейся в примечании к ст.262 УК РК: «В статьях 262, 263, 264, 265 и 268 настоящего Кодекса лицо, добровольно прекратившее участие в преступной группе и активно способствовавшее раскрытию или пресечению преступлений, совершаемых или совершенных преступной группой, освобождается от уголовной ответственности, если в его действиях не содержится состава иного преступления» [1].

Здесь можно с полной уверенностью утверждать, что компромисс равноценен, так как при этом государство получает возможность раскрыть такие опасные преступления, как участие в организованной группе, преступной организации (ст.262 УК), участие в преступном сообществе (ст.263 УК), участие в транснациональной организованной группе, транснациональной преступной организации (ст.264 УК), участие в транснациональном преступном сообществе (ст.265 УК) и бандитизме (ст.268 УК).

Во-вторых, примечание к ст.218 УК РК не соответствует ч.1 ст.65 УК, которая, как мы уже отметили, является базовой и содержит основные принципиальные положения, среди которых, помимо явки с повинной, еще и способствование лицом раскрытию, расследованию уголовного правонарушения, заглаживание вреда, нанесенного уголовным правонарушением. В примечании к ст.218 УК РК указана лишь явка с повинной.

К примеру, Российская Федерация в своем законодательстве касательно ст.174 УК не предусматривает специального вида освобождения от уголовной ответственности - поощрительной нормы, но в этой части могут применяться нормы содержащиеся в ст. 75 УК РФ, в которых определены условия освобождения от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием, касающихся преступлений небольшой и средней тяжести.

В ст. 261 Уголовного Уложения Германии, аналогичной по своему содержанию статье 218 УК РК, сказано, что суд при назначении наказания может учесть в качестве смягчающего обстоятельства добровольное сообщение лицом о преступлении, а также его способствование раскрытию и расследованию преступления. Однако при этом есть оговорка по поводу того, что объем оказываемой виновным помощи следствию и суду должен превышать его собственный вклад в преступную деятельность. [5, с.190].

Таким образом, немецкое законодательство в качестве условий компромисса предусматривает не только явку с повинной, но еще и способствование раскрытию преступлений других лиц, или же преступлений преступной группы, в котором лицо участвовало. Именно так, по нашему мнению, следует толковать «противоправные действия в объеме, превышающем» вклад добровольно обратившегося лица.

На основании изложенного представляется, что для восстановления надлежащего соотношения норм общей (ч.1 ст.65 УК) и особенной (примечания к ст.218 УК) части уголовного закона целесообразно внести изменения в формулировку примечания ст.218 УК РК и окончательно представить в следующей редакции: «Лицо, добровольно заявившее о готовящейся либо совершенной легализации денег и (или) имущества, полученных преступным путем, освобождается от

уголовной ответственности, при активном способствовании раскрытию, расследованию преступлений, предусмотренных частями второй и третьей настоящей статьи, если в его действиях не содержится составов иного преступления».

Литература

- 1 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года.\`
Электронный ресурс: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>
- 2 Петрова Н.Е. Наделить потерпевшего правом уголовного преследования // Российская юстиция. - 2012. - № 12.
- 3 Попаденко Е.В. Уголовно-правовая природа компромисса в борьбе с преступностью // Законодательная техника и дифференциация ответственности в современном уголовном праве и процессе России: сб. науч. ст. / Под ред. Л.Л. Кругликова. - Ярославль: Ярослав. гос. ун-т, 2015.
- 4 Криминология: учебник / под общ. ред. А.И. Долговой. 4-е изд., перераб. и доп. - М.: Норма, 2010.
- 5 Шишко И.В., Хлупина Г.Н. Легализация (отмывание) денежных средств или иного имущества, приобретенных незаконным путем, по российскому и зарубежному уголовному законодательству // Правовая реформа в России и зарубежный опыт. – Красноярск, 1997.

ГРНТИ 10.79.91

ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПРОТИВ ЖИЗНИ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН (НА ПРИМЕРЕ ШВЕЙЦАРИИ)

С.Н. Куттымурат

*Магистрант, Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре РК,
Акмолинская обл.*

В данной статье проведен краткий анализ преступлений против жизни по законодательству Швейцарии. Показаны международные сравнения уголовного наказания за преступления против жизни в таких странах как Германия, Франция, Италия, Испания, а также Россия и Китай. Приведены термины, используемые для обозначения различных типов убийств, из различных источников. Отмечено, что швейцарский закон снисходителен

к опасным преступникам. Уголовный кодекс предусматривает «наказание в виде пожизненного лишения свободы» за особо тяжкие преступления, но условное освобождение может произойти через 15 лет, а в некоторых случаях даже через десять лет. Установленные факты в статье демонстрируют, что Уголовный кодекс Швейцарии совершенно неэффективен в отношении опасных преступников-садистов.

Ключевые слова: преступления против жизни, убийство, уголовное наказание, пожизненное лишение свободы.

Важнейшие принципы, содержащие в себе основу для закрепления в уголовном законодательстве различных категорий посягательств на личность, содержатся в таких международных актах, как Всеобщая декларация прав человека, принятая Генеральной Ассамблей Организации Объединенных Наций 10 декабря 1948 г. Статья 5 гласит, что «Никто не должен подвергаться пыткам или жестоким, бесчеловечным или унижающим достоинство обращению и наказанию». А статья 2 еще раз подчеркивает особую общественную опасность посягательств на личность и их противоречие Всеобщей декларации прав человека: «Любое действие, представляющее собой пытку или другие жестокие, бесчеловечные или унижающие достоинство виды обращения и наказания, является оскорблением человеческого достоинства и должно быть осуждено как нарушение прав человека и основных свобод, провозглашенных во Всеобщей декларации прав человека» [1].

В соответствии с Уголовным кодексом РК к уголовным правонарушениям против жизни относятся [2]:

- убийство (ст. 99 УК);
- убийство при обстоятельствах, смягчающих ответственность;
- убийство матерью новорожденного ребенка (ст.100 УК);
- убийство, совершенное в состоянии аффекта (ст.101 УК);
- убийство, совершенное при превышении пределов необходимой обороны (ст. 102 УК);
- убийство, совершенное при превышении мер, необходимых для задержания лица, совершившего преступление (ст.103 УК);
- причинение смерти по неосторожности (ст.104 УК);
- доведение до самоубийства (ст.105 УК).

В соответствии с подписанным Главой государства Законом РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования уголовного, уголовно-процессуального законодательства и усиления защиты прав личности» внесены поправки в 69 статей Уголовного кодекса и в 72 статьи Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан.

В целом, нормы закона направлены на ужесточение ответственности за совершение тяжких и особо тяжких преступлений. Так,

изменения коснулись таких наиболее чувствительных для общественности правонарушений, как: преступления против личности, семьи и несовершеннолетних; транспортные и экологические уголовные правонарушения; против собственности, общественной безопасности, общественного порядка и др. [3].

Изучение уголовных кодексов европейских стран показывает, что в немецкоязычных странах, в том числе в Швейцарии, выносятся относительно мягкие уголовные приговоры.

Любой, кто убьет человека в Швейцарии, страдая от «сильного психического расстройства», при определенных обстоятельствах может получить всего один год тюрьмы. В других странах штрафы гораздо строже.

Прежде чем приступить к международному сравнению уголовных наказаний в разных странах, приведем термины, используемые для обозначения различных типов убийств, из различных источников:

Преднамеренное убийство – любое преднамеренное убийство, которое является умышленным и преднамеренным со злым умыслом (убийство первой степени в США, без умысла действия – убийство второй степени).

Неумышленное убийство – любое преднамеренное убийство, которое не связано с предварительным намерением убить, и которое было совершено при таких обстоятельствах, которые «могут вызвать эмоциональное или психическое расстройство у разумного человека» (Добровольное непредумышленное убийство в США).

Totschlag (убийство) [букв. «Поражение до смерти»] – убийство, которое происходит из-за отсутствия намерения вызвать смерть, но связано с умышленным или небрежным действием, ведущим к смерти (Недобровольное убийство в США). Приведенные примеры: вождение в нетрезвом виде, безрассудное превышение скорости в пешеходных зонах.

Таблица 1. Международные сравнения уголовного наказания [4].

Преступление	Швейцария	Германия	Франция	Испания	Италия
Умышленное убийство	от 10 лет до пожизненного заключения	пожизненное заключение	от 15 до 25 лет или пожизненное заключение	минимум 21 год	минимум 21 год
Непредумышленное убийство	минимум 5 лет	минимум 5 лет	30 лет	от 10 до 15 лет	минимум 21 год
Преступление Убийство Totschlag (homicide)	Швейцария	Германия	Франция	Испания	Италия
Серьезные телесные повреждения	от 1 до 10 лет	от 1 до 10 лет	от шести месяцев до 10 лет	10 лет и штраф в размере 150 000 евро	от 6 до 12 лет
Изнасилование	от 1 до 10 лет	от 1 до 5 лет	15 лет	от 6 до 12 лет	5-10 лет; 6-12 лет для серьезных случаев

Продолжение таблицы 1.

Преступление	Россия	Китай
Умышленное убийство	20 лет, пожизненное заключение или смертная казнь	Минимум 10 лет, пожизненное заключение или смертная казнь
Непредумышленное убийство	от 6 до 15 лет	Минимум 10 лет, пожизненное заключение или смертная казнь.
Убийство Totschlag (homicide)	от 9 месяцев до 4 лет	от 3 до 10 лет
Серьезные телесные повреждения	от 3 до 6 лет	3-10 лет; минимум 10 лет, пожизненное заключение или смертная казнь за тяжкие преступления.
Изнасилование	от 3 до 6 лет	3-10 лет; минимум 10 лет, пожизненное заключение или смертная казнь за тяжкие преступления

Ханс-Георг Кох, эксперт по уголовному праву из Института международного и международного уголовного права им. Макса Планка во Фрайбурге, Германия, преуменьшает значение этих международных сравнений. Во-первых, он говорит, что сравнения уголовного права, как правило, очень трудно проводить из-за различных правовых систем. Во-вторых, он говорит, что важно сравнивать фактические наказания, а не приговоры, предусмотренные законом, поскольку они мало что могут сказать.

К сожалению, нет статистики, сравнивающей предложения по странам. Но очевидно, что швейцарские суды склонны выносить мягкие приговоры: их длина имеет тенденцию к нижней границе диапазона.

«В Швейцарии очень необычный закон о наказаниях, особенно в повседневном применении наказаний судами», – говорит Мартин Киллиас, известный швейцарский криминолог и юрист по уголовным делам.

Габриэлла Матефи, председатель Апелляционного суда в Базель-Сити, поясняет: «Верхний предел диапазона приговоров предназначен для очень серьезных случаев, которые нормальный человек, возможно, даже не может представить. При оценке реальных преступлений приговор в среднем находится в нижней половине или в нижней трети возможного диапазона, будь то мошенничество, телесные повреждения или даже непредумышленное убийство».

Более старые статистические данные показывают, что лишь горстка стран отправляет в тюрьму столько же осужденных преступников, сколько Швейцария. Отчасти это связано с тем, что лица, впервые совершившие правонарушение, при определенных условиях получают наказание сроком менее двух лет.

Взгляд на текущую швейцарскую статистику показывает, что с 2010 года наказанием за насильственные преступления часто были штрафы, а не тюремное заключение.

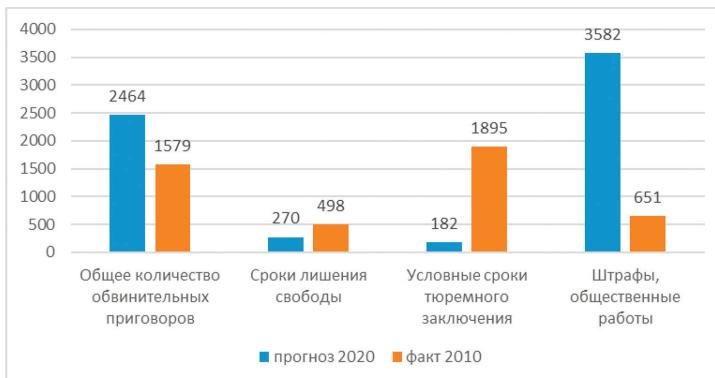

Рисунок 1. Осужденены за причинение телесных повреждений [5]

Это следствие реформы, направленной на избежание коротких сроков тюремного заключения [6].

«В Германии и Швейцарии власти стараются по возможности избегать вынесения коротких приговоров, потому что в тюрьме преступники, как правило, превращаются в более крупных преступников», – говорит Кох. По его словам, в англоязычных странах относительно большое количество преступников отсиживает довольно длительные сроки тюремного заключения даже за сравнительно незначительное правонарушение только потому, что они являются рецидивистами.

По словам Киллиаса, мнение о том, что короткие сроки тюремного заключения вредны, стало в Швейцарии незыблемой догмой. Но нет никаких научных доказательств того, что риск рецидива увеличивается после короткого тюремного заключения. Иногда не принимают во внимание тот факт, что наказания должны служить справедливости и стабилизировать общественный порядок. Швейцарская реформа подверглась критике и уже была пересмотрена.

«Средняя продолжительность тюремного заключения играет лишь небольшую роль в сдерживающем эффекте наказания», – говорит Матефи. «С точки зрения предупреждения преступности риск столкнуться с любым видом наказания – быть пойманным и наказанным – имеет гораздо большее значение». И в этом отношении Швейцария неплохо выдерживает международные сравнения.

Но почему швейцарский закон так снисходителен к преступникам и почему судьи делают его еще более снисходительным?

Одним из объяснений может быть обучение и исследования, на которые судьи полагаются при вынесении приговора. Он, как правило, скептически относится к суровым наказаниям.

«Люди, работающие в судах сегодня, испытывали влияние десятилетий учения об ущербе, причиняемом тюремным заключением», – говорит Киллиас.

«В странах Центральной Европы, ориентированных на культуру, умеренные наказания считаются прогрессивным в культурном отношении», – говорит Кох. «Приговоры в тюрьму короче, чем в Великобритании или США».

Уголовное право в Европе в целом очень гуманно по сравнению с другими частями мира. Смертная казнь или телесные наказания, такие как порка или отрубление конечностей, отклоняются. Это общепринятая позиция населения.

Однако в 2010 году группа швейцарских активистов собрала подписи под народной инициативой по восстановлению смертной казни за сексуальное насилие и убийство. Но позже отозвала инициативу. Инициаторы просто хотели завоевать аудиторию и привлечь внимание к

своим недовольствам – все они были связаны с одной жертвой. Их основная жалоба заключалась в том, что инициатива опеки, направленная на обеспечение того, чтобы преступники, совершающие сексуальные преступления, были лишены пожизненного заключения, не была реализована.

Из-за относительно коротких сроков тюремного заключения и того факта, что приговоры за несколько преступлений не суммируются, а просто увеличиваются, Швейцария сталкивается с проблемой, заключающейся в том, что опасные серийные убийцы или сексуальные преступники могут быть освобождены и, возможно, нанесут новый удар при первой же возможности.

Таким образом, Швейцария и Германия остановились на «заключении по соображениям безопасности», согласно которому рецидивисты остаются в тюрьме после отбытия наказания, поскольку они слишком опасны для общества. Правонарушитель выходит из тюрьмы только в том случае, если ожидается, что он будет «хорошо» вести себя на свободе.

Этот инструмент критически оценивается за рубежом. Европейский суд по правам человека в Страсбурге вынес решение против швейцарского и немецкого законов об опеке. «Но почти все страны придумали способ отделить чрезвычайно опасных преступников от общества», – говорит Кох.

Другие страны выносят длительные тюремные сроки или добавляют приговоры за несколько преступлений на строгой математической основе, чтобы преступник не был освобожден при жизни. Чтобы положить конец дебатам по поводу содержания под стражей, Натали Рикли из Швейцарской народной партии и Андреа Карони из Радикальной партии предлагают увеличить срок содержания под стражей. Это поставило бы Швейцарию в один ряд с другими странами.

Правительство Швейцарии, похоже, признало, что наказания за насилистственные преступления неуместны по сравнению с наказаниями за финансовые преступления, и что судьи склонны выносить мягкие приговоры. Оно хочет «согласовать» диапазоны предложений. Никогда не проводился всеобъемлющий перекрестный анализ правил вынесения приговоров, чтобы определить, соответствуют ли они тяжести преступления и провести соответствующее сравнение, – это аргументация, приведенная на веб-сайте Федерального управления юстиции. В частности, насилистственные преступления и преступления на сексуальной почве должны в будущем наказываться более строго.

По нашему мнению, для вышеизложенного есть следующие причины:

1. Швейцарское правительство не хочет расширять вместимость тюрем. Причина, по которой осужденные должны месяцами ждать камеры.

2. Очевидно, что судьи больше относятся к преступникам, чем к жертвам, причина, по которой они почти никогда не выносят суровые тюремные сроки.

Что означает «пожизненное заключение» в Швейцарии?. В Швейцарии Уголовный кодекс предусматривает «наказание в виде пожизненного лишения свободы» за особо тяжкие преступления, такие как убийство, изнасилование, захват заложников или геноцид. [7] Но это не значит, что подсудимый останется в тюрьме до конца своих дней. Условное освобождение может произойти через 15 лет, а в некоторых случаях даже через десять лет.

Проблема в том, что даже если подсудимый приведёт в исполнение приговор за преступление, заплатит свой долг перед обществом и восстановит право на свободную жизнь, он всё равно может представлять опасность для общества.

Пример Эриха Хауэрта вспоминают до сих пор. в 1983 году он был приговорен к пожизненному заключению за 11 изнасилований и два убийства. Но через несколько лет его приговор был смягчен, и во время отпуска без сопровождения в 1993 году он изнасиловал и убил молодую женщину.

В феврале 1996 года другой рецидивист изнасиловал девушку 13 лет, задушил ее и бросил в ледяной ручей. Она могла выжить, только притворившись мертвой.

Мать и крестная мать жертвы выступили с популярной инициативой, призывающей к пожизненному заключению особо опасных преступников, совершающих сексуальные преступления, по соображениям общественной безопасности.

В 2004 году, вопреки рекомендации правительства, парламента и судебных экспертов, швейцарцы приняли инициативу под названием «Пожизненное заключение».

Другие европейские страны также в последние годы вновь ввели пожизненное заключение. После Второй мировой войны многие отменили его из уважения к верховенству закона.

Сегодня теоретически существует два способа держать опасных преступников в тюрьме по соображениям безопасности в Швейцарии, даже если они отбыли наказание.

– обычное заключение. Если суд сочтет человека опасным, его могут держать в тюрьме на неопределенный срок. Но дело будет регулярно пересматриваться, и преступник может быть освобожден условно, как только будет установлено, что он больше не представляет угрозы.

– пожизненное заключение. Лицам, совершившим особо серьезные деяния, представляющим высокий риск повторного совершения преступления и считающимся неизлечимыми, суд может приговорить к пожизненному заключению. Дело не пересматривается, и осужденный может быть освобожден только в том случае, если новая научная информация делает возможным лечение, так что человек больше не представляет опасности для общества.

Но на практике применяется только обычное тюремное заключение. До сих пор Федеральный суд Швейцарии, высший суд страны, отменял все пожизненные заключения. В настоящее время только один преступник в Швейцарии приговорен к пожизненному заключению по данной инициативе, и он не обжаловал приговор.

Тем не менее, власти стали более осторожными, выпустив «нормальные» лишения свободы. За последние 14 лет они ежегодно освобождали в среднем 2% заключенных. Крайние преступники с высоким риском рецидива фактически остаются за решеткой.

По нашему мнению, вышеизложенные факты демонстрируют, что Уголовный кодекс Швейцарии совершенно неэффективен в отношении преступников-садистов.

Законодатели должны вдохновляться американским кодексом. Четыре случая убийства – четыре раза пожизненное заключение. Другая проблема – ответственность за преступление. Посмотрим правде в глаза, у серийных убийц действительно есть какой-то дефект мозга. Слишком часто им удается избежать сурового наказания, потому что эксперты подтверждают, что психическое расстройство было временным и его можно вылечить. Некоторые действительно останутся стабильными до тех пор, пока они проглотят прописанные им лекарства, и снова станут монстрами, как только они остановятся.

Однако мы все-таки сомневаемся в смертной казни в основном по следующим причинам: всегда может быть сделана ошибка, отсутствие достаточных доказательств во время судебного разбирательства, ошибки ДНК или, что более вероятно, более убедительные доказательства появляются позже. Основная философия должна заключаться в том, чтобы человек попал в тюрьму, а мы выбросили ключ.

Человека, который совершил самые ужасные преступления самым нечеловеческим образом, не следует выпускать на свободу через, скажем, 10-15 лет только потому, что он в это время был хорошим мальчиком. Известно, что этих преступников выпускают на свободу только для совершения аналогичных преступлений.

Литература

- 1 Роот В.В. Некоторые аспекты уголовной ответственности за преступления против личности, связанные с процессом глобализации уголовного права в современный период. [Электронный ресурс] – Режим доступа. – <https://articlekz.com/article/5231> (Дата обращения: 10.10.2020).

— Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері —

2 Тлепов А. Уголовные правонарушения против личности. [Электронный ресурс] – Режим доступа. – <http://magnolia.kz/ksvedeniyu/22656-ugolovnye-pravonarusheniya-protiv-lichnosti.html> (Дата обращения: 10.10.2020).

3 Сулейменов А. В суде №2 г.Павлодара обсудили новшества в уголовном законодательстве Республики Казахстан. [Электронный ресурс] – Режим доступа. – <https://pvl.sud.kz/rus/news/v-sude-no2-gpavlodara-obsudili-novshestva-v-ugolovnom-zakonodatelstve-respubliki-kazakhstan> (Дата обращения: 12.10.2020).

4 Информация из Швейцарии на 10 языках. [Электронный ресурс] – Режим доступа. – <https://www.swissinfo.ch/eng> (дата обращения 20.10.20)

5 Официальный сайт Федерального статистического управления Швейцарии. [Электронный ресурс] – Режим доступа. – <https://www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/criminalite-droit-penal/justice-penale.html> (дата обращения 20.10.20)

6 Сибilla Бондольфи. Объяснение сущности Швейцарии к преступникам. [Электронный ресурс] – Режим доступа. – https://www.swissinfo.ch/eng/society/criminal-sentencing_why-switzerland-is-lenient-with-criminals/44655910 (Дата обращения: 12.10.2020).

7 Сибilla Бондольфи. Что означает «пожизненное заключение» в Швейцарии? [Электронный ресурс] – Режим доступа. – https://www.swissinfo.ch/eng/society/criminal-law_what-does--life-sentence--mean-in-switzerland-/43975228 (Дата обращения: 12.10.2020).

ГРНТИ 10.79.01

К ВОПРОСУ О СУЩНОСТИ И ПОНЯТИИ ИМИТАЦИИ ПРЕСТУПНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

А.М. Тлеулин

*Магистрант, Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре РК,
Акмолинская обл.*

В данной статье автор на основе проведенного анализа норм закона и теории вопроса выводит заключение о сущности имитации преступной деятельности и предлагает внесение некоторых дополнений в нормативно-правовые акты Республики Казахстан.

Ключевые слова: Провокация, имитация преступной деятельности, обстоятельства исключающие преступность деяния, коррупция, результаты исследования.

Борьба с преступностью во все времена являлась первостепенной задачей для любого государства. Наиболее опасные и сложные для раскрытия и расследования преступные проявления исходят от деятельности таких преступных организаций, как «организованная группа, преступная организация, преступное сообщество, транснациональная организованная группа, транснациональная преступная организация, транснациональное преступное сообщество, террористическая группа, экстремистская группа, банды, незаконное военизированное формирование» [1].

Ни у кого не вызывает сомнений тот факт, что деятельность указанных форм преступных организаций могут причинить вред не только отдельным физическим или юридическим лицам, но и способны расшатать экономические основы любого государства, дестабилизировать само государственное устройство.

Это связано, прежде всего, с тем, что в настоящее время преступные группы формируют лица с высоким уровнем интеллекта, имеющие высокие профессиональные способности. Организованная преступность проникает в аппарат государственного управления, выходит за пределы отдельного взятого государства, обладает и манипулирует огромными материальными ресурсами.

Разумеется, что раскрытие этих особо опасных видов преступлений и их успешное расследование порою невозможно осуществить без такого экстремального способа оперативного розыскного мероприятия, как применение модели поведения, имитирующей преступную деятельность.

Закон Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» от 15 сентября 1994 года предусматривая применение модели поведения, имитирующей преступную деятельность в качестве общего оперативно-розыскного мероприятия, не дает определения этого мероприятия.

Следует отметить, что применение модели поведения, имитирующей преступную деятельность, в некоторых случаях возможно в результате проведения такого общего оперативно-розыскного мероприятия, как внедрение, под которым понимается «негласное внедрение работника органа, осуществляющего оперативно-розыскную деятельность, либо сотрудничающего с ним конфиденциального помощника в окружение объекта оперативного интереса для решения задач оперативно-розыскной деятельности» [2].

Для того чтобы лицо имело возможность применить модель поведения, имитирующую преступную деятельность, необходимо внедрение данного лица в преступную группу, являющуюся объектом оперативного интереса.

Целью оперативного внедрения является: сбор доказательственной информации о деятельности преступной группы, установление всех участников группы, их роли в данном преступном сообществе, пресечение преступной деятельности, задержание и привлечение к уголовной ответственности всех фигурантов этой деятельности. Для достижения обозначенных целей внедряемое лицо должно пользоваться доверием со стороны членов преступной группы и стать полноправным членом этого преступного коллектива.

Достижение указанного результата сопряжено с рядом сложностей. Во-первых, необходимо продуманное вхождение в организацию, которая требует надежно легендированного сценария. Во-вторых, требуется время, в продолжение которого будет происходить взаимная адаптация внедренного лица и членов преступной группы. И главное, на протяжении всего периода нахождения внедренного лица в преступной среде, данное лицо должно имитировать свое поведение сообразно тому, как этого требует его статус в данной преступной группе.

В связи с этим показательны результаты исследования В.М. Антонова и В.П. Кувалдина. По их данным, «на прочность» проверяется каждый новый член преступного сообщества [3. с. 23-24].

Аналогичной точки зрения придерживается и Н.В. Голубев, отмечая, что «для того чтобы быть информированными о преступной деятельности и выполнить данные им задания, лица, сотрудничающие с оперативными подразделениями, должны совершать какие-то действия, которые формально содержат признаки определенного состава преступления. Только это помогает им избежать расшифровки своих истинных намерений, которые направлены на достижение общественно значимых, позитивных результатов» [4. с.50].

Для того чтобы уяснить понятие и сущность имитации преступной деятельности рассмотрим сначала толкование ключевого термина «имитация».

В соответствии со словарями русского языка слово имитация означает:

– имитацию 1. см. имитировать. 2. Подделка подо что-н. И. жемчуга. И. красного дерева. И. под старину. 3. Точное или с видоизменением повторение музыкального мотива другим голосом (или голосами) (спец.) [5];

– имитация – англ. imitation; нем. Imitation. 1. Подражание ч.-л. или к.-л.; воспроизведение. 2. Более или менее точное копирование индивидом поведения других людей или групп, являющееся одним из механизмов социализации [6];

– имитация – 1) подражание кому-либо или чему-либо, воспроизведение; подделка... 2) В многоголосной музыке точное или видоизмененное повторение в каком-либо голосе мелодии, перед этим прозвучавшей в другом голосе [7].

Получается, что имитация модели поведения, имитирующей преступную деятельность, означает подражание, воспроизведение поведения лиц, осуществляющих преступную деятельность.

Причем, модель поведения внедренного лица должна имитировать не только такие внешние поведенческие проявления, как лексику, манеру одеваться, демонстрацию интересов и т.д. Имитация преступного поведения должна заключаться, прежде всего, в содержании деятельности этого лица, а именно: дела и поступки должны быть соответствующими преступной деятельности.

В этой связи необходимо рассмотреть вопрос о содержании понятия «преступная деятельность». В правовой литературе содержатся следующие определения преступной деятельности.

«Преступная деятельность понимается в качестве интегрированной совокупности актов преступного поведения и в качестве отдельного преступления как акта человеческого поведения, квалифицированного в соответствии с уголовным законом преступным деянием» [8. с. 79]

«Преступная деятельность – сложная система явлений, в процессе которых субъект этой деятельности (индивидуальный или групповой) замышляет, подготавливает, выполняет и маскирует преступление, то есть достигает поставленных целей преступным путем. Она реализуется совокупностью действий, каждое из которых строится индивидом с учетом наличных условий, то есть выполняется своим способом при помощи движений и с использованием знаниевых или орудийных средств» [9. с. 111-118.]

А.М. Кустов преступную деятельность определяет как «совокупность взаимосвязанных последовательных, осмысленных действий и движений лица (лиц), сопряженных с использованием в противоправных целях соответствующих орудий и средств, направленных на реализацию нередко низменных, извращенных потребностей» [10. с. 37-39].

Таким образом, внедренное лицо, по сути, должно совершать действия, которые в конечном результате будут оценены как преступление или как элемент подготовки к его совершению.

Однако такой вывод полностью подходит к случаям совершения единичных преступлений.

Преступная деятельность преступных групп отличается от единичных преступлений отдельных лиц или группы лиц тем, что их

деятельность более сложная и более продолжительная по времени. Известно, что преступные группы в различных формах осуществляют свою деятельность на протяжении нескольких лет и извлекают доход в результате сложной, порою многоступенчатой преступной деятельности.

Представляется, что наиболее сложная форма имитации преступной деятельности имеет место в случаях, когда применяются обе формы ОРМ – сначала внедрение, а затем применение модели поведения, имитирующей преступную деятельность.

Г.С. Шкабин утверждает: «Конечно, желательно, чтобы при проведении оперативно-разыскных мероприятий лицо, находясь среди членов преступной группы, выполняло бы роль, не имеющую сходства с поведением соучастников преступления, то есть было сторонним наблюдателем. Необходимо стремиться вообще не совершать каких-либо действий, причиняющих вред правоохраняемым интересам. Однако, как показывает практика, такие лица нередко оказываются в ситуации, когда обстановка вынуждает их участвовать в причинении вреда объектам уголовно-правовой охраны» [11. с. 321-325].

В данном случае следует отметить, что, внедряя лицо в преступную группу, правоохранительные органы имеют знания на уровне предположений. В противном случае они бы просто провели задержание преступников. Нет точных знаний о количестве участников преступных групп, о роде и масштабах преступной деятельности, о планах на будущее и т.д.

В судебно-следственной практике большое распространение имеют случаи, при которых использование имитации преступной деятельности позволило предотвратить заказные убийства. Обычно «заказывают» убийства члены семьи с целью получения наследства. Нередки случаи «заказов» убийства соучредителей в бизнесе с целью завладения всем бизнесом.

В указанных случаях лицу, имитирующему преступную деятельность, удается уберечь себя от истинных преступных деяний, потому как в указанных случаях применяется инсценировка убийства. При этом в инсценировке принимает участие потенциальная жертва. Виновным в доказательство факта убийства предоставляются фотографии «убитого» и способа убийства.

По словам Г.С. Шкабина, «в подобных случаях, лицо, участвующее в проведении оперативно-разыскного мероприятия, давая мнимое согласие на уговоры или предложение совершить убийство, вступает в сговор с «заказчиком» убийства. Однако отсутствие признаков совместности и умышленного характера участия не позволяют говорить о наличии соучастия в преступлении» [11. с. 321-325].

К сожалению, подобный сценарий не всегда возможен.

В настоящее время для большинства государств актуализируется раскрытие преступлений, связанных с экстремистской и террористической деятельностью. Не исключением является и наша республика. Раскрытие и расследование этих преступлений, по нашему мнению, вряд ли обходится без оперативного внедрения и последующей имитации преступной деятельности внедренными лицами.

В данных случаях особенно четко вырисовывается вопрос о содержании имитации преступной деятельности. Сам факт вхождения лица в эти преступные организации, по сути, есть уже преступление. Аналогичная ситуация, в соответствии с уголовным законом республики наблюдается уже в формулировке самих названий преступлений. Например, ст. 257 «Создание, руководство террористической группой и участие в ее деятельности», ст. 262 «Создание и руководство организованной группой, преступной организацией, а равно участие в них», ст. 263 «Создание и руководство преступным сообществом, а равно участие в нем» и ряд др.

Получается, что с момента внедрения в преступную группу в действиях лица, имитирующего преступную деятельность, практически имеется состав указанных выше преступлений.

Помимо этого, не вызывает сомнений тот факт, что для того чтобы стать полноправным участником преступной группы внедренное лицо должно принимать полноценное участие в делах группы. Эти дела могут быть связаны, например, с подготовительной деятельностью к преступлению. К таковым могут относиться составление планов, схем, приискание орудий или оружий, добыча и подготовка транспортных средств.

Участие в приготовлениях к преступлению внедренного в преступную группу лица также является уголовно-наказуемым деянием.

Разумеется, что законодатель, вводя в качестве оперативно-розыскного мероприятия применение модели поведения, имитирующей преступную деятельность, предусматривал указанную выше ситуацию.

Именно с учетом этого в качестве одного из обстоятельств, исключающих преступность деяния, в статье 35 УК РК предусмотрено осуществление оперативно-розыскных, контрразведывательных мероприятий или негласных следственных действий.

Таким образом, следует заключить, что имитация преступной деятельности есть государственный метод раскрытия тяжких и особо тяжких преступлений, заключающийся в обмане, введении в заблуждение относительно истинности поведения внедряемого в преступную среду

—*Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері* — лица, с целью пресечения преступной деятельности и изобличения ее участников.

Мы солидарны с А.Р. Хасеновой, которая пишет следующее: «очень важный вопрос, связанный с моментом окончания получения взятки, требующий разъяснения Верховного Суда, – это вопрос о получении взятки при проведении оперативно-розыскных мероприятий. Материалы судебной практики свидетельствуют о том, что разоблачение и задержание взяточников очень часто происходит именно во время проведения оперативно-розыскных мероприятий, в том числе, действий, имитирующих преступную деятельность. Следует ли подобные ситуации квалифицировать как оконченное преступление либо как покушение на преступление?» [12, с. 157-163].

Б.В. Волженкин, учитывая то, что дача и получение взятки осуществляются в так называемом необходимом соучастии, считает, что «получение взятки в условиях имитации взятки нельзя считать оконченными преступлениями, поскольку в действительности дача взятки не совершается, а имитируется в ситуации, когда субъект получения взятки в объективных действиях пытается реализовать умысел на совершение преступления» [13, с. 215].

По мнению А.Р. Хасеновой объективную сторону получения взятки можно было бы считать завершенной, так как фактически состоялось принятие лицом предмета взятки. Однако принятие взятки не может состояться, если нет второго составляющего двуединого преступления – это дачи взятки. Как известно, имитацию преступной деятельности нельзя оценивать, как состоявшееся событие преступления.

В то же время, несмотря на двуединый характер дачи-получения взятки, они представляют собой разные самостоятельные преступления. В этой связи нормы, предусматривающие уголовную ответственность за эти преступления размещены в разных статьях УК.

Эта два преступления имеют лишь общий объект посягательства. Субъект, объективная сторона, цели, мотивы данных правонарушений различны. Их двуединый характер обусловлен корреспондирующими характером действий субъектов, при которой один дает, а второй – получает предмет взятки. «И если принимающая сторона в полной мере реализовала свой преступный умысел по получению взятки, то, невзирая на истинные намерения взяткодателя, на происхождение и принадлежность предмета взятки, на действия правоохранительных органов, получение взятки следует считать оконченным» [12, с. 157-163].

По нашему мнению, при имитации преступной деятельности лицо, внедренное в преступную среду для раскрытия коррупционных

преступлений, не должно проявлять инициативы, способствовать, а тем более, склонять лиц к совершению правонарушения точно также, как и в случаях любых иных видов преступлений.

Так, например, «еще осенью 2017 года столичная антикоррупционная служба взяла под наблюдение главного специалиста комитета транспортного контроля Мурата Абилова, заподозрив его в неоднократном получении взяток. Сотрудники столичного ДНБПК Е. Жакупов и Б. Керимбеков вызвали Абилова на допрос и начали склонять к даче взятки, имитируя преступную деятельность. Керимбеков пообещал, что за миллион тенге в месяц он решит все проблемы Абилова с правоохранительными органами, а тот согласился и трижды привозил деньги.

Осенью 2018 года таможенников задержали якобы при получении взятки от осуждённого за контрабанду человека, решившего вновь ввезти в Казахстан незадекларированное золото. Было установлено, что Б. Керимбеков договаривался с таможенниками о том, чтобы они пропустили груз с драгметаллом, он же нашёл людей, согласившихся ввезти золото» [14].

Имитация преступной деятельности предполагает нахождение внедренного лица в преступной среде. Допускается, что в некоторых случаях лицо может быть вынуждено участвовать в совершение противоправного действия. Ключевым моментом является то, что лицо бывает вынуждено совершить действия. Предполагается, что в противном случае опасность будет угрожать его собственной жизни или здоровью, либо будет создана угроза иных общественно опасных последствий. В приведенном выше примере сотрудникам правоохранительного органа ничто не угрожало. Они сами инициировали совершение преступления, тем самым нарушили ограничение, предусмотренное ст.15 закона РК «Об оперативно-розыскной деятельности», заключающееся в запрете «склонять и провоцировать граждан к совершению правонарушений» [2].

На основании проведенного исследования мы полагаем, что следует:

– на законодательном уровне дать определение имитации преступной деятельности для чего ч. 1 Закона Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» от 15 сентября 1994 года дополнить пунктом 25) в следующей редакции: «применение модели поведения, имитирующей преступную деятельность – участие работника органа, осуществляющего оперативно-розыскную деятельность, либо сотрудника, имеющего с ним конфиденциального помощника в деятельности преступной группы для выполнения задания правоохранительного органа, если при этом не было допущено превышение пределов, допустимых законом»;

– внести в п.24 Нормативного постановления Верховного суда Республики Казахстан от 27 ноября 2015 года № 8 «О практике рассмотрения некоторых коррупционных преступлений» дополнение в следующей редакции: «Получение лицом, указанным в ст.366 УК взятки при участии лица, имитирующего преступную деятельность, считать оконченным при условии отсутствия в действиях последнего признаков провокации или подстрекательства».

Литература

1 Уголовный кодекс Республики Казахстан // Электронный ресурс: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226#z836>

2 Закон Республики Казахстан об оперативно-розыскной деятельности от 15.09. 1994 года// Электронный ресурс: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226#z836>

3 Антонов В.М., Кувалдин В.П. Противодействие преступных структур органам внутренних дел и меры по его нейтрализации: Лекция. – М.: МЦ при ГУК МВД России, 1997. – С. 23-24

4 Голубев Н.В. Деятельность лиц, содействующих пресечению и раскрытию преступления, как основание освобождения от уголовной ответственности // Особенности развития уголовной политики в современных условиях: Труды Академии.-М., 1996.- С. 50.

5 Толковый словарь Ожегова. Источник: <https://gufo.me/dict/ozhegov/%D0%BC%D0%82%D0%BC%D0%81%D0%82%D0%BC%D0%81%D0%86%D0%BC%D0%81%D0%8F>

6 Социологический словарь. Источник: <https://gufo.me/dict/ozhegov/%D0%BC%D0%82%D0%BC%D0%81%D0%82%D0%BC%D0%81%D0%86%D0%BC%D0%81%D0%8F>

7 Большой энциклопедический словарь. Источник: <https://gufo.me/dict/ozhegov>.

8 Каминский М.К. Криминалистическое учение о механизме преступления, способах его подготовки, совершения и сокрытия // Криминалистика. Т. 1: История, общая и частная теории. М., 1995.

9 Антонов О.Ю К вопросу о понятиях механизма и криминалистической характеристики (модели) преступлений и преступной деятельности// Вестник Удмуртского университета. Серия Экономика и право. 2011. № 2. С. 111-118.

10 Кустов А.М. Криминалистика и механизм преступления. Цикл лекций.– М.: Изд-во МПСИ; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК» –2002. С. 37-39

11 Шкабин Г.С. Уголовно-правовая оценка деяний мнимого соучастника преступления при проведении оперативно-разыскных мероприятий// Проблемы в российском законодательстве. 2017. № 6. С. 321-325

12 Хасенова А.Р. Спорные положения разъяснений Верховного Суда Республики Казахстан по вопросам квалификации взяточничества// Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. 2019. № 3 (57) С. 157-163

13 Волженкин Б.В. Служебные преступления. – М.: Юристъ, 2000. – 368 с.

14 Антикоррупционерам-провокаторам вынесли приговор в Нур-Султане//<https://kaztag.kz/ru/news/antikorruptioneram-provokatoram-vynesli-prigovor-v-nur-sultane>.

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ФЫЛЫМДАРЫ

ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

NATURAL SCIENCE

РОЛЬ МАТЕМАТИКИ В ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА

А.Ж. Саяжанова

Студент, Карагандинский государственный технический университет, г. Караганда

Цель исследования – определить важность математики, как предмет, в жизни человека. В статье рассмотрены примеры использования математических навыков в повседневной жизни. Показано, что популизация математики важна не только в технической области, но и в гуманитарных науках. Научная новизна работы заключается в подходе к изучению математики с точки зрения первобытных людей. В результате определено, что изучать математику в упрощенном виде намного эффективнее чем изучать в углубленном виде.

Ключевые слова: математика, наука, предмет, жизнь, человек, мышление, основы, ум, изучение.

Математика является одной из самых важных достижений культуры и цивилизации общества. Без нее развитие современных технологий и познание природы были бы просто немыслимыми. Это фундаментальная наука, активно применяющаяся во многих точных и гуманитарных дисциплинах.

Но тем не менее, стоит только математике вступить в область любой науки о мире, она сразу воплощается в описание, моделирование и предсказание вполне себе конкретных и реальных природных процессов. Здесь она обретает вторую «жизнь», выходя из-под покрова идеализированных и оторванных от жизни формул и подсчетов.

Компьютеры, смартфоны, телефоны и другая современная техника сопровождает нас каждый день, а их создание невозможно без использования законов и расчетов такой науки, как математика, роль которой в жизни человека становится очевидной. Хорошее понимание математики в повседневной жизни важно для понимания всех проблем в нашей жизни.

Математика является одной из важнейших предметов нашей жизни. Независимо от того, к какой области или профессии вы принадлежите, его использование везде. Без знания основных математических законов и умения ими пользоваться в современном мире становится очень трудно обучаться практически любым профессиям. Вот почему необходимо иметь

хорошее понимание предмета. Хотя основы математики начинаются со школы, но ее использование продолжается до тех пор, пока мы не станем взрослыми, и поэтому можно сказать, что математика стала неотъемлемой частью нашей жизни. Воображать нашу жизнь без нее – все равно, что строить корабль без штурвала, парусов и якоря. Строитель не возведет дом, инженер не сконструирует рабочую систему сигнализации или видеонаблюдения, программист не найдет подход к операционной системе, молекулярный биолог не сможет понять, как бороться с генной мутацией, многие из этих и других профессий без математики просто не существуют.

Уже с глубокой древности люди использовали математику в различных целях. Древние ученые построили математику как целостную науку, тем самым провозгласили, что законы природы достижимы для человеческого разума, а математика – это ключ к их познанию. Первые сведения о ней были у многих народов, например, составление календаря, строительство, полив земли, измерение размеров Земли и различной ёмкости, мореходство, всесторонняя связь требовали развития математических знаний, навыков, формировавшихся без доказательств его первоначальных правил. Так, например, египтяне сумели точно рассчитать площадь прямоугольника, трапеции, треугольника, параллелепипеда и объем квадратной пирамиды, а также они приблизились к значению площади окружности. Встречаются уравнения с одним неизвестным, а также решения задач, приводимых к простому арифметическому и геометрическому прогрессу.

Попытка широкого применения статистических методов исследования различных проблем и статистической физики перед теорией вероятностей поставила много новых задач. На этой основе эта теория была развита сильными темпами в XIX-XX вв.. На протяжение многих веков древнейшие области математики развивались, пополняясь новыми идеями, результатами. Для решения трудных задач сначала требовалось механико-математические машины и приборы, а в 40-х годах XX века быстroredействующие электронные вычислительные машины. В связи с широким использованием вычислительной техники появилась теория программирования. Таким образом, математика стала толчком к развитию естественных наук и техники, например, систему линейных уравнений с двумя переменными в математике инженер-электрик понимает как уравнение тока с активным сопротивлением в электрической цепи, инженер-строитель понимает это уравнение, как связывающую силу и деформацию какой-либо конструкции, а инженер-механик сказал бы, что это уравнение является условием равенства рычага.

С каждым годом в Японии разрабатываются новые виды компьютеров и роботов. Почему они не производятся и не выпускаются у нас, в Казахстане? Будущие специалисты, которые должны их выпускать, – это мы. Для того, чтобы развивать нашу экономику, развивать инновационные

технологии, нужны глубокие знания в области математики.

Как известно, будущее нашей страны в руках молодых образованных людей. Сегодня образованный человек – это человек, который держит в руках крепость завтрашнего дня своей страны. У такого гражданина формирование логического мышления начинается со школьной скамьи.

«Математику только затем учить надо, что она ум в порядок приводит», - писал великий ученый М.В.Ломоносов, который достиг успеха как на почве естественных наук, так и в области гуманитарных дисциплин – редчайший случай универсального ума.

Математика тренирует такие умственные качества как логические способности, формирует наше мышление. Это все то, что организует все наши мысли в связанную систему понятий, представлений и связей между ними.

Математическая наука – это сложная и очень интересная дисциплина, связанная с жизнью. Вся наша жизнь – это сплошная математика. Мы встречаемся с цифрами, где бы ни было, например, в расписании занятий, столовой, магазине, остановке и т.д. Она дисциплинирует нашу жизнь, нужна нам в повседневной жизни, формирует некоторые особенности мышления и оказывает влияние на отношение к миру.

Возьмем, к примеру время, в современном обществе невозможно выжить без часов. Просто проведите эксперимент и посмотрите, сколько раз в день вы используете свои часы. От утреннего подъема до перехода из одного места в другое и от ночного сна время для нас так же важно, как и дыхание. Потому что мы привыкли планировать каждую минуту нашей жизни.

Поездка из одного города в другой требует некоторых базовых навыков в математике, чтобы узнать расстояние, сколько времени вам потребуется, чтобы добраться куда-то или чтобы прочитать дорожные знаки. Планирование своего времени стало повседневным образом жизни людей.

Чтобы иметь возможность адекватно понимать условия кредита или инвестиционного счета, требуется базовое понимание высшей математики, например алгебры. Видите ли, проценты (рост или условия оплаты), относящиеся к этим типам денежных рынков, используют концепции экспоненциального роста. Например, типичная ипотека будет использовать формулу сложных процентов, чтобы определить, сколько процентов необходимо выплачивать каждый месяц. Если вам не хватает знаний математики, лежащей в основе того, как работают сложные проценты (или, скорее, как работают кредиты и долги), вы можете потерять много денег!

Если вы серьезно относитесь к управлению своими деньгами, вы можете даже использовать более высокую математику для разработки будущих прогнозов ваших привычных расходов. Эта информация имеет

—Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері— большое значение; вы можете использовать ее для планирования будущих расходов или даже для постановки целей для себя.

Как может небольшое знание математики помочь с физическими упражнениями, здоровьем и фитнесом? Ну, есть много места в этой категории для чисел, чтобы пойти. Если вы когда-нибудь пытались снизить индекс массы тела, сидя на диете, вы, вероятно, поняли, что подсчет калорий был хорошим способом контролировать потребление пищи. Существует также несколько уравнений, которые вы можете использовать для расчета процентного содержания жира в вашем теле в любой данный день. Очевидно, что математика может играть значительную роль в том, как кто-то прогрессирует в достижении своих целей по снижению веса.

Если вы когда-либо поднимали тяжести, вы, скорее всего, использовали некоторую математику, чтобы определить, сколько веса вы поднимаете. Представьте себе, как трудно было бы нагружать штангу весом, если бы вы не умели складывать или умножать числа. Большинство заядлых тяжелоатлетов любят вести учет всех своих важных показателей в отношении прокачки железа. Большинство из них смогут рассказать вам, каков их максимальный размер одного повторения, а также сколько они могут поднять для различных наборов и повторений.

В какой-то момент в вашей жизни математика станет скучной, трудной и неуместной, и вы можете подумать, что это не для вас, но понимаете ли вы серьезность существования без роли математики в жизни современного общества?! Математика сделает вас умнее и поставит вас впереди всех, так что вы можете просто получить работу своей мечты. В основном каждая хорошая позиция в деловом мире требует некоторой формы математики.

Математика – один из основных предметов, который учит думать. Это наука, которая учит строить умозаключения и анализировать. Она приучает логически рассуждать и аргументировать свою точку зрения. Математика отлично тренирует память, развивает способность концентрироваться, общаться и прогнозировать. А развитие на математике критического, абстрактного и логического мышления так совсем бесценно.

Если вы хотите быть эффективным в жизни и добиваться поставленных целей -базовые знания в математике дадут все это в избытке.

Потому что все доступные нам технологии, возможны благодаря математике! Именно с ее помощью мы описываем, моделируем, предсказываем и планируем конкретные и реальные процессы. Все законы в нашем мире подчинены законам математики – машина едет, самолет летит, телевизор показывает изображение и т.п.

Без математики вы не сможете заниматься наукой в технических сферах, стать врачом, иметь ученую степень или даже развить свой бизнес. Само существование зависит от нашей способности вычислять,

вычитать или умножать. Вы можете не «дружить» с математикой, но тогда вам просто придется довольствоваться работой в местной закусочной, подавать напитки и мыть полы, но даже при этом вам нужны некоторые математические навыки.

Выполнение каждого вида спорта требует также базового навыка знания расстояния и расчета. Во всех из них вам нужно знать математику, чтобы понять стратегию и планирование следующего шага. Без математики вы не сможете преуспеть в спорте, и если вы хотите преуспеть в этой области, вы должны быть умными и расчетливыми. Спорт в наше время стал очень конкурентоспособной ареной и только самые приспособленные, настойчивые и умные добываются определенных успехов.

Таким образом, из приведенных выше примеров вы могли бы получить четкое представление о том, что нет такой области, где не используются знания математики. Чтобы общество развивалось, причем развивалось плодотворно, нужны не только «лучшие умы», но и свежие идеи. А для этого необходимы креативные люди с необычным мышлением, широким кругозором, гибким умом. Чтобы все это было в человеке, нужно чтобы он совершенствовал себя. Как раз такая наука, как математика, и заставляет нас думать, анализировать.

Итак, почему математика важна в вашей жизни? Мы живем в быстро растущем секторе информации, и без математики вы не сможете идти вперед. Используйте свой разум в своих интересах! Хочешь быть успешным и востребованным в жизни, то прилагай максимум усилий в изучении математики!

Литература

- 1 Математика в жизни человека/ Шиманович Н.Е./[Электронный ресурс] – <https://mathlove.ru/matematika-v-zhizni-cheloveka.html>
- 2 Эффективность использования новых технологий в преподавании специальных дисциплин / Ахметов Н.А./[Электронный ресурс] – 2019 г. https://ust.kz/word/bayandama_taqryryby_arnaiy_panderdi_oqytyda_janga_tehnologiyalardy_paidalanydyng_tiimdiili-158215
- 3 Инновационные технологии преподавания в высших учебных заведениях Республики Казахстан / Шалбаева Ш.Е., Кадирбергенова А.Ж. // [Журнал: Вестник Кыргызского экономического университета им. М. Рыскулбекова] – 2016 г.

ӘЛЕУМЕТТІК ФЫЛЫМДАР ЖӘНЕ ЭКОНОМИКА

СОЦИАЛЬНЫЕ НАУКИ И ЭКОНОМИКА

SOCIAL SCIENCES AND ECONOMICS

COVID-19 БОЙЫНША АШЫҚ АҚПАРАТ КӨЗДЕРІ ТУРАЛЫ

А.Ү. Мұхиядин

PhD-докторант, Л.Н. Гүмилев атындағы ЕҮУ, Нұр-Сұлтан қ.

М.Ү. Мукашева

П.ә.к., доцент, Л.Н. Гүмилев атындағы ЕҮУ, Нұр-Сұлтан қ.

2020 жылғы 11 наурызда Дүниежүзілік денсаулық сақтау үйімі (ДДҮ) COVID-19 короновирустық инфекциясының бүкіл әлемде тез таралуына байланысты ресми түрде пандемия туралы мәлімдеді.

Пандемия жағдайында тұргындар үшін ақпараттың негізгі дереккөздерінің бірі жалпылама қолжетімді ақпарат көзі – ғаламдық желі Интернет болды және солай болып қала бермек.

Осы жұмыс COVID-19 бойынша жалпылама қолжетімді ақпарат көздерін зерттеуге және олардың COVID-19 мәселелерін сараптау мен зерттеуде ашық дереккөздер ретіндегі сипаттамасын анықтауға бағытталады.

Түрлі сөздер: пандемия, дерек көздері, ақпарат, Covid-19, деректер талдамасы, ашық ресурстар.

Адамзат тарихында пандемиялар XVI ғасырдан бері 10-нан 50 жылға дейінгі аралықпен қайталанып отырған, соның ішінде соңғы жүзжылдықта үш рет орын алған. Соңғы үш пандемияның арасында ең алапаты – 1918 жылғы «испан тұмауы» түрлі бағалаулар бойынша 20 миллионнан 40 миллионға дейін адам өмірін қіған. Сонымен қатар, 2002-2003 жылдары пайда болған «Ауыр жіті респираторлық синдромы» бес айдан аз уақыт ішінде 26 елде тарап, заманауи қоғамда жаңа патогеннің әсерінен туындаған эпидемияның әуе тасымалдауларының арқасында қаншалықты тез тарала алатындығын көрсетті [1].

Біріккен Ұлттар үйімі (БҮҮ), Дүниежүзілік денсаулық сақтау үйімі (ДДҮ) сияқты беделді халықаралық үйімдар және басқа да үйімдар COVID-19 «эпидемиясымен» күресудің тиімді тәсілдерінің бірі – халыққа шынайы ақпарат жеткізу, адамдардың рухын көтеру және біріктіру екенін атап көрсетеді.

Галамдық және ұлттық деңгейдегі дағдарыстан шығу үшін пандемия туралы деректерді стандарттау және үйлестіру, халықаралық ақпарат алmasу аса маңызды рөл атқарады. Үкімет пен мемлекеттік органдарға

емес, тұргындар да пандемияның өз елдеріндегі, сонымен қатар көрші елдердегі және басқа құрлықтардағы таралу жағдайы туралы білуі қажет. Жекелеген елдер ұсынған тұрақты келіп түсетін ақпараттар мен ақпарат жинау жаһандық жағдайды айқындауға ықпал етеді және ақпаратты ғаламдық деңгейде пайдалану барлығына тиімді болады. Жалған мәлімет немесе халықаралық деңгейде ақпараттың болмауы жауапты шаралар қолдануды кідіртеді, қауіпті қауесеттің таралуына, ресурстардың лайықсыз болінуіне, құштердің орынсыз бағытталуына, ақыр соңында өлімге әкеп соғады [1], [2].

Бұғынгі таңда Covid-19 туралы жинақталған деректер өте ауқымды және бұл үдеріс жалғастырылып жатыр. Ақпарат дүниежүзі елдері бойынша, аймақтық бөліністер бойынша, шалғай жерлерден жинақталып жатыр.

Covid-19 бойынша жалпылама қолжетімді және ашық деректер жағдайды талдауға және дұрыс шешім қабылдауға мүмкіндік береді.

Ақпараттың деректерден айырмашылығы мынада: деректер – бұл оқиғалар мен құбылыстар туралы тіркелген мәліметтер, олар белгілі бір ақпарат тасымалдаушыда сақталады, ал ақпарат нақты міндеттерді шешу барысында пайда болады.

Пандемия басталғаннан бері ғаламтордағы ақпарат көлемінің есімен бірге дәйексіз ақпараттың он есеге дейін ескені бұдан бұрын да атап етілген болатын.

Көпек-көрнегу жалған жаңа қаналықтардың таралуын болдырмая үшін БҮҰ COVID-19 туралы жалған ақпарат таратумен күрес бойынша жаңа бастаманы қолға алды. Бұл бастама мәселені шешудің ғылыми тәсіліне және жалған ақпаратпен күресу жолында бірігуге шақыру ниетіне негізделген. Ол келесі нысандарды қамтиды:

- Фактілерді жинау және сенімді мәліметтерді тарату;
- Iрі компаниялармен әріптестік орнату;
- Журналистермен және БАҚ-пен өзара әрекеттестікте болу;
- Азаматтық қоғаммен жұмыс жүргізу;
- Құқықкорғаушылық әрекет [3].

Covid-19 бойынша алғашқы жалпылама қолжетімді дереккөздер Ухань қаласында вирустық пандемия ошағының өршуінен соң пайда болды. Алғашқы ақпарат көздерінің бірі Дж.Хопкинс университетінің Ресурстық сайты болып табылады, оған кол жеткізу мүмкіндігі 2020 жылдың 23 қаңтарынан ашылды. Джон Хопкинс сарапшылары ғаламдық қоғамдық деңсаулықты сақтау, жұқпалы аурулар саласында және төтенше жағдайға дайын болу жағдайында COVID-19 вирусымен күресу бойынша халықаралық шаралардың алдынғы қатарында болды. Олардың веб-сайты вирусты түсінуге, қоғамды және вируспен күрес саясатын айқындастын тұлғаларды ақпараттандыруға, адам күтімін жақсартуға және өмірлерді сақтап қалуға көмектесетін ақпарат көзі болып табылады [4].

COVID-19 туралы деректердің көптеген ресурстардан табуға болатынына қарамастан, таза деректер ұсынуға баса назар аударатын дереккөздер өзекті болып табылады. Осында дереккөздердің іздестіру және зерттеу барысында келесідей тұжырым жасауға болады: әрбір ресурс (сайт немесе портал) деректерге әртүрлі тәсілдермен қол жеткізеді және пайдаланушыға карта, кесте, сызба түріндегі әртүрлі интерпретацияда ұсынады. 1-кестеде COVID-19 туралы деректердің жинаумен, талдаумен және көрнекілендірумен айналысатын ресурстар көлтірілген.

Біз COVID-19 бойынша 9 жалпылама қолжетімді ақпарат көздерін зерттедік және талддау жасадық. Олардың 5-еуі ғаламдық деректердің қамтиды, ал 4-і белгілі аймақтар бойынша, мысалы АҚШ немесе Еуропа. Олардың басым көшілігі дүниежүзіне танымал үйымдар, олар деректерді ашық алмасумен және көрнекілендірумен айналысады. Сонымен қатар ерікті және жеке үйымдар да бар, олар пандемия басталғанда құрылған. 1-кестеде көрсетілгендей, барлық ашық дереккөздері әр түрлі сипаттамаға ие және деректерді әр түрлі құралдармен береді. Сонымен қатар, олардың барлығы бір қызметті атқарады, ол – халықты ақпараттандыру.

Кесте-1. COVID-19 бойынша өзекті және сұранысқа ие ашық ақпарат көздері.

№	Ашық ресурстар	Мемлекет	URL\ Сілтеме	Сипаттама	Деректердің қамту
1	2	3	4	5	6
1	Коронавирус бойынша Джон Хопкинстиң ресурстік орталығы (CRC) University of John Hopkins	АҚШ	https://coronavirus.jhu.edu/map.html	COVID-19 туралы күнделікті жаңаарып тұратын деректер көзі және экспертердің ұсынымдары	Жаһандық және аймақтық деректер
2	Tableau	АҚШ	https://public.tableau.com/profile/covid.19.data.resource.hub#/vizhome/COVID-19_Cases_15840488375320/COVID-19_GlobalView	Интернеттегі визуализацияланған деректермен алмасу және зерттеуге арналған тегін платформа	- Жаһандық деректер - АҚШ
3	Esri	АҚШ	https://livingatlas.arcgis.com/covidpulse/#@=-54.933,60.895,2&trendType=1&trendCategories=1	аумақтың пандемияға дайындығы туралы жедел сурет береді	АҚШ

4	Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы (ДДСҰ)		https://covid19.who.int/	COVID-19 бойынша бүкіл ел, территориялар және аудандар күнделікті жиберетін деректерді ресми реесми есептемелері	Жаһандық деректер
5	Еуропалық аурулардың алдын алу және бақылау орталығы ECDC		https://www.ecdc.europa.eu/en/coronavirus	Еуропадағы жүргіпталы аурулар туралы соңғы деректерді пайдаланушыға карталар мен кестелер жасауда мүмкіндік беретін интерактивті форматтағы жүйе	Еуропа
6	DXY.cn. Пневмония. 2020.	Қытай	http://3g.dxy.cn/newh5/view/pneumonia	күн сайын жаңартылатын жаһандық статистика. Дереккөздер: ДДСҰ, CDC және жергілікті БАК туралы есептер	Жаһандық деректер
7	АҚШ ауруларды бақылау орталығы	АҚШ	https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/index.html	центр контроля заболеваний	Жаһандық деректер
8	Global COVID-19 трекері және интерактивті диаграммалары	Қытай және АҚШ	https://coronavirus1point3acres.com/en	АҚШ пен Канада үшін нақты үақыттағы коронавирус/Covid-19 трекері	Өзге деректер көзінен жиналған акпараттар
9	COVID қадағалау жобасы	АҚШ	https://covidtracking.com/data	АҚШ-тың COVID-19 эпидемиясын түсінүү үшін қажетті мәліметтерді жинау және жариялау үшін Атлантикадан құрылған ерікті үйым	АҚШ

Еуропалық Аурулардың алдын алу және бақылау орталығының ресми сайтында Covid-19 туралы ақпарат күнделікті 196 елден келетін 500 дереккөздің ақпаратымен жаңартылып тұрады. Мұнда Денсаулық сақтау министрліктерінің веб-сайттары, қоғамдық денсаулық институттарының веб-сайттары, басқа да ұлттық органдардың веб-сайттары, денсаулық сақтау статистикасы бойынша веб-сайттар және ресми жауап беруші топтар, ДДҰ-ның веб-сайттары және ДДҰ-ның жағдаяттық есептері, сонымен қатар ұлттық және халықаралық ұйымдардың ресми ақпараттық құрылғылары мен интерактивті карталары кіреді. Олардың негізінде вирустың таралуы туралы ақпарат алуға және жергілікті халықтың белгілі бір критерийлері бойынша динамикасын қадағалауға болады [5].

Олардың ішінен қазақстандық ресурстарды байқауға болады, атап айтқанда coronavirus2020.kz порталы еліміздегі короновирус туралы ақпаратты ұсынуышы ресми дереккөзі болып табылады. Порталда республикалық маңызы бар қалалар мен облыстардағы ауруға шалдыққандар, аурудан сауыққандар және өлім жағдайлары туралы күнделікті жаңартылып отыратын ағымдық ақпарат жарияланады. Сонымен қатар қауіпсіздік шараларын сақтау бойынша жадынамалар мен ақпараттар және Covid-19-ға қарсы құрес бойынша ИТ-штабтың беттеріне www.anticorona.kz сілтеме жасалады, ондағы деректер графикалық иллюстрациялар түрінде беріледі.

COVID-19 бойынша ақпараттың ашық дереккөздерін зерттеу мен талдау төмөндегі жайттарды көрсетті:

– Есептер мен сызбалардың көпшілігі жалпылама деректер береді, инфекция жұқтыргандар мен қайтыс болғандардың саны және болжалды динамика дәйексіз цифrlарға сүйеніп көрсетіледі.;

– Ақпараттың шектен тыс көптігі адамдардың сенімді ақпарат дереккөздерді іздестіруін, қажет болған сәтте сенімді ұсыныстарды табуын қыннадатады.

Пандемияның, соның ішінде Covid-19-дың алдын алу жағдайында қоғам және әлеуметтік институттар үшін ақпарат дереккөздерінің маңызы мен әсері айтарлықтай зор. Фаламдық дағдарыстар кезеңінде қоғамды ашық және қолжетімді ақпаратпен қамтамасыз ету басты құндылыққа айналып отыр. Сенімді ақпарат жариялайтын ашық дереккөздердің жеткілікті болуы болашақта халық денсаулығына байланысты алдын алу шараларының дұрыс жүргізілуіне және Covid-19 короновирусына қарсы құрресте бүкіл әлемде орын алған қателерді болдырмауға әсер ететіні анық. Осы ретте халықты ақпараттандырудың ашық жүйелерін жетілдіру бойынша мақсатты бағытталған жұмыстар әрі қарай зерттеуді қажет етеді.

—Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері—

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Глобальный эпидемиологический надзор во время пандемии гриппа. Версия 1. Обновленный проект, апрель 2009 г. Всемирная организация здравоохранения. [Электрон. ресурс].—2009.—URL:

https://www.who.int/csr/resources/publications/swineflu/global_pandemic_influenza_surveillance_apr09_ru.pdf(Қаралған уақыты 12.11.2020)

2 ООН предлагает пять способов для борьбы с «эпидемией» дезинформации о COVID-19. [Электрон. ресурс].—2020.—URL:

<https://www.un.org/ru/coronavirus/five-ways-united-nations-fighting-%E2%80%98infodemic%E2%80%99-misinformation>(Қаралған уақыты 12.11.2020)

3 ООН предлагает пять способов для борьбы с «эпидемией» дезинформации о COVID-19. [Электрон. ресурс].—2020.—URL:

<https://www.un.org/ru/coronavirus/five-ways-united-nations-fighting-%E2%80%98infodemic%E2%80%99-misinformation>(Қаралған уақыты 12.11.2020)

4 Сергей Стельмах. Визуализация COVID-19: открытые данные, аналитические инструменты и онлайн-ресурсы - 2020. —URL: <https://www.itweek.ru/bigdata/article/detail.php?ID=211944>(Қаралған уақыты 10.11.2020)

5 Еуропалық аурулардың алдын алу және бақылау орталығы ECDC.
— URL:<https://www.ecdc.europa.eu/en/publications-data/sources-worldwide-data-covid-19>(Қаралған уақыты 24.11.2020)

ГРНТИ 06.71.59

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРАВОВОГО СТАТУСА КАСПИЯ

Р.Р. Сиязов

К.э.н, Актауский гуманитарно-технический университет, г. Актау

Ж.Н. Нурбосынова

Магистр, старший преподаватель, Актауский гуманитарно-технический университет, г. Актау

В данной статье приведены вопросы об утверждении экономических аспектов правового статуса Каспия, а также составлении пятистороннего соглашениям в области защиты биологических ресурсов, в сфере реагирования на чрезвычайные ситуации в море, а также о сотрудничестве по вопросам гидрометеорологии Каспия.

Ключевые слова: каспийской пятерки, соглашение, сотрудничество, конвенция, экономика знаний.

Во время существования Советского Союза отношения на Каспии носили двусторонний характер и регулировались российско-персидским договором 1921 года и советско-иранским договором о торговле и мореплавании 1940 года. После распада СССР и появления на его пространстве, вокруг Каспийского моря, вместо одного четырех новых государств - Казахстана, Азербайджана, России и Туркменистана, сложилась новая geopolитическая и геоэкономическая ситуация. Существовавший ранее режим Каспийского моря, закрепленный в упомянутых договорах, не отвечал изменившимся условиям и не мог регулировать отношения прибрежных государств на взаимовыгодной основе и в полном объеме, поскольку затрагивал лишь некоторые вопросы торгового мореплавания и рыболовства и не содержал никаких предписаний относительно таких компонентов правового статуса моря, как режим его дна и недр, воздушного пространства над ним, природоохранные нормы и многих иных.

Соответственно возникла необходимость выработки нового правового статуса моря в целях полноценного урегулирования всего комплекса возникших вопросов с учетом интересов пяти прибрежных государств. В период с 1992 года по 1996 год было проведено несколько встреч как в двустороннем, так и в многостороннем форматах, в ходе которых стороны обсуждали отдельные вопросы, связанные с Каспийским морем. По итогам совещания министров иностранных дел прикаспийских государств, состоявшегося в ноябре 1996 года в Ашхабаде, была создана Специальная рабочая группа по разработке Конвенции о правовом статусе Каспийского моря на уровне заместителей министров иностранных дел прикаспийских государств (СРГ), главной задачей которой стало заполнение образовавшегося правового вакуума путем разработки и принятия упомянутой конвенции. Данный документ должен стать для всех прибрежных стран универсальной юридической основой, регулирующей все виды деятельности на Каспии. Заседания Специальной рабочей группы проводятся регулярно поочередно на территории каждого прикаспийского государства. Вопросы сотрудничества прикаспийских государств на море, в том числе различные аспекты правового статуса Каспия, обсуждаются также и на самом высоком уровне. Так, к настоящему времени состоялось четыре саммита «каспийской пятерки». К важным итогам второго каспийского саммита (г. Тегеран, 2007 год) следует отнести принятие итоговой декларации, которая впервые закрепила на высшем политическом уровне имеющиеся договоренности государств по основным вопросам правового статуса Каспия, безопасности и стабильности на море, а также позицию прикаспийских государств по актуальным международным

вопросам. В рамках третьего каспийского саммита, прошедшего в Баку в 2010 году, были подписаны Совместное заявление президентов, а также Соглашение о сотрудничестве в сфере безопасности на Каспийском море. Являясь рамочным документом, оно создает правовой фундамент для регламентации взаимодействия прибрежных государств в обеспечении безопасности и борьбе с противоправной деятельностью на Каспии, закрепив основные области и формы сотрудничества в этих областях [1].

В Совместном заявлении лидеры «каспийской пятерки» вновь подтвердили приверженность позициям, отраженным в декларации второго саммита, и отметили необходимость скорейшего завершения работы над конвенцией о правовом статусе Каспийского моря. Что касается вопросов разграничения дна Каспия, то на сегодня уже заключены соответствующие соглашения между Казахстаном, Азербайджаном и Россией, которые стали новым этапом в переговорном процессе, заложив основу нормативно-правового закрепления секторального раздела дна между прибрежными государствами. Согласно положениям заключенных международных договоров стороны обладают исключительными правами на добычу нефти и газа в своих секторах дна. Принятие таких норм позволяет нашим странам на договорно-правовой основе производить разработку углеводородов Каспия и обеспечивает необходимые правовые условия и надежные гарантии для всех участников данного процесса. В вопросах обеспечения экологической безопасности Каспия следует отметить принятие в 2003 году Рамочной конвенции по защите морской среды Каспийского моря.

В ней заложены основные положения по регулированию антропогенного воздействия на морскую среду, вопросам охраны биологических ресурсов и общему взаимодействию между сторонами в отношении мероприятий по охране экологической системы Каспия. В целях расширения договорной базы сотрудничества в области охраны окружающей среды были также подписаны протоколы к Рамочной конвенции: о региональной готовности, реагировании и сотрудничестве в случае инцидентов, вызывающих загрязнение нефтью, а также по защите Каспийского моря от загрязнения из наземных источников и в результате осуществляющейся на суше деятельности [2].

История вопроса началась в 1992 году, когда распался Советский Союз и вместо него на побережье Каспия возникло четыре новых независимых государства – Азербайджанская Республика, Республика Казахстан, Российская Федерация и Туркменистан. Таким образом, вместо двух субъектов международного права – СССР и Ирана проблему принадлежности моря должны были разрешить пятеро.

В 1994 году состоялись совещания экспертов и заместителей министров иностранных дел прикаспийских государств, где обсуждались проекты соглашения о сотрудничестве в области изучения водного

режима и защиты прибрежной зоны Каспийского моря, а также договора о региональном сотрудничестве на Каспийском море. Тогда Казахстан и Азербайджан высказались о необходимости первоочередного решения вопроса о новом правовом статусе Каспия, а также о работе над этими проектами во взаимосвязи с рассмотрением Конвенции о правовом статусе Каспийского моря.

После нескольких раундов переговоров на уровне правовых служб, заместителей министров и министров иностранных дел к концу 1996 года сложилось понимание, и целесообразности повышения уровня уполномоченных представителей государств на переговорах и главами МИДа была создана постоянно действующая специальная рабочая группа на уровне заместителей министров иностранных дел для разработки и подготовки к подписанию Конвенции о правовом статусе Каспийского моря и связанных с ней других документов.

К этому времени сторонами уже были согласованы некоторые принципы деятельности сторон на море и определены основные элементы будущего правового статуса: делимитация морских пространств, судоходство, использование биоресурсов, минеральных ресурсов, экология. Достигнута договоренность о том, что правовой статус Каспийского моря должен быть закреплен в едином документе, на основании которого в дальнейшем будут заключаться соглашения, регулирующие различные виды деятельности на Каспии.

Иными словами, одни предлагали разделить море между государствами на суверенные территории, другие считали необходимым установить на Каспии режим кондоминиума. То есть Каспийское море должно было стать морем общего пользования всеми видами природных ресурсов. Каждому государству отводилась бы 10-мильная прибрежная полоса, в пределах которой оно бы имело право эксплуатации дна моря и его минеральных ресурсов. Речи об установлении государственных границ, по мнению вторых, не могло вестись, а суверенитет государств ограничивался бы их сухопутными территориями. Серьезной подвижкой, на наш взгляд, можно считать достижение на алматинской встрече в мае 1997 года согласия всех сторон о разработке и согласовании текста совместного проекта Конвенции о правовом статусе Каспийского моря на основе четырех представленных ранее проектов: азербайджанского – в 1993 году, казахстанского – в 1994 году, российского – в 1995 году и иранского – в 1996 году. Такое решение было обусловлено стремлением найти точки соприкосновения, которые привели бы к единому пониманию решения проблемы правового статуса Каспийского моря.

Дно и ресурсы дна предлагалось делимитировать между каспийскими государствами, которые бы наделялись исключительными правами разработки минеральных ресурсов, прокладки трубопроводов

—Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері—

и кабелей на своих участках. Внешние границы таких исключительных экономических зон проходили бы по срединной линии, равноотстоящей от берегов противолежащих государств, как это принято в мировой практике, и в соответствии с существующей международной методикой. Освоение месторождений, расположенных в пределах экономических зон двух и более каспийских государств, должно быть предметом соглашений о разделе продукции между соответствующими сторонами.

Исходя из казахстанской позиции, акватория подлежала разграничению на территориальные воды и национальные рыболовные зоны согласованной ширины. Остальная часть моря открывалась бы для свободного мореплавания судов под флагами прибрежных государств. Эксплуатацию биоресурсов предлагалось осуществлять в соответствующих рыболовных зонах и в общем водном пространстве на основе согласованных квот и путем лицензирования промысла. Открытым оставлялось и воздушное пространство над морем для полетов по согласованным маршрутам.

В 2010 году по результатам Четвертого каспийского саммита, состоявшегося в Астрахани, мы обогатились еще тремя нужными договорами. Это соглашения о сохранении, рациональном использовании водных биологических ресурсов Каспия, о сотрудничестве в сфере предупреждения и ликвидации чрезвычайных ситуаций на море и о сотрудничестве в области гидрометеорологии. Касаясь тематики делимитации дна и недр Каспийского моря, можно говорить, что к настоящему времени уже разграничены дно и недра Каспия в его северной и центральной частях. Казахстан заключил соответствующее соглашение с Россией в 1998 году, а также протокол к нему в 2002 году.

Разграничение дна моря между Казахстаном и Азербайджаном зафиксировано в соглашении 2001 года и протоколе к нему в 2003 году. Имеется также казахстанско-азербайджано-российское Соглашение о точке стыка линий разграничения сопредельных участков дна Каспийского моря, подписанное в 2003 году.

После определения в трехстороннем формате, с Азербайджаном и Туркменистаном, точки стыка линий разграничения участков дна мы сможем констатировать завершение нашим государством юридического оформления границ суверенных прав на недропользование в Каспийском море.

Странами продолжается согласование проектов протоколов к Рамочной конвенции, касающихся сохранения биологического разнообразия и оценки воздействия на окружающую среду в трансграничном контексте. Пятисторонние переговоры - довольно сложный процесс, поскольку каждое из государств имеет свои цели, задачи и национальные интересы. При этом в каспийских переговорах для решения любых вопросов, связанных

со статусом моря, избран принцип консенсуса, то есть учета мнений пяти сторон одновременно. Несмотря на это, можно с удовлетворением констатировать, что степень взаимопонимания и взаимодействия достаточно высокая. В активном ключе переговоры продолжаются как в многостороннем, так и в двустороннем форматах, и прогресс в данном случае очевиден. Вместе с тем неопределенность правового статуса Каспия требует от прикаспийских государств дальнейших конструктивных шагов в нахождении взаимоприемлемых решений в пятистороннем формате. В последнее время проводится результативная работа по подготовке к проведению четвертого каспийского саммита, намеченного на 29 сентября текущего года в Астрахани, как в рамках Специальной рабочей группы по разработке Конвенции о правовом статусе Каспийского моря, так и в формате других переговорных механизмов.

С данным мероприятием связываются большие надежды в плане возможности согласования перечня принципов, в соответствии с которыми будет осуществляться деятельность сторон на море и, следовательно, которые будут заложены в основу Конвенции о правовом статусе Каспия. Сегодня уже практически закончена работа по трем пятисторонним соглашениям в области защиты биологических ресурсов, в сфере реагирования на чрезвычайные ситуации в море, а также о сотрудничестве по вопросам гидрометеорологии Каспия. С большой долей вероятности документы могут быть подписаны в ходе предстоящей встречи.

Все это, безусловно, позволит придать дополнительный положительный импульс работе над проектом Конвенции о правовом статусе Каспийского моря, поскольку согласование на высшем уровне наиболее принципиальных вопросов позволит в ближайшей перспективе выйти на подписание данного основополагающего международного договора. Разработка месторождений Каспийского моря требует решения вопроса о его правовом статусе [3].

Литература

- 1 Баркелиев Т. Главные экологические проблемы Каспийского моря / Т.Баркелиев // Экспертиза – 2018 г.
- 2 Рожков И.С. Ретроспектива каспийских саммитов: от стабильности к прогрессу. Проблемы постсоветского пространства. 2017. 4(3). с. 210-220
- 3 Токаев К. Внешняя политика Казахстана в условиях глобализации. 2009 г. – 420 с.
- 4 Федоров Ю.Е. Правовой статус Каспийского моря. – М., Исследование ЦМИ МГИМО, 2013, № 8. с. 3

ТҮРАҚТЫ ДАМУ: ОНДАҒЫ ӨНЕРКӘСІПТІҢ ОРНЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ РӨЛІ

А.Т. Райымбекова

Ә.ә.к., Болашақ университеті, Қызылорда қ.

Тұрақты даму – қазіргі уақыттың қажеттілігін қанағаттандыратын, бірақ келешек ұрпақтың қабілеттілігінің меншікті қажеттіліктерін қанағаттандыруды қауіп-қатердің астына қоймайтын даму. Берілген мақалада еліміздің экономикасының қазіргі кезеңде тұрақты ұзақ мерзімдік өсіуді қамтамасыз ету, экономиканы тұрақты дамыту мәселелері, орнықты даму қафидаты мен тұрақты даму процесінің мәні мен мазмұны, тұрақты дамудың маңызды аспектілері, тұрақты даму тұжырымдамасының негізгі күрамдастары қарастырылады.

Түйін сөздер: тұрақты даму, тұрақтылық, бизнес, әлеуметтік аспект, экологиялық аспект, экономикалық аспект.

Тұрақты даму концепциясы әлеуметтік және экономикалық процестерді зерттеудің жаңа әдістерін, қазіргі деңгейдегі тәсілдерін, басқа бағалау құралдарын қолдануды қажет етеді.

«Тұрақты даму» термині алғаш рет 1972 жылы Стокгольмде өткен қоршаған орта жөніндегі бірінші дүниежүзілік конференцияда қолданылды. 1992 жылы БҰҰ-ның Рио-де-Жанейродағы қоршаған орта және даму жөніндегі конференциясында бұл термин «бұқіл адамзаттың өмір сүруінің жаңа тұжырымдамасының атаяу ретінде қолданылды. Тұрақты даму Тұжырымдамасы ғалымдар мен саясаткерлердің салыстырмалы түрде тар шенбері мойындаған және табиғи ресурстардың орны толмас шығындарымен және қоршаған ортаның ластануымен шамадан тыс қоныстанумен байланысты белгілі бір теориялық негізделген қауіп түрінде болған қазіргі өркениет үшін негізгі экологиялық қауіпті женудің тәсілі ретінде тұжырымдалған».

Тұрақты даму – біздің негізгі құндылықтарымызben айқындалған қафидат. Осы қафидатпен тұрақты дамуды басқару барлық бес негізгі саланың бірін құрылымдауға және салыстыруға және оларды біздің стратегиялық мақсаттарымызға сәйкес келтіруге мүмкіндік беретін модельмен тікелей байланысты.

Тұрақты даму қафидаты ұйымның сыртқы әлемге бизнес, қоршаған органды қорғау және әлеуметтік сала тұрғысынан тигізетін әсері

үшін жауапкершілікпен байланысты. Мұндай әсерді саналы басқару шығындарды азайтуға, мұдделі тараптармен қарым-қатынасты жаксартуға және тәуекелдерді басқарудың тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Тұрақты даму қағидаты мүмкін болатын әлеуметтік-экономикалық қызындықтарды, сондай-ақ экологиялық мүмкіндіктер мен тәуекелдерді ескере отырып, Ұйымның экономикалық шындық жағдайында тиімді орналасуын жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Ұйымның кеңейтілген шеңберде, мұдделі тараптардың топтарымен жан-жақты өзара әрекеттесу жағдайында жұмыс істейтін түсіну оған тұрақты дамуға байланысты мүмкіндіктерді дайындауға және тиімді пайдалануға мүмкіндік береді.

Орнықты даму қағидаты әрбір ұйымның айналасында мұдделі тараптар бар екенін ұғынуды қамтамасыз етеді. Мұдделі таралтармен жақсы қарым-қатынас құру және қолдау тұрақты дамудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады, өйткені ол тәуекелдерді тиімді басқаруға ғана емес, сонымен қатар ұйымның бәсекеге қабілеттілігін дамытуға және арттыруға ықпал етеді.

Тұрақты даму принципі ұйымды қайта құрумен және дамытумен, сондай-ақ инновацияларды, зияткерлік және реляциялық капиталды пайдалану арқылы ұзақ мерзімді артықшылықтар құрумен байланысты.

Тұрақтылық – жүйенің сыртқы әсерлер болған кезде ағымдағы жағдайды сақтау қабілеті. Макроэкономикада тұрақтылық ресурстарды пайдалану мен адамзат қоғамының дамуы арасындағы ұзақ мерзімді тепе-тендікті білдіреді.

«Тұрақтылық» термині 1987 жылы Норвегия Премьер-Министрі Гру Харлем Брундалттың БҮҮ-да сөйлеген сөзінде: «Тұрақты даму – болашақ ұрпақтардың қажеттіліктерін қанағаттандыру мүмкіндігіне нұқсан келтірмestен қазіргі қажеттіліктерді қанағаттандыру» – деп атап көрсеткеннен кейін кеңінен қолданыла бастады.

Тұрақты даму – бұл, қазіргі уақыттың қажеттілігін қанағаттандырып, болашақ ұрпақ қажеттілігіне қол сұқпау. Сонымен қатар, тұрақты дамудың қысқа түсініктері де кездеседі:

- болашақ ұрпаққа қосымша шығынды қажет етпейтін даму;
- ұрпақтар арасындағы сыртқы әсерлерді минимумдау арқылы даму;
- болашақтағы қарапайым және кеңейтілген өндірістік потенциалмен үнемі қамтамасыз ететін даму.

Тұрақты даму процесінің мәні мен мазмұнын зерттеу біздің елде экономикалық теорияның негізгі мәселелерінің біріне айналып отыр

Тұрақты дамудың маңызды аспектілері: экономикалық, экологиялық, әлеуметтік болып бөлінеді.

Бизнеске қатысты тұрақты дамуға қатысу біздің планетамыздың ұзақ мерзімді мәселелерін түсінуді және оларды стратегия мен практикада ескеруді білдіреді. Алайда, тұрақтылық қоршаған ортаны қорғау

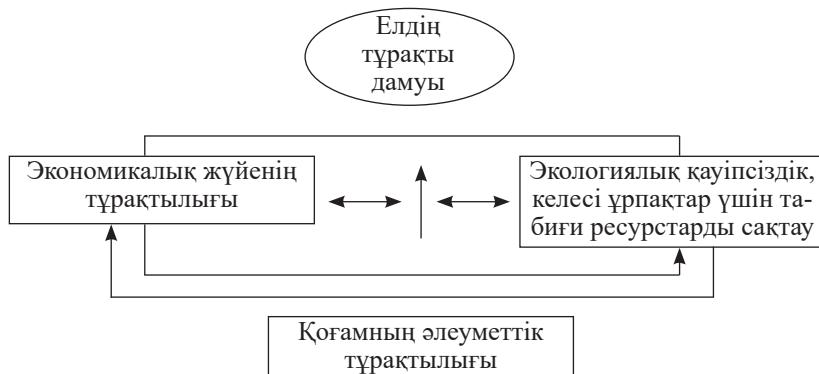
—Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері—

тұрғысынан бизнестің жауапкершілігін ғана білдірмейді. Тұрақтылық мәселесі бизнес-ортаның барлық өлшемдеріне қатысты: әлеуметтік, экономикалық, мәдени және экологиялық (қоршаған ортаға байланысты).

Тұрақтылықтың әлеуметтік аспектілері-кедейлік, зорлық-зомбылық, әділесіздік, білім беру, қоғам деңсаулығы, жұмыспен қамту және адам құқықтарын сақтау мәселелерін шешу. Әлеуметтік жағынан тұрақты, орындықты экономика қалыптастыру Қазақстан экономикасының негізгі міндесті мен маңсаты. Алға қойған міндестін мақсатқа жетуге бірнеше себеп бар. Оның негізгілері технологиялық жағынан экономика бір-бірін өзара толықтыратын қазіргі заманғы қурделі өндірістік, техникалық, қаржы және ақпараттық жүйенің жиынтығынан құралады.

Экономикалық тұрғыдан алғанда, тұрақтылық экономикалық қажеттіліктерді қанағаттандыру мүмкіндігін қамтамасыз етуді қамтиды (бизнес үшін–бұл пайда табу, жеке адамдар үшін – бұл тамак, су, тұрғын үй, тұрмыстық заттар). Экологиялық тұрғыдан алғанда, бұл қоршаған ортаны қорғау және қалпына келтіру (климаттың өзгеруін бақылау, ресурстарды сақтау, артық шығындардың алдын алу).

Экологиялық тұрақты даму – адамдардың амандығы шикізат қайнарларын сақтау және қоршаған ортаны ластанудан қорғауды қамтамасыз ету (сурет 1).

Сурет1. Тұрақты даму тұжырымдамасының негізгі құрамдастары.

Мәдени өлшемде тұрақтылық дегеніміз-әртүрліліктің құндылығын қолдау және түсіну (қауымдастыруды сәйкестендіруді және дәстүрлерді беруді қамтамасыз етеді).

Тұрақты дамуды бағалауда төмендегідей критерийлер қолданылады: тұрғын халықтардың жұмыспен қамтамасызын етілу деңгейі; адамзат дамуының индексі; акша-каржы критерийі. Тұрақты даму тұжырымдамасының

ажырамас бөлігі ретінде БҮҮ-ның тұрақты даму бойынша жасалған индикаторлар жүйесін қарастырамыз. Бұл индикаторларға жұмыссыздық деңгейі, миграция мен туудын коэффициенті, жан басына шаққандағы ішкі өнім, дайын өнім өндірудегі табиғи ресурстарды пайдалану мөлшері, қаржылық кордың көлемі, қаржылық жүйе арқылы қаржы қорларын бөлу мөлшері және т.б жатады.

Экономиканың тұрақты экономикалық өсуін сипаттайтын көрсеткіштердің шекті мәндері төменгі 1-кестеде көрсетілген (кесте 1).

Кесте 1. Экономиканың тұрақты экономикалық өсуін сипаттайтын көрсеткіштердің шекті мәндері.

Көрсеткіш атауы	Шекті мәні
жан басына шаққандағы ЖҰӨ, орташа %-бен	100
ЖҰӨ-гі бөлшек сауда айналымының көлемі, %	40
негізгі капитал салымдары, %	15-25
ауыл шаруашылығының нақты көлемі, %	Елдің нормативтік актілермен бекітілген мәні
өнеркәсіптің нақты көлемі, %	Елдің нормативтік актілермен бекітілген мәні
тұтыну бағаларының индексі, алдыңғы жылмен салыстырғанда %-бен	106-110
өнеркәсіптік кәсіпорындардың негізгі қорларының тозу деңгейі, %	60
негізгі қорларды жаңарту және істен шығуы	3
ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерге ағымдағы ішкі шығындардың үлесі, %	2
инновациялық кәсіпорындардың жалпы саны, %	10%

Экономикалық тұрақсыздықтың ел аймақтарының әлеуметтік-экономикалық дамуына ықпалы өнеркәсіптік өндіріс көлемінің және сыртқы сауда айналымының қысқаруынан, көтерме және бөлшек сауда, ауыл шаруашылығы және басқа салалардың көрсеткіштерінің төмендеуінен көрінеді, бұл тұрғындардың әлеуметтік хал-жағдайына толассыз әсер етуде.

2020 жылғы қаңтар-маусымда (салғастырмалы бағаларда) 2019 жылғы қаңтар-маусыммен салыстырғанда өнім шығарылымы 3,3 %-ға төмендеді, жұмыспен қамтылғандар саны және жұмыс істеп тұрған субъектілер саны 0,6 %-ға және 1,9 %-ға сәйкесінше өсті.

2020 жылғы қаңтар-маусымда шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерімен өнім шығарылымы 13032,5 млрд. теңгені құрады. ШОҚ субъектілерінің жалпы санында дара кәсіпкерлер үлесі 63,4 %, шағын кәсіпкерліктегі заңды тұлғалар – 20,2 %, шаруа немесе фермер қожалықтары – 16,2 %, орта кәсіпкерліктегі заңды тұлғалар – 0,2 %-ды құрады.

Өсіп келе жатқан сұраныс біздің планетамызға көбірек ауыртпалық әкеледі. Біз қазірдің өзінде жер бізді қамтамасыз ете алатын мөлшерден көп тұтынамыз. Осылайша, тұрақты даму біздің болашағымыз үшін ете маңызды болады. Бізге неғұрлым тұрақты дамуды қамтамасыз ету үшін экономикалық, экологиялық және әлеуметтік қажеттіліктерді тенденстіру қажет. Біздің мүдделі тараптарымыздың арасында орнықты дамудың маңыздылығын түсіну де артып келеді. Біз ашық диалогқа кіріспі, клиенттеріміз бен мүдделі тұлғаларымызben және олардың мүдделеріміз үшін бірлескен іс-қимылдарды бастауымыз керек. Осындай серіктестіктің нәтижесінде қоғамның қажеттіліктеріне жауап беретін тұрақты шешімдер пайда болады. Мұндай тәсіл біздің бизнес үшін өсу драйвері болып табылады.

Бұл бизнестің адамзаттың тұрақты өміріне эсер етуі немесе оған қалай қол жеткізуге болатындығы туралы ғана емес, сонымен қатар тұрақтылыққа байланысты мәселелерді шешу бизнеске қалай әсер ететін туралы. Компания тұрақтылыққа қол жеткізуі стратегиялық маңызды деп санамауы немесе осы мәселелерді қарастырмауы мүмкін, алайда тұрақты өмір сұру қажеттілігі оның бизнесті қалай жүргізетінін анықтайды. Тұрақты бизнес – бұл ұзақ мерзімді перспективада өмір сұруғе қабілетті бизнес. Ресурстар бағасының қол жетімділігі мен тұрақсыздығы, тұтынушылық сұраныс, инвесторлардың қысымы, таланттарды тарту және сактау, жаңа нарыктардың пайда болуы және ескілерінін жоғалуы, қаржылық операциялардың өзгеруі – бұл тұрақтылық проблемасына әсер ететін толық емес тізім. Егер тұрақтылық мәселесі Компанияның іс жүргізу тәсіліне енсе, стратегиялық тұргыдан алғанда, бұл шығындардың төмендеуін, жаңа тұтынушылық базаны қалыптастыруды және ұйымдағы таланттарды таңдау мен дамытуды анықтайды. Тұрақты дамуға қатысатын Компания өзінің негізгі қызметімен және құшті жақтарымен келісілетін, оның қызметкерлері мен контрагенттерін ынталандыратын және оптимизм беретін ұзақ мерзімді мақсатқа ие болады.

Тұрақты экономикалық дамудың негізгі тетіктерін анықтау мақсатында, ел экономикасында орын алған күрделі процесстерді назарға алу керек. Себебі негізгі экономикалық процесстер–экономиканы тұрақтануына жағдай жасайтыны бізге мәлім. Тұрақты дамуды бағалауда төмендеғідей критерийлер колданылады: тұрғын халықтарды жұмыспен қамтамасыз етілу деңгейі; адамзат дамуының индексі; ақша-қаржы критерийі. Тұрақты даму тұжырымдамасының ажырамас белігі ретінде БҰҰ-ның тұрақты даму бойынша жасалған индикаторлар жүйесін қарастырамыз. Бұл индикаторларға жұмыссыздық деңгейі, миграция мен туудың коэффициенті, жан басына шаққандағы ішкі өнім, дайын өнім өндірудегі табиғи ресурстарды пайдалану мөлшері, қаржылық қордың қолемі, қаржылық жүйе арқылы қаржы қорларын бөлу мөлшері және т.б. жатады.

Болашақ үрпаққа, олардың өмір сүру ортасына қамкорлық ету тұрақты даму концепциясының негізгі идеясы болып табылады. Бұл анықтамада әлеуметтік және экологиялық аспект басым. Оның себебі – адамзат өміріне қажетті өте маңызды бірсыныра табиғи ресурстардың таусылу қаупінің нақты екендігінде.

Қазақстанда негізгі күш табиғи қазба байлықтарын интенсивті игеруге негізделген. Мұндай бағыттың Қазақстан үшін келешекте тек қана пайдалы қазбалардан, яғни шикізаттардан ғана пайда табу қаіпті. Себебі, ертелі-кеш табиғи ресурстар сарқылады. Қазіргі жағдайда экономикасығылыми-техникалық прогрестен түсетін пайдаға негізделген немесе бағытталған елдердің мүмкіндіктері мен болашағы зор. Сондықтанда, шикізатты дамыту стратегиясы біртінде ұлттық экономиканың инновациялық типіне өту стратегиясымен толықтырылуы қажеттілік. Ол үшін Қазақстанда мүмкіндіктер жеткілікті дәрежеде.

Атап айтқанда:

- ірі өндірістік және инновациялық әлеует;
- жоғары білімді тұрғындар қабаты;
- сыртқы ақпараттар мен капитал көздеріне қол жеткіліктілігі.

Өнеркәсіптік және технологиялық артта қалушылықты жеңіп шығу арқылы мемлекетіміз келешекте әлемдік саяси және экономикалық жүйеде сапалы да лайықты орын алып, экономиканы серпілтеп алады.

Экономиканың дамынуын тұрактандыру өз өміріміздің өмір сүру бағасын арттыру деп түсінгенде ғана, ол ылғы да тоқтаусыз дами береді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Бегун. Т.В. Устойчивое развитие: определение, концепция и факторы в контексте моногородов / Т.В. Бегун. – Текст: непосредственный // Экономика, управление, финансы: материалы II Междунар. науч. конф. (г. Пермь, декабрь 2012 г.).

2 Есекина Б. Проблемы интеграции принципов устойчивого развития в национальную экономику //Саясат, 2009, №8. – С. 14-19.

3 Асан Д.С., Мырзалиев Б.С., Ыдырыс С.С. Экономикалық және әлеуметтік тұрақтылықты дамыту тетіктері /Алматы, 2008 ж.

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА

Т.Г. Габдулин, З.Н. Кисаева

К.э.н., старший преподаватель, Актауский гуманитарно-технический университет, г. Актау

В статье раскрыты варианты организации управленческого учета и взаимодействия его с системой финансового учета: автономный и интегрированный. Система управленческого учета служит лишь интересам эффективного управления, поэтому решение о целесообразности ее внедрения в той или иной форме следует принимать исходя из оценки соотношения затрат и выгод от ее функционирования. Для того чтобы считать систему управленческого учета в организации эффективной, необходимо, чтобы она позволяла облегчить достижение целей организации с наименьшими затратами на организацию и функционирование самой системы.

Ключевые слова: управленческий учет, автономный вариант, интегрированный вариант, бюджетирование, затраты.

Как правило, необходимость в управленческом учете назревает, когда на предприятии сформирован некоторый уровень управленческой культуры и руководство начинает осознавать недостатки существующей системы управления, среди которых:

- отсутствие механизма планирования (бюджетирования) деятельности предприятия, позволяющего проводить предварительный сравнительный анализ принимаемых решений, рассчитывать плановые, экономически оправданные (в соответствии с внутренними нормами и нормативами предприятия) показатели затрат, прогнозировать результаты деятельности и обосновывать перспективные решения, проводить анализ отклонений фактических показателей от плановых и выявлять их причины;
- отсутствие прозрачной системы учета затрат, позволяющей не только определить их достоверную величину, но и проанализировать их по видам, статьям, местам возникновения, носителям, центрам ответственности и другим факторам, необходимым для осуществления адекватного контроля деятельности и управления;
- несовершенство (с точки зрения решения управленческих задач) системы внутренней отчетности;

- отсутствие механизма оценки рентабельности направлений деятельности и отдельных продуктов;
- отсутствие процедур проведения анализа и принятия управленческих решений, связанных с вопросами формирования производственной программы, ценообразования, оценки инвестиционных проектов и т.д.;
- недостаточный уровень ответственности и мотивации персонала за снижение уровня затрат и повышение эффективности деятельности как своего подразделения, так и предприятия в целом;

— отсутствие четкого механизма управления подразделениями предприятия (системы контрольных показателей, регламента их планирования, получения отчетов, анализа и оценки, стимулирования) [1].

Выбор варианта ведения бухгалтерского управленческого учета зависит от таких факторов, как размер предприятия, степень централизации учета, организационная и производственная структура предприятия и пр.

Возможные варианты организации управленческого учета и его взаимодействия с системой финансового учета рассматривались В.Б. Ивашкевичем, Е.А. Мизиковским, С.А. Николаевой, В.Ф. Палием, Л. З. Шнейдманом и другими авторами. Варианты формирования системы управленческого учета могут быть самыми разнообразными: автономный учет, интегрированный, вариант дуализма или монизма.

Исторически сложились два возможных варианта организации управленческого учета и взаимодействия его с системой финансового учета: автономный и интегрированный.

При *автономном варианте* каждая из систем учета – финансового и управленческого – является замкнутой. В финансовой бухгалтерии затраты группируются по экономическим элементам, в управленческой по статьям калькуляции.

При *интегрированной системе учета* счета – экраны не применяются, и используется единая система счетов и бухгалтерских проводок. Счета управленческого учета, имеющие сальдо, относятся одновременно к управленческому и финансовому учету. Для сохранения коммерческой тайны на счетах финансового учета регистрируется лишь сальдо, а обороты, показывающие хозяйствственные операции, отражаются в системе управленческого учета. Традиционно отечественный бухгалтерский учет осуществляется в рамках единого счетного плана, т.е. по интегрированной схеме [2].

Структура управленческого учета для предприятий в наиболее оптимальном варианте должна представлять систему компонентов, показанную на рисунке 1.

Рисунок 1. Взаимосвязь компонентов системы управленческого учета.

Компоненты управленческого учета должны функционировать в среде автоматизированной информационной системы (АИС).

При разработке стандартов управленческого учета необходимо ориентироваться на вид бизнеса, рынок, на котором работает предприятие, его структуру и собственников.

Система управленческого учета должна удовлетворять требованиям принятия качественных управленческих решений и при этом быть относительно незатратной.

Экономная затратность достигается путем формирования механизма оптимального взаимодействия финансового и управленческого учета и использования в качестве информационной базы для системы управленческого учета системы бухгалтерского учета, которая;

- корректируется в соответствии с требованиями рыночной оценки активов и обязательств и адекватной калькуляции финансовых результатов (объема продаж, себестоимости и прибыли);

- дополняется системой оперативного учета в части внешней экономической среды (маркетинговый учет) и неденежной оценки экономических процессов (трудовые ресурсы) [3].

Поскольку у отечественных предприятий система управленческого учета ориентирована на отражение и накопление информации, то, по мнению авторов, она должна действовать на базовых бухгалтерских принципах. Порядок управленческого учета может быть основан на международных стандартах финансовой отчетности (МСФО), зарубежных национальных стандартах (US GAAP, UK GAAP и т.д.), отечественных правилах ведения бухгалтерского учета.

Так как в Казахстане процесс реформирования системы бухгалтерского учета идет в соответствии с международными стандартами в целях его гармонизации с МСФО и адаптации к требованиям рыночной экономики, то ориентироваться в постановке управленческого учета следует на общепринятые международные принципы, не отождествляя при этом управленческую отчетность с отчетностью, подготовленную по МСФО. Принципы МСФО, используемые в системе управленческого учета, можно классифицировать по следующим группам:

- определение основных категорий учета и отчетности (активы, обязательства, капитал, доходы, расходы, экономическая выгода);
- концепция поддержания капитала;
- отнесение элемента учета к определенной категории;
- оценка элементов учета;
- основополагающие учетные принципы (начисления, осмотрительности, непрерывности деятельности, постоянства (последовательности), существенности, превалирования экономического содержания над юридической формой, исторической стоимости, стабильности измерителей, объективности, экономичности информации (рациональности)).

Исходя из того, что одна из главных задач предприятия заключается в повышении эффективности его деятельности, необходимо учитывать следующее:

- показатели деятельности предприятия должны быть всеобъемлющими и соответственно отражать рост доходов, денежных потоков и прибыли на инвестиции;
- в течение жизненного цикла предприятия на каждой стадии роста разные показатели имеют неодинаковую степень важности. Значит, ни чистая прибыль, ни денежные потоки, ни доход на инвестиции не должны «затмевать» другие значимые показатели;
- измерение эффективности работы предприятия с помощью набора финансовых показателей необходимо расширить за счет использования данных о бюджетных ожиданиях, с которыми сравниваются фактически полученные данные;
- расчеты, особенно в период высокой инфляции, не должны основываться на исторической стоимости.

Для повышения ответственности менеджеров необходимо определить систему обобщающих показателей, по которым можно оценивать качество работы руководителей разного уровня.

Одной из важных составляющих системы управленческого учета является стандарт по учету и распределению затрат и формированию себестоимости. В стандарте должны быть приведены основные принципы отражения хозяйственных операций на предприятии.

При разработке стандартов учета следует исходить из уже существующих нормативных документов (МСФО) и корректировать их в соответствии со специфическими условиями деятельности предприятия [2].

В соответствии с МСФО (*IAS*) 2 «Запасы», затраты подразделяются на прямые и косвенные, постоянные и переменные. Такая группировка затрат широко используется в управленческом учете для расчета себестоимости произведенной продукции и определения размера полученной прибыли. Например, деление затрат на переменные и постоянные составляет основу системы калькулирования *direct costing*.

В международной практике управленческого учета существуют несколько методов учета затрат:

- метод поглощения (*absorption costing*);
- метод учета переменных издержек (*variable costing*);
- метод учета прямых затрат (*direct costing*);
- учет маржинальных издержек (*marginal costing*);
- учет затрат по функциям (*activity-based costing*) и др.

Выбор метода учета затрат, а также их классификация зависят от того, какую управленческую задачу необходимо решить.

Анализируя отечественную и международную практику в управленческом учете, можно выделить следующие основные задачи учета затрат:

- объективный расчет себестоимости произведенной продукции и определение размера полученной прибыли;
- принятие управленческого решения и планирование;
- контроль и регулирование производственной деятельности центров ответственности.

Проведенные в последние годы исследования показывают, что выбранная политика ценообразования может привести и к росту и процветанию предприятия, и к его упадку. Одним из факторов, оказывающих влияние на ценообразование, является размер затрат, понесенных при производстве и продаже продукции. Следовательно, себестоимость продукции – это основа для формирования цены. Правильность расчета базовой цены обеспечивается возможностью максимально точно вычленения постоянных расходов из общей суммы расходов продавца, а также правильной оценкой учета запаса ресурсов.

В процессе бюджетирования обеспечивается текущий контроль за решениями и процедурами по достижению запланированных финансовых показателей в результате образования, распределения и использования хозяйственных средств предприятия на всех стадиях его создания, деятельности, реорганизации и ликвидации, а также в результате формирования и изменения стоимостных оценок и пропорций активов и пассивов предприятия.

Но основное в бюджетировании – контроль за исполнением бюджетов, сопоставление фактических показателей с запланированными и последующий анализ выявленных отклонений. Именно регистры управленческого учета позволяют получить информацию о фактическом исполнении бюджета, поэтому управленческий учет должен быть построен на тех же принципах, что и бюджетный процесс: однотипная номенклатура статей доходов и расходов с возможностью их отнесения на тот или иной центр ответственности и вид деятельности [3].

Только после одновременной постановки как учетного, так и бюджетного процессов возможна полноценная работа системы управленческого учета: на основе анализа отчетности, составленной по данным регистров управленческого учета в разных аналитических разрезах (по поставщикам, кодам затрат, видам продукции, срокам и т.п.), принимаются управленческие решения.

Литература

1 Алданиязов К.Н. Управленческий учет и анализ. Учебное пособие – 2-е изд. – Алматы: Nurpress, 2014. – 204 с

2 Алданиязов, К.Н. Управленческий учет и анализ: учебное пособие / рец: О.И. Егоров, Т.Б.Баяхметов. – 2-е изд. – Алматы: Nurpress, 2014. – 168 с.

3 Нургазина Ж.К. Управленческий учет: учебник. – Алматы, 2014 г.

ГРНТИ 12.41.51

МЕХАНИЗМЫ ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ: ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН И КАЗАХСТАНА

А.У. Маканова

PhD-докторант, КазНУ имени аль-Фараби, г. Алматы

Г. Смагулова, А. Тургинбаева

Научные руководители, КазНУ имени аль-Фараби, г. Алматы

В современном мире в связи с ростом вклада интеллектуального труда в структуре ВВП, экономика, основанная на знаниях, является наиболее эффективной и конкурентоспособной моделью. В свою очередь, в данной модели центральная роль отводится процессу генерации знаний в ходе

—*Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері* —

проведения научных исследований. В связи с чем, ключевым направлением многих развитых и развивающихся стран в сфере науки является повышение качества научных исследований, публикаций и методов их оценки, в первую очередь посредством анализа библиометрических показателей. В Казахстане, где также определена стратегическая цель построения наукоемкой экономики, прослеживаются аналогичные тенденции.

Ключевые слова: оценка качества, научные исследования, библиометрические показатели, зарубежный опыт, Казахстан.

Повышение качества проводимых научных исследований является одним из актуальных вопросов как в практической сфере, так и теоретической. Что связано с наиболее эффективной моделью экономики в современном мире – основанной на знаниях, и возрастающей роли и вклада интеллектуального труда в структуре ВВП. В связи с чем, в научной литературе широко стали изучаться проблемы повышения качества научных исследований в целом, и оптимальном их измерении в частности, а также на потенциально негативных последствиях неправильного использования индикаторов оценки результативности исследований [1].

Как показывает опыт ведущих стран мира в научно-исследовательской сфере, наиболее релевантными измеряемыми данными качества исследований являются библиометрические показатели, которые применяются для оценки исследований на уровне ученых, организаций, стран.

Библиометрические показатели можно разделить на три основные группы [2]:

- Количественные показатели, например, количество публикаций.
- Показатели качества, например, h-index.
- Структурные показатели позволяют оценить связи, например, соавторов из разных областей, учреждений или стран.

При оценке исследований основные библиометрические показатели берутся из международных баз данных Scopus и/или Web of Science, так как данные платформы имеют широкий функционал по публикациям, цитированию, коллаборации и их производных. Так, в базе данных Scopus индексируются более 24 тыс. наименований источников, в Web of Science – более 12 тыс.

Необходимость учета количественных и качественных характеристик исследований при их оценке, связана с тем, что таким образом достигается большая объективность, повышается эффективность управления наукой и при необходимости корректировка ее развития.

Показателен пример Австралии, где в 1990-е гг. финансирование университетских исследований базировалось на оценке лишь количества материалов, опубликованных организацией. Данная политика государства имела негативные последствия: рост публикаций австралийских ученых в

низкорейтинговых журналах и падение качества статей. В этой связи, в 2010 году, в Австралии был введен более сложный показатель, акцентирующийся на качестве статей [1].

Качество научной статьи можно оценить по количеству цитирований в работах других авторов [3]. Также в современной научной литературе одним из критерии оценки качества публикации выступает коллаборация авторов [4]. То есть, сотрудничество авторов различных организаций, стран при проведении исследования и написания статьи. Сотрудничество с зарубежными исследователями дает информацию об уровне интернационализации ученого [5]. Следует отметить, что публикации с большим количеством авторов цитируются чаще, чем публикации с одним или двумя авторами, а публикации на основе международного сотрудничества цитируются чаще, чем публикации в национальной коллаборации [6].

Также, для определения качества исследования применяются метрики, связанные с рейтингом самого журнала, в котором опубликована статья. Так, показатели журнала оцениваются либо на основе индекса импакт-фактора журнала (базы данных Web of Science), либо на индексах CiteScore, SJR (базы данных Scopus). Среди показателей оценки качества проводимых исследований на уровне автора выделяют общее количество цитирований [7], а также индекс Хирша (h-индекс) [8].

Во многих странах мира разработаны, утверждены и широко применяются системы оценки эффективности ученых, на основе их публикационной активности, цитируемости и коллаборации. Данные системы играют ключевую роль как при распределении финансирования, так и карьерного роста ученых [9].

Так, реализованные в Польше в 2008 году на национальном уровне Министерством науки и высшего образования изменения, связанные с внедрением системы оценки научных институтов и университетов по публикациям оказали положительный эффект. На основе финансового стимулирования – в зависимости от места в рейтинге выделялось до 10% годового бюджета для университетов и до 30% для научных институтов – польским властям удалось повысить показатель влияния нормализованного цитирования по категориям с 0,78 в 2009 году до 1,17 в 2016 году [10].

Введение системы оценки научной деятельности на индивидуальном и институциональном уровне на основе библиометрических данных в Чехии позволили увеличить количество публикаций в журналах, входящих в базу данных Scopus почти в 3,5 раза [11].

Тем не менее, отдельные ученые (например, Oravec J. [12]) отмечают, что расширение использования показателей оценки исследований на основе публикаций, способствовало развитию практики манипуляций по искусственно повышению научометрических показателей как отдельных

ученых, так и целых организаций. Одним из таких негативных последствий стало формирование так называемых «хищнических» журналов, осуществляющих опубликование статей на платной основе без должного рецензирования поступивших статей от авторов. К другим негативным последствиям автор относит: практику принудительного цитирования, принудительного совместного авторства, манипуляция индексом Хирша, проведение мошеннических научных конференций и многие другие [12].

Важность внедрения оценки научной производительности ученых, организаций связана с тем, что во многих странах эффективность исследователей и исследовательских групп оценивается на основании библиометрических показателей. Для более объективного мониторинга и учета публикационной активности и цитируемости в зарубежных организациях и на национальном уровне разрабатываются исследовательские информационные системы (RIS). Данные системы используются для распределения финансирования (наиболее продуктивным ученым и группам), а также для карьерного роста [9]. Так, в большинстве китайских университетов публикации, особенно в журналах WoS, являются требованием для продвижения и занятия постоянной позиции [13].

Внедрение системы финансирования, основанного на результатах исследований (PRFS) является эффективным инструментом финансового стимулирования лучших ученых и перспективных научных направлений и исследований. Как отмечает Lee Y., выплаты по результатам более эффективны, чем просто вознаграждение и имеют больший эффект на научную производительность [14]. Так, система денежных стимулов, принятая в Мексике повысила производительность ученых, которые стали больше публиковать статьи в ведущих журналах [15].

В развивающихся странах применение систем оценки научной производительности и эффективности ученых и организаций на основе библиометрических показателей, связана с большей долей финансирования науки со стороны государства, что требует более строгих правил по отчетности за выделенные бюджетные средства. Следовательно, распределение финансирования осуществляется наиболее эффективным исследовательским группам, которые потенциально имеют больше шансов достигнуть поставленных целей и обеспечить выполнение плановых показателей по публикациям в том числе [16].

Однако, в связи с приоритетностью в развивающихся странах количественных показателей именно в данных государствах встречаются негативные тенденции, в первую очередь связанные с опубликованием статей в так называемых «хищнических» изданиях. Данные издания характеризуются отсутствием должного рецензирования статей перед публикацией, взиманием оплаты с авторов за опубликование статьи. В ответ на данные вызовы, в этих странах принимаются контрмеры. Например,

в Китае Министерство науки формирует «черный» список подобных журналов, лишает финансирование тех учреждений, сотрудники которых опубликовали статьи в журналах с сомнительной репутацией [17].

В Казахстане индикаторы по публикационной активности в международных рецензируемых изданиях стали широко внедряться с 2011 года, когда был принят Закон «О науке» [18], в последствии имевший кардинальные изменения в сфере НИД. Однако, ориентир только лишь на количественные показатели по публикационной активности, привели к росту количества публикаций в журналах с сомнительной репутацией. По подсчетам профессора Б.Н.Кенесова из всех публикаций казахстанских авторов в базе данных Scopus за период 2010-2019 гг. 27% приходится на издания, охват которых в Scopus прекращен [19]. По данному показателю Казахстан занимает первое место в мире.

Как и в других развивающихся странах в Казахстане основным источником финансирования науки является государство. В настоящее время, одними из основных тенденций являются: повышение качества проводимых научных исследований и повышение требований мониторинга за распределением финансовых средств, в связи с чем, принимаются соответствующие нормативно-правовые акты и регламентирующие документы.

Министерство образования и науки РК реализует политику по повышению качества проводимых исследований путем внесения изменений в действующие законы и нормативно-правовые акты, в которых прописываются требования к изданиям для опубликования результатов научных исследований соискателям степени PhD, ученых званий, руководителям проектов грантового финансирования и др. Так, в Правилах присуждения степени доктора философии PhD были прописаны требования к журналам, входящим в базу данных Scopus: процентиль по CiteScore не ниже 25. В последующем, требования по процентилю были внесены в Правила присвоения ученых званий: не ниже 35 и не ниже 50 для доцента и профессора соответственно.

Кроме того, в Казахстане внедрены квалификационные требования по библиометрическим показателям к научным руководителям проектов грантового финансирования. В частности, минимальным требованием к журналам является наличие процентиля по CiteScore в базе Scopus не менее 35.

Таким образом, реализуемые в Казахстане по инициативе МОН РК изменения, связанные с общей гармонизацией законодательной базы, регламентирующих актов на основе показателей библиометрии является своевременным и необходимым шагом. Опыт развитых и развивающихся стран, успешно построивших экономику, основанной на знаниях, свидетельствует о том, что наука, научные исследования и публикации

—Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері— являются первым и самым важным этапом дальнейшего развития инновационных разработок.

Данная статья подготовлена в рамках выполнения научного проекта на тему АР08051974 «Оценка интеллектуального капитала вузов Казахстана на основе научометрического анализа и пути их трансформации в исследовательские университеты» грантового финансирования молодых ученых Комитета науки МОН РК.

Литература

- 1 Hicks, D., Wouters, P., Waltman, L., de Rijcke, S., & Rafols, I. Bibliometrics: The Leiden manifesto for research metrics // Nature. – 2015. – 520. – P. 429-431.
- 2 Nikolic, S., Penca, V., Ivanovic, D., Surla, D., and Konjovic Z. Storing of Bibliometric Indicators in CERIF Data Model / Proceedings of the ICIST 2013 Conference (CD), Kopaonik. - Vol. 3. - 2013.
- 3 Gupta, H. M., Campanha, J. R., & Pesce, R. A. G. Power-law distributions for the citation index of scientific publications and scientists // Brazilian Journal of Physics. – 2005. - 35(4A). – P. 981-986.
- 4 Ajay, A., Henderson, R. M. Putting patents in context: Exploring knowledge transfer from mit // Management Science. – 2002. – 48(1). – P. 44-60.
- 5 Altbach, P. G., Knight, J. The internationalization of higher education: Motivations and realities // Journal of Studies in International Education. – 2007. - 11(3-4). – P. 290-305.
- 6 Butler, L. Explaining Australia's increased share of ISI publications - the effects of a funding formula based on publication counts // Research Policy. – 2003. – 32. – P. 143-155.
- 7 Szymanski, B., De La Rosa, J., Krishnamoorthy, M. An internet measure of the value of citations // Information Sciences. – 2012. - 185(1). - P. 18-31.
- 8 Hirsch, J. E., 2005. An index to quantify an individual's scientific research output / Proceedings of the National Academy of Sciences. – P. 16569-16572.
- 9 Abbott A, Cyranoski D, Jones N, et al. Metrics: Do metrics matter? // Nature. - 2010. – 465. - P. 860-862.
- 10 Korytkowski, P., Kulczycki E. Examining how country-level science policy shapes publication patterns: the case of Poland // Scientometrics. – 2019. – 119. – P. 1519-1543.
- 11 Antonowicz, D., Kohoutek, J., Pinheiro, R., & Hladchenko, M. (2017). The roads of ‘excellence’ in Central and Eastern Europe // European Educational Research Journal. – 2017. – 16. – P. 547–567.
- 12 Oravec, J. A. Academic metrics and the community engagement of tertiary education institutions: Emerging issues in gaming, manipulation, and trust // Tertiary Education and Management. – 2020. - 26(1). – P.5-17.

13 Shu, F., Quan, W., Chen, B. et al. The role of Web of Science publications in China's tenure system // *Scientometrics*. – 2020. - 122. - P. 1683–1695.

Lee, Y. Determinants of research productivity in Korean Universities: the role of research funding. – URL: <https://doi.org/10.1007/s10961-020-09817-2>

Neff, M. W. Publication incentives undermine the utility of science: Ecological research in Mexico. – URL: <https://doi.org/10.1093/scipol/scx054>

Gonzalez-Brambila, C. N., Reyes-Gonzalez, L., Veloso, F., & Perez-Angón, M. A. The scientific impact of developing nations. – URL: doi:10.1371/journal.pone.0151328

Chinese checkers (Editorials) // *Nature*. – 2018. - 5. - P. 5-8.

Закон РК от 18 февраля 2011 № 407-IV «О науке». – URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30938581#pos=57;

Kenessov, B. Percentage of articles and reviews by countries in sources discontinued by Scopus. – URL: <https://data.mendeley.com/datasets/k8pvz45gp2/2>. DOI: 10.17632/k8pvz45gp2.2

FTAMP 82.13.01

ҚАЗАҚСТАННЫҢ САЯСИ-ӘКІМШІЛІК ЭЛИТАСЫНЫҢ ЖАҢАНДЫҚ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ СЫН-ҚАТЕРЛЕРДІ ЕҢСЕРУДЕГІ РӨЛІ

А.Н. Есжан

Магистрант, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҮУ, Нұр-Сұлтан қ.

Макалада заманауи мемлекеттің саяси-әкімшілік элитасына анықтама берілген. Қазіргі кезенде Қазақстанның саяси-әкімшілік элитасын қалыптастырудың ерекшеліктері анықталды. Қазақстанның саяси-әкімшілік элитасына маңызды рөл берілетін Елбасы Н.Ә. Назарбаев пен ҚР Президенті Қ.Қ. Тоқаевтың бағдарламалық құжаттары бойынша әлеуметтік-экономикалық сипаттағы негізгі жаңандық сын-қатерлер белгіленді. Елбасы Н.Ә. Назарбаев негізін салған және ҚР Президенті Қ.Қ. Тоқаев жалғастырған бағдарламалық құжаттардың сабактастырылған анықталды. Қазақстанның саяси-әкімшілік жүйесін реформалау жаңандық әлеуметтік-экономикалық сын-қатерлерге жауап беруге, соның ішінде, сыйбайлас жемқорлыққа карсы күрес, әлеуметтік желілерде ашықтық, мәселелерді өз құзыреттері шенберінде шешүгө дайындық, өнірдің қаржы ресурстарын тиімді пайдалану, әрбір есепті соманың қайтарымдылығын

—*Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері* — қамтамасыз ету, әлемдік ақпараттық технологиялармен интеграциялау, жергілікті инфраструктураның дамытуға ұмытылады.

Түйін сөздер: жаһандық сын-қатерлер, саяси-әкімшілік элита, мемлекеттік басқару, мемлекеттік органдар, тұжырымдамалар.

Қазіргі замандағы жаһандық сын-қатерлер – ол өркениеттің болашағы мен адамзаттың прогресі шешілудің байланысты туындайтын табиғи, мәдени, әлеуметтік және экономикалық проблемалардың жиынтығы. Жаһандық проблемалар әлемдік мәдениеттің дамуының жанама әсері ретінде пайда болады және оларды шешу үшін бүкіл адамзаттың күш-жігерін жұмсауды қажет етеді. Мемлекеттердің өсіп келе жатқан өзара тәуелділігі, әсіресе әлемдік экономикалық дағдарыстар кезінде айқын көрінуде, бұл олардың арасындағы қатаң бәсекелестікті күшейтеді. Нәтижесінде мемлекеттік басқарудың анағұрлым тиімділігіне қол жеткізуге және осы салада нысаналы өзгерістер жүргізуге бағытталған күш-жігер қазіргі заманғы мемлекеттер саясатының ажырамас бөлігіне айналады. Бұл ретте мемлекет пен қоғамның өзара іс-қимылының ұйымдастыру, азаматтарды басқару процестеріне тарту жүргізіліп жатқан өзгерістердің маңызды элементіне айналуда. XXI ғасырдың басында дәл осы бағдарлар Қазақстандағы әкімшілік реформалаудың басымдығын белгіледі.

Қазақстан Республикасының Тұнғыш Президенті Н.Назарбаевтың 2018 жылғы 5 қазандық Қазақстан халқына Жолдауында: «Тарихи уақыттың жеделдеуі; жаһандық демографиялық тендерімсіздік; жаһандық азық-түлік қауіпсіздігінің қатері; судың өткір тапшылығы; жаһандық энергетикалық қауіпсіздік; табиғи ресурстардың сарқылуы; үшінші индустримальық революция; өсіп келе жатқан әлеуметтік тұрақсыздық; өркениет құндылықтарының дағдарысы; жаңа әлемдік тұрақсыздық қатері атап өтілді. ҚР Тұнғыш Президенті атап өткендей: «Егер біз өз дамуымызда бұдан әрі де жаңа жетістіктерге қол жеткізуіді жоспарлап отырсақ, біз олардың әрқайсысын ескеруге міндеттіміз. Жаһандық әлеуметтік-экономикалық дағдарыстарды еңсеруде Қазақстанның саяси-әкімшілік элитасының өкілі ретінде мемлекеттік аппаратқа ерекше рөл беріледі. Атап айтқанда, азаматтардың қажеттіліктері жоғары құндылықтармен анықталады, келесі міндеттер айқындалады: мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін түбебейлі арттыру; бөлінетін әрбір қаржыландыру сомасынан барынша қайтарым алу; сыйбайлас жемқорлыққа қарсы белсенді күрес; Үкімет пен барлық мемлекеттік органдардың жұмысында формализм мен бюрократияны төмендету; реформалардың жүргізуін бақылау тетігін күшейтуү» [1].

Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2019 жылдың 2 қыркүйегіндегі Қазақстан халқына Жолдауында «Куатты Президент – ықпалды Парламент – есеп беретін Үкімет» мақсаты және азаматтардың

барлық сындарлы сауалдарына жедел ері тиімді жауап беретін «халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын іске асыру міндеті алға қойылды. Бұл идеялар Қазақстанның әкімшілік-саяси элитасы өкілдерінің жаһандық экономикалық сын-қатерлерді еңсерудегі рөлі мен маңызы туралы Елбасы ұсынған бағыттың жалғасын растанды. Сондай-ақ, Қ.К. Тоқаевқа жергілікті билік органдары жұмысының тиімділігін қамтамасыз етуге, ұйымдастыруға; Халықты жергілікті бюджеттерді қалыптастыруға тартуга; көші-қон процестерін басқаруға, тұрғын үйге колжетімділікті арттыруға, жеке бизнесті осы жұмысқа тартудың жана шараларына, мемлекеттік-жекешелік әріптестік тетіктерін іске қосуға; инфракұрылымды дамытуға тиіс өнірлердің жоғарыда аталған басым міндеттерін шешуде ерекше рөл болінді [2].

Қазіргі мемлекеттің саяси және әкімшілік элитасы – бұл стратегиялық жағдайына байланысты төменгі деңгейдегі немесе аз маңызды мемлекеттік және жеке ұйымдар мен қозғалыстарда мемлекеттің саяси шешімдеріне үнемі және айтарлықтай әсер ете алатын адамдар тобы, сондай-ақ өзекті саяси мәселелерді дәйекті түрде шеше алатын ұйымдастқан қабілеті бар адамдар. Саяси және әкімшілік элита тек беделді және танымал көшбасшылардан – жетекші саясаткерлерден, жоғары әкімшілік шенеуніктерден және ірі бизнесмендерден ғана емес, сонымен қатар кәсіподактар, қоғамдық бірлестіктер, саяси қозғалыстар және т.б. сияқты қоғамдық ұйымдардың көшбасшылары болып табылатын адамдардан тұрады. Ол қоғамда жоғары кәсіби немесе білім беру мәртебесіне ие және саяси және әкімшілік элитага жататын адамдарды іс жүзінде ескермейді [3, 301 б.].

Қазақстанның әкімшілік-саяси элитасының қалыптасуы мемлекеттік егемендікке қол жеткізумен, мемлекетті басқару тетігін қосумен басталды. Қазақстан Республикасы алдына әлемнің жетекші 50 елінің қатарына кіру үлкен міндеттін қойды. Қазақстанда транзиттік кезең аяқталып, ел дамудың жана траекториясына шығады. Тиісінше, қойылған мақсаттарды шешу үшін мемлекеттік қызметте де, бизнесте де жаңа перспективалы кадрлар қажет.

Қазақстанда мемлекеттік тәуелсіздікке қол жеткізген кезден бастап, біртінде КСРО-дағы жағдайдан өзгеше жаңа саяси мәдениет қалыптасада. Алайда кеңес заманында қаланған базалық элементтер қазіргі Қазақстан қоғамының эволюциясына әсерін тигізуді жалғастыруда. Экономикалық және саяси реформаларды жүргізу кезінде жіберілген көптеген қателіктер көп жағдайда үйреншікті өмір салтының құрт өзгеруіне және біртұтас елдің ыдырауына дайын болмаған қазақстандық қоғамның ерекшелігін дұрыс бағаламауға және түсінбеуге байланысты болды. Соған қарамастан, республика басшылығы қысқа тарихи мерзімде Қазақстанды посткенестік кеңістіктегі көшбасшылар қатарына шығарған қажетті реформаларды жүргізе алды.

Азаматтық бастамалар мен оппозицияның қызметі нәтижесінде емес, экономикалық орындылығы немесе тікелей сыртқы қысымы салдарынан «жоғарыдан» бастама бойынша реформалар жүргізу халықтың көпшілігі үшін үйреншікті жағдайға айналғаны Қазақстанның ерекшелігі болып табылады. Қазақстан басшылығы жоғары саяси және әкімшілік лауазымдарға тағайында арқылы табысты жас кәсіпкерлерді мемлекеттік аппаратқа тартуға басымдық берді. Осы өтпелі кезеңде кәсібілік, кәсіпкерлік табыс және ел Президентімен жақсы жеке қарым-катьнас жоғары бағаланды. Осылайша, Қазақстанда ескі партиялық-шаруашылық номенклатура мен жаңа бизнес-элитаның арасында мұдделердің өзіндік тоғызыу орын алды.

Сонымен бірге тәуелсіздік жылдарында 1993 жылы басталған «Болашақ» бағдарламасы шенберінде өнеркәсібі дамыған елдерде, сондай-ақ басқа да білім беру гранттары бойынша басым түрде Еуропа мен Солтүстік Америка елдерінде білім алған әлеуетті технократтардың екінші эшелоны қалыптасты. Осылайша, Мемлекет басшысы батыста білім алған саясаткерлер мен кәсіпкерлердің жаңа түрін Қазақстанның саяси аренасына ұсынды. Тиісінше бұл процесс қандай да бір дәрежеде Қазақстанның одан әрі дамуының саяси векторын айқындайтын болады. Бұл ретте құқықтық мемлекет институттарын құру жөнінде реформаторлар бағдарламасының табысы көбінесе ішкі және сыртқы факторларға байланысты [4, б. 6.]

ХХ ғасырдың соңғы онжылдықтарында және ХХI ғасырдың басында жаһандану саяси процестердің ағымын анықтайдын негізгі детерминанттардың біріне айналады, ал жаһандану тақырыбы ғылыми білімнің әртүрлі салаларына еніп, саяси тәжірибелің бір бөлігіне айналады.

ХХ ғасырдың аяғындағы саяси және әкімшілік реформалар көбінесе ғалымдар мен саясаткерлердің ғана емес, сонымен қатар қарапайым азаматтардың да тиімді мемлекеттік басқарудың болмауы елдің дамуына елеулі кедергі болып табылатындығын түсінуімен және мойындауымен байланысты. Сонымен бірге бұл хабардарлық тиімді басқару түсінігін бірегейлік пен сенімділікке мұлде әкелмеді, бүгінде тиімді мемлекеттік басқару – бұл үкімет, ел азаматтары мен әртүрлі ұйымдар арасындағы қатынастардың толықтығын, яғни іс жүзінде саяси тұжырымдама бола отырып, жай ғана басқару шенберінен асып түсестін өте гетерогенді тұжырымдамалардың конгломераты.

Әкімшілік реформалардың модельдеріне арналған кең заманауи әдебиеттерде қоғам мен мемлекеттің өзара әрекеттесуінің алты тұжырымдамалық категориясы белгінеді: «минималды мемлекет», «корпоративті басқару», «жаңа қоғамдық менеджмент», «жақсы» басқару, «әлеуметтік-кибер жүйе» және «өзін-өзі ұйымдастыратын желілер» [5].

Қазақстандағы ұзақ және күрделі өзгерістердің қазіргі жағдайы саяси-әкімшілік басқарудың шетелдік тәжірибесіне және әлемде болып жатқан

өзгерістерге деген қызығушылықты сөзсіз күшетеді. Бұгінгі таңда қазіргі мемлекеттің мәнін тоłyқ түсіну, тек конституциялық ережелерге, заңдарға, ережелерге және т.б. негізделу мүмкін емес. Кең саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени-психологиялық контекстті ескеру қажет.

Қазақстан үшін мұндай мәнмәтін көбінесе саяси-әкімшілік өзгерістердің пайда болуын алдын ала анықтаған жаһандану процестері болып табылады. Алайда соңғы 30 жылда әлемдегі саяси-әкімшілік жүйelerді реформалауга сипат пен бағыт берген және жогарыда сипатталған осы жаһандық трендтер бір орында тұрмай, белсенді дамуда, тұрленуде және ең бастысы, жана проблемалар мен мүмкіндіктер туғызуда. Сонымен қатар көбінесе бұл даму жаһандану процестерінің бүкіл көрінісін түбегейлі өзгерту сипатына ие болады.

Өзгерістердің икемділігі мен жылдамдығы көбінесе дұрыс қорытынды жасауға мүмкіндік бермейді, өйткені тарихи маңызды оқиғалардың кең ауқымына емес, белгілі бір сәттегі бейнеге сүйену керек. Мүмкін, біз айтқан өзгерістер тек эпизод, ұлken өзгерістер мен қайта құрулардың бастауы ғана шығар. Мұндай пайымдаудың белгілі бір себептері бар.

Сондықтан да бұгінгі XXI ғасырда зерттеушілер мен саясаткерлер қазіргі заманғы мемлекеттер көбіне әлі дайын емес жаһандық сын-тегеуріндердің жаңа тұрпатының пайда болуы туралы айтады. Өткен ғасырдың соңғы жылдарында жаһандық процестерге қатысты бағыттар мен жылдамдықтар түбегейлі қайта қарауды қажет етпейтін болса, айтарлықтай нақтылауды қажет ететін белгілі болды.

XXI ғасырдың алғашқы жылдарында әлемдік дамудың жаңа тенденцияларын ашатын отандық және шетелдік ғалымдардың бірқатар маңызды жарияланымдары пайда болады, кейде олар мұлдем құтпеген. Бұгінгі таңда болып жатқан өзгерістерді түсіну және түсіндіру бойынша белсенді зияткерлік жұмыстар жүріп жатыр деп айтуга болады. Соңғы оқиғалар мен процестер XX ғасырдың аяғындағы жалпы қабылданған тенденцияларға, яғни, мемлекеттердің демократиялық құрылымына, ұлттық мемлекеттің әлсіреуіне, барлық мәселелерді бейбіт жолмен шешуге, планетаның әртүрлі аймақтарының экономикалық әлеуетін теңестіруге, діни толератизмге және т. б. күмән келтіреді.

Қазіргі кезеңде елдің мұдделері экономиканың тиімділігін арттыруды ғана емес, сондай-ақ бұкіл саяси-әкімшілік саланың теңгерімді жұмыс істеуін талап етеді. Қалыптасқан институционалдық тәртіпті тұрақтандыру, саясатқа жаңа топтық және жеке акторларды жібермеу, нақты саяси өзгерістерді азайту үрдісі келесі кезеңде де сакталды. 1990-шы жылдардың аяғы мен 2000-шы жылдардың басында әкімшілік реформаны өрістетудің бірнеше талпынысы сәтті болмады. Өзгерістердің өзегі атқарушы билік жүйесінің өзінде институционалдық өзгерістер жүргізу болды. Бұгінде

—Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері—

мемлекет пен қоғамда секторарапық, ведомствоаралық, деңгейаралық, көп факторлы өзара іс-қымыл жолға қойылған жағдайда ғана мемлекеттік басқару тиімді болады [5].

Мемлекет пен қоғамның өзара іс-қымылын дамытудағы басты үрдістердің бірі интернет-технологияларды пайдалану болып табылады. Сонымен бірге, қарама-қайшылық туындейді: бюрократия интернетті қолданады, сонымен бірге биліктің нақты ашықтығы мен азаматтардың басқаруға нақты қатысуын болдырмауга тырысады.

Саяси-әкімшілік қайта құрудың осы бағытын мемлекеттік органдардың интернет-порталдарында практикада іске асырылатын интернет-стратегиялар арқылы мемлекеттік билік органдарының саяси-коммуникативтік функцияларын орындау тұжырымдамаларының және осы желілердің саяси демократияға әсері тұжырымдамасының негізгі ережелеріне сәйкес негіздеуді талап етеді; пост-жаңа мемлекеттік басқару тұжырымдамалары (post-NPM); басқарудағы шарттық, келісу рәсімдеріне бағытталған Connected Governance жаңа әзірлемелеріне дейін қолданыста болады, бұл іс жүзінде басқарушылық және саяси процестерді теңестіреді. Бұл ретте мемлекеттік басқаруға көзқарас ретінде түсінілетін, басты функциясы Халыққа қызмет көрсету болып табылатын бизнес-құрылымдардың табысты тәжірибесі қағидаттарында қалыптасқан жаңа мемлекеттік басқару тұжырымдамалары (NPM) «мемлекетті қайтару» деп танылғанға дейін мемлекет функцияларының редукциясын еңсерумен байланысты, оның «жоғалып кетуі» туралы белгілі тезиске реакция ретінде елеулі толықтыруды талап етеді. «Жаңа мемлекеттік менеджмент» тұжырымдамасынан «governance» теориясының санаттарындағы басқару саясатын сипаттауға көшу бағдардың әмбебаптығы мен Бірыңғай әдіснамасынан мәдени гетерогенділік пен партикуляризмге ауысуын білдіреді, бұл ретте «governance» тұжырымдамасы «digital Government» және «connected Government» тұжырымдамаларында тез дамып, түрі өзгертіледі. «Электрондық үкіметтің» мәні сондай-ақ әртүрлі деңгейдегі үкіметтік құрылымдардың қазіргі заманғы ақпараттық технологияларды жай ғана пайдаланудан мемлекеттік билік пен қоғамның өзара іс-қымылының жана нысандарын құруға дейінгі бағыт бойынша түзетуді талап етеді [6].

Жаһанданудың сын-тегеуіндегі әмбебап сипатқа ие. Қындықтарға жауаптар мемлекеттердің тарихи, геосаяси, әлеуметтік-мәдени сипаттамаларына сәйкес әр түрлі болады. Осыған байланысты шетелдік тәжірибеде саяси-әкімшілік қайта құрулардың елеулі ұлттық құрамдас бөлігінің болуын, сондай-ақ жаһандық үрдістер аясында қазақстандық ерекшелікті анықтау және пайдалану қажеттілігін болжаяуға болады. Ұлттық бірегейлікті елемеу саяси және әкімшілік қайта құруларда

ұлken қателіктеге әкелуі мүмкін. Осылайша, Қазақстанның әлемдік қоғамдастыққа кіруінің табысы саяси-әкімшілік қайта құрулардың қарқынына, мазмұны мен перспективаларына әсер ететін әндогендік те, әзогендік те факторларды тәнгерімді есепке алуға байланысты болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 «Қазақстан-2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына 2012 жылдың 14 желтоқсанындағы Жолдауы.

2 Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі. Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2019 жылдың 2 қыркүйегіндегі Қазақстан халқына Жолдауы.

3 Косоруков А.А. Политико-административная элита современного государства// Государственное управление. Электронный вестник.– № 47. -декабрь. - 2014. – С. 299-317

4 Карсаков И.Б., Чеботарев А.Е. Политическая трансформация Республики Казахстан в контексте смены управленческой элиты. – Алматы: Центр актуальных исследований «Альтернатива», Фонд им. Фридриха Эберта в Казахстане, 2009. – 52 с.

5 Евстифеев Р.В. Административные реформы на рубеже веков: чужой опыт и собственные ошибки // <http://politprosvet.narod.ru\HistAdm.htm>

6 Евстифеев Р.В. Российский путь к эффективному государству // <https://cyberleninka.ru/article/n/rossiyskiy-put-k-effektivnomu-gosudarstvu>

ӨНЕРТАНУ ФЫЛЫМДАРЫ
ИСКУССТВОВЕДЧЕСКИЕ НАУКИ
BRANCHES OF ART CRITICISM

КАЗАХСКИЙ ТРАДИЦИОННЫЙ КОСТЮМ КАК ОТРАЖЕНИЕ ЭТНИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Б.Е. Нургожина

Старший научный сотрудник, РГКП Национальный музей Республики Казахстан, г. Нур-Султан

Статья посвящена проблемам изучения трансформации традиционного костюма казахов в XIX веке. В исследовании отмечена особая роль народного костюма, как показателя социальной стратификации.

Рассмотрено значение казахского национального костюма, как средства коммуникации, а также формы этнической самоидентификации казахов и источника информации о культурных контактах с другими этносами.

Ключевые слова: Трансформация декоративно-прикладного искусства Казахстана, традиционный костюм казахов, семантические особенности декоративно-прикладного искусства казахов.

В настоящее время наблюдается возросший интерес к проблеме общечеловеческих и национальных ценностей. Воспроизведение и дальнейшее развитие национальной культуры диктует необходимость обращения к ее истокам, базисным основаниям как ориентирам становления национального самосознания, формирования устойчивого культурного пространства самоидентификации, субъекта нации. В этом плане декоративно-прикладное искусство казахов, органично отражающее творческую суть и эстетические предпочтения казахского народа, дает очень многое для духовного развития.

Декоративно-прикладное искусство существовало уже на ранней стадии развития человеческого общества и на протяжении многих веков являлось важнейшей, а для ряда племён и народностей основной областью художественного творчества. Древнейшим произведениям декоративно-прикладного искусства свойственны исключительная содержательность образов, внимание к эстетике материала, к рациональному построению формы, подчёркнутой декором. В традиционном народном творчестве эта тенденция удержалась вплоть до наших дней [1, с. 25].

При значительной общности черт с костюмом других этносов региона Центральной Азии казахский национальный костюм в декоративно-прикладном искусстве занимает особую нишу. Он формировался на базе

традиционного костюма кочевых племен – саков, уйсуней, канглы, тюрков. При этом, влияние на развитие казахского костюма прослеживается преимущественно в деталях, материалах, видах отделки. Основной крой, силуэтная форма, размещение и распределение декора имеют тюркское происхождение. Также стоит отметить некоторое сходство казахского саукеле с головными уборами саков. На территории Средней Азии и Казахстана обитали племена «тиграхауда» («носящие остроконечные шапки»). Предположения подтвердились, когда в 1970-е гг. археологи обнаружили неограбленное захоронение сакского вождя (V-IV вв. до н.э.), одежда которого была сплошь покрыта золотыми пластинами. На его голову был надет высокий (60-65 см.) головной убор с золотыми украшениями, даже поверхностное сравнение которого с саукеле свидетельствует об их сходстве. В скифо-сакский период высокие головные уборы могли носить как мужчины, так и женщины. Почти два с половиной тысячелетия разделяют сакский головной убор и саукеле. Тем не менее, в течение всего этого времени в Средней Азии и Казахстане продолжали бытовать высокие головные уборы. Очевидно, они и послужили прототипами казахского саукеле – важного элемента свадебного обряда, но теперь уже сугубо женского головного убора [2, с. 75].

Казахский национальный костюм является выразителем исторического опыта нации и ее мировоззрения. В его основе лежат знаковые для тюркской культуры мифопоэтические образы, в первую очередь – мифологема Мирового дерева, обусловившая трехчастное деление костюма по принципу «верхний – средний – нижний мир».

Казахский национальный костюм постепенно эволюционировал в сторону усложнения кроя, форм, технологии. Особенности его структуры обусловлены разнообразием его функций: эстетических, утилитарных, магико-обрядовых, ритуальных, охранных, защитных [3, с. 15].

К общим особенностям, характерным для казахского национального костюма XV – начала XIX века, можно отнести:

- статичный, прямой, расширенный книзу силуэт изделия, массивность, как правило, нарастающая книзу;
- трехчастное деление костюма по принципу «верхний – средний – нижний мир»;
- архаичные формы кроя, обусловленные шириной материала, который использовался при пошиве одежды;
- общая композиционная симметрия, в том числе в деталях, отделке, дополнениях;
- преобладание принципа метрического ряда при формировании узора вышивки;
- использование домотканой, а позднее фабричной ткани, отделка вышивкой, позументом, мехом;

– большое значение головного убора в решении композиции костюма.

Начало XIX века – знаковый период в эволюции казахского костюма. Первопричиной коренных изменений в крое и способе производства одежды является общий научно-технический прогресс, вовлечение Казахстана в экономическую систему Российской Империи с все расширяющейся системой промышленного производства. Для периода 1860 - 1917 годов характерно постепенное нарастание значения следующих признаков:

- усложнение формы края как верхней, так и нижней одежды;
- использование материалов и отделок фабричного производства;
- увеличение количества горизонтальных членений в покрое платья-кайлек;
- постепенное упрощение формы тюрбанообразных женских головных уборов;
- заимствование некоторых видов городской одежды, изначально не свойственных традиционному казахскому костюму [4, с. 65].

Комплекс мужской и женской одежды казахов в XVIII–XIX в. был довольно устойчив и однороден по всей территории Казахстана. Изменения в костюме XVIII–XIX в. происходили в деталях покроя, выборе материала, менее – в составе предметов одежды. Социальные различия в одежде заключались в основном, в качестве материала и отделки, количестве одежды, носимой одновременно, и особенно ее запасов, но не отражались на покрое.

Поверить в реальность того, что и в XV, и XVI, и в XVII, и XVIII, и в XIX веках чингизиды носили костюмы одних покровов, цветов и орнаментов – такая же иллюзия, как если бы какая-нибудь княгиня времен Киевской Руси и Екатерина II, жившая в конце XVIII века, были бы одеты одинаково, – утверждает кандидат исторических наук Ирина Ерофеева [5, с. 49].

Знакомясь с документальными источниками XVIII–XIX веков, историки встречают очень интересные сведения о казахской одежде. Удивляет разнообразие чапанов – их фасонов, цветов, элементов декора и орнамента. Важно также и то, что наряды казахской знати, как и у привилегированных сословий других народов Евразии.

О том, что казахский орнамент был более богатым и разнообразным, свидетельствуют и головные уборы казахских султанов первой половины XIX века, которые хранятся в Российском этнографическом музее, а также отдельные рисунки, сделанные в XVIII–XIX веках.

Большую роль в символике одежды играл и цвет. Из документальных источников известно, что чапаны, которые были парадной одеждой представителей правящей элиты, шились из бархата или кармазинового сукна в основном различных оттенков красного цвета – пурпурного, алого, терракотового, малинового. Важно отметить и то, что красный цвет одеяний

—Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері—

«Золотых людей», найденных на территории Казахстана символизировал, как и у казахского народа XVIII–XIX вв., высокий социальный статус, также прослеживается схожесть в орнаментике, выделке одежды и ювелирных украшений [6, с. 156].

Кроме традиционных конусообразных шапок казахская знать (особенно та ее часть, которая имела более тесные связи с традиционной мусульманской элитой Центральной Азии) носила белую или красную чалму. Вместе с тем казахские султаны и правители часто носили яркие, пестрые средневековые халаты из шелка и других материй [7, с. 98].

Таким образом, в декоративно-прикладном искусстве казахов и в национальной одежде в частности мы видим тенденцию социальной стратификации в казахском обществе.

В заключении подтверждаем мысль о том, что на всей территории казахской степи шла постоянная трансформация во всех сферах жизнедеятельности казахского общества в том числе и в декоративно-прикладном искусстве. Также на примере народного костюма мы можем проследить следующее: во-первых, костюм имел социальную стратификацию и нес определенную информацию о его хозяине, о его положении в данном обществе, во-вторых, вследствие взаимовлияний с другими странами шла постоянная трансформация, изменение форм жизнедеятельности в обществе и соответственно изменение пластических форм таких как одежда, в-третьих, вследствие постепенного проникновения новых товаров на территорию казахской степи, а именно редких и дорогих, которые могли себе позволить только состоятельные люди, имевшие доступ к редким в степях изделиям из зарубежья. Люди, которые имели редкие и дорогие изделия, подчеркивали свой социальный статус в обществе, тем самым старались подчеркнуть свою причастность к определенному «кругу» в данном обществе [8, с. 137].

Декоративно-прикладное искусство наглядно показывает нам о трансформации искусства во времени путем отдельных ее видов.

Литература

1 Алимжанова А.Ш. Динамика эстетических ценностей художественной культуры казахского народа. – Алматы: Раритет, 2004. С. 17 – 135.

2 Шаханова Н. Ж. Мир традиционной культуры казахов. – Алматы: Казахстан, 1998. С. 25 – 115.

3 Лобачева Н.П. О некоторых чертах региональной общности в традиционном костюме народов Средней Азии и Казахстана// Традиционная одежда народов Средней Азии и Казахстана. – М.: Наука. 1989. С. 5 – 38.

4 Татаева А. Сакральные орнаменты. // Мысль. № 2, 2004. С. 136.

5 Лобачева Н.П. Особенности костюма народов Среднеазиатско-Казахстанского региона. // Среднеазиатский этнографический сборник. Выпуск IV. М.: Наука, 2001.

6 Захарова И.В., Ходжаева Р.Д. Казахская национальная одежда. Алма-Ата: Наука, 1964.

7 Сухарева О.А. Опыт анализа покроев традиционной туникообразной среднеазиатской одежды в плане их истории и эволюции. // Костюм народов Средней Азии. Историко-этнографические очерки. М.: Наука, 1979.

8 Шевцова А.А. Казахский народный орнамент: истоки и традиция. М.: Этносфера, 2007.

ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ САЛАЛАРЫ

СФЕРЫ УСЛУГ

SERVICE SECTOR

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В МАНГИСТАУСКОЙ ОБЛАСТИ

Д.Б. Утебалиева

Научный руководитель, Актауский гуманитарно-технический университет, г. Актау

А. Ташмуханбетова, Т.Ү. Жанток

Студенты, Актауский гуманитарно-технический университет, г. Актау

В последние годы все больше усиливается значение туризма в жизни современного общества. Этому способствует рост доходов населения, увеличение количества свободного времени, все большая открытость регионов. Туризм существует много столетий. Привлекательной стороной туризма и путешествий являются две основные составляющие – это историко-культурные ценности и эстетическая привлекательность мест отдыха. Сегодня туризм активно развивается во всем мире.

Ключевые слова: туризм, путешествия, историко-культурные ценности, индустрия, экскурсия, информационные и медийные технологии, кризис.

В последние годы все больше усиливается значение туризма в жизни современного общества. Этому способствует рост доходов населения, увеличение количества свободного времени, все большая открытость регионов. Туризм существует много столетий. Привлекательной стороной туризма и путешествий являются две основные составляющие – это историко-культурные ценности и эстетическая привлекательность мест отдыха. Сегодня туризм активно развивается во всем мире.

Важным компонентом в обеспечении достойных условий жизни является отдых, способствующий восстановлению жизненного потенциала человека. Путешествия и отдых стали сегодня одной из самых значительных индустрий в мире. Все страны знают о доходности международного туризма.

Туризм в Мангистауской области находится на начальном этапе развития. Ни на внутреннем, ни на внешнем рынках туризма Мангистауская область не воспринимается как направление для отдыха. Но туристический потенциал этого края велик: море, красивые ландшафты, множество исторических памятников.

Мангистауская область расположена на юго-западе Казахстана. Площадь региона составляет 165,1 тыс. км². На севере граничит с

—Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері—

Атырауской областью, на северо-востоке с Актюбинской областью, на востоке с Узбекистаном, на юге с Туркменией, на западе омывается Каспийским морем.

Туристы прибывают в Актау, чтобы отправиться на экскурсии по знаменитым ландшафтам полуострова Мангышлак и плато Устюрт, осмотреть древние поселения и архитектурные памятники, познакомиться с природным миром этого края, увидеть редких птиц, порыбачить и искупаться в водах Каспийского моря.

В самом городе Актау и его окрестностях (южнее города) есть обустроенные пляжи. Для размещения туристам предлагаются многочисленные гостиницы и дома отдыха, представляющие собой коттеджные посёлки. Пляжный сезон длится с мая по сентябрь, температура воды в это время держится на уровне +22..+24 градусов. Одним из самых привлекательных мест для пляжного отдыха является залив Кендирли, который расположился в 250 км южнее Актау.

Из Актау устраиваются экскурсии по всей области. Прежде всего, это поездки к природным достопримечательностям региона. В 50 км от Актау в восточной части Мангышлакского плато расположена одна из самых глубоких мировых впадин – впадина Карагие. Она находится на 132 м. ниже уровня Мирового океана. Помимо осмотра природных достопримечательностей региона, туристам предлагаются познавательные поездки к памятникам истории. В Мангистауской области на плато Устюрт находится одно из самых почитаемых мусульманами религиозных мест Казахстана - подземная мечеть Бекет-ата. Мечеть была основана казахским проповедником Бекет-ата в конце 18 века. Бекет-ата был известен, как ясновидец, целитель и мудрец, он постигал науки в Бухаре. Школа, открытая им при мечети, была известна во всей Средней Азии и постепенно превратилась в один из важнейших центров образования. Мечеть состоит из четырёх помещений. Интересен тот факт, что круглый год внутри мечети держится одна и та же температура. Здесь находится могила самого Бекет-ата и его дочери.

По оценкам международных экспертов, проводивших исследования, третья часть туристского потенциала страны сосредоточена в Мангистауской области. Выгодное географическое расположение области обеспечивает близость к странам, генерирующими основные туристские потоки.

С целью изучения условий развития туризма в Мангистауской области был проведен PEST–анализ. Внешняя среда многочисленна и неоднородна по своему составу, включает большое количество компонентов, которые оказывают различное по степени, характеру и периодичности влияние на развитие туризма. Это политическая, экономическая, социальная, технологическая и др. составляющие.

Таблица 1. PEST – анализ развития туризма в Мангистауской области.

Политические факторы	Экономические факторы
<p>1. Область в составе республики.</p> <p>2. Текущее (туристское) законодательство и направлено на привлечение туристов, облегчение въезда в страну.</p> <p>3. Формы государственного регулирования и контроля над отраслевыми рынками – прямое и косвенное регулирование, стимулирование въездного туризма.</p> <p>4. Торговая и финансовая политика на современном этапе направлена на рост экономики.</p> <p>5. Входит в Таможенный союз, СНГ.</p> <p>6. Степень государственного влияния на экономику – высокая.</p> <p>7. Экологические проблемы Мангистауской области во многом обусловлены развитием добывающих отраслей, трансграничным переносом загрязнителей из соседних стран.</p>	<p>1. Рыночная экономика.</p> <p>2. Инвестиционный климат благоприятный.</p> <p>3. Уровень инфляции низкий.</p> <p>4. Экономический кризис не существенно сказался на туристском рынке.</p> <p>5. Ресурсы представлены нефтью и газом, металлами.</p>
Социальные факторы	Технологические факторы
<p>1. Население – 0,5 млн человек. Основную массу его составляют казахи, много русских, украинцев, азербайджанцев.</p> <p>2. Базовые ориентиры и ценности – население исповедует ислам.</p> <p>3. Образ жизни и менталитет – казахи трудолюбивы, щедры, амбициозны.</p> <p>4. Имидж территории – южный курорт.</p> <p>5. Приблизительно 90% населения живет в городах. Область относится к числу редконаселенных стран (2 чел. на 1 км²). Наиболее заселены в Актау.</p>	<p>1. Развитие науки и инноваций в Казахстане находится стадии роста, однако, закупаются многие технологии.</p> <p>2. Уровень развития техники и высоких технологий средний.</p> <p>3. Уровень развития туристских, рекреационных и сервисных технологий низкий, т.к. страна не является курортом мирового класса.</p> <p>4. Широко применяются информационные технологии и средства связи.</p> <p>5. Регион не обладает достаточно разветвленной сетью автомобильных, железнодорожных и авиационных маршрутов. Большая часть пассажиропотока перевозится автомобильным и железнодорожным транспортом. Уровень развития рекламных и медийных технологий – средний.</p>

В основе экономики региона лежит нефтегазовый сектор, где объем продукции занимает более 92,5 % общего объема производимой в регионе промышленной продукции. Сегодня в области добывается до 17,6 млн. тонн нефти, 2,6 млрд куб. природного газа. Богатейшие запасы нефти и газа превратили Мангистау в зону средоточия серьезных финансовых интересов крупных отечественных и иностранных компаний. Разведанные и подтвержденные запасы углеводородного сырья на шельфе Северного Каспия предопределили перспективу дальнейшего развития нефтегазового сектора.

Основная угроза - рост конкуренции. Угроза усугубляется сильной маркетинговой стратегией конкурентов. Второй негативный фактор – снижение платежеспособности населения, который приведет к снижению спроса на услуги Мангистауской области. Основное направление защиты – выделение целевых сегментов, освоение новых рынков.

Основные направления развития:

- совершенствование технологий обслуживания;
- государственная политика развития специальных туристских регионов;
- использование современных технологий.

На сегодняшний день, наиболее важным фактором, влияющим на конкурентоспособность территории Мангистауской области является благоприятная экономическая ситуация, высокий уровень безопасности, наличие рекреационных ресурсов. Мангистауская область располагает практически всем необходимым, чтобы стать привлекательным местом отдыха для туристов со всего Казахстана. Но по разным причинам поток отдыхающих в городе у моря далек от желаемого.

Регион обладает рядом конкурентных преимуществ:

1. Уникальные природные объекты: Впадина Карагие. Однодневный выезд из г. Актау к впадине Карагие, по глубине занимающей третье место в мире (дно сухого соленого озера Батыр – 132 м).

2. Уникальные объекты культуры:

Земля Мангистау – это страна древней цивилизации, археологический заповедник, музей под открытым небом, где 11 тысяч исторических памятников взяты под охрану государства, страна тысячи наскальных поэм – рисунков.

3. Развитие приморского отдыха на побережье:

На побережье Каспийского моря в Мангистауской области в районе Кендерли имеются прекрасные условия для развития пляжного отдыха. Летом температура здесь достигает +45 °C (а порой и больше), а пляжный сезон длится с мая по сентябрь.

4. Выход к соседним странам: порт Актау на Каспийском море связывает

Казахстан с портами России, Туркменистана, Азербайджана и Ирана.

3. Предложения по развитию туристических ресурсов Мангистауской области.

Для успешного развития туризма в Мангистауской области требуется ряд мер:

- 1) Государственная поддержка индустрии туризма, особенно в развитии курортных зон, комплексного освоения туристских территорий;
- 2) Развитие инфраструктуры отелей, объектов размещения, объектов развлечения, дорожной инфраструктуры и т.д.;
- 3) Разработка новых видов турпродуктов по различным видам туризма и туристским ценам;
- 4) Развитие туров по Мангистауской области, охватывающие природные красоты и культурные особенности Мангистау.
- 5) Позиционирование Актау как международного бизнес-митинг-конференц центра привлекательного для всех стран Каспийского региона.

В целом макросреда является благоприятной для роста рынка туристских услуг, но изменения в экономической сфере (кризис) могут потребовать изменений предложения, направленных на удовлетворение потребностей более дешевого сегмента.

На сегодняшний день, наиболее важным фактором, влияющим на конкурентоспособность территории Мангистауская область, является благоприятная экономическая ситуация. Высокая конкурентоспособность страны обусловлена наличием природных рекреационных ресурсов: теплого моря, длительного купального сезона, благоприятного климата. В настоящее время сложился имидж Мангистауская область как центра рекреационного туризма с целью отдыха и развлечений.

Литература

- 1 Балабанов И.Т., Балабанов А. И. Экономика туризма: Учеб. пособие. – М., 2013.
- 2 Баранов А.С., Бисько И.А. Информационно-экскурсионная деятельность на предприятиях туризма. – М.: Инфра-М, 2012.
- 3 Барчуков И.С. Методы научных исследований в туризме: учебн. пособие для вузов / И.С. 4 Барчуков. – М.: Издательский центр «Академия», 2008.
- 5 Программа развития Мангистауской области на 2016-2020 годы в сфере туризма.

ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ И ОТРАСЛЬ ТЕХНОЛОГИИ

**TECHNICAL SCIENCES AND TECHNOLOGIES OF THE
INDUSTRY**

ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ВИЗУАЛИЗАЦИИ КОМПЬЮТЕРНЫХ НЕЙРОСЕТЕВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

М. Серік

Д.п.н., профессор, заведующая кафедрой информатики, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, г. Нур-Султан

Г.Б. Балгожина

PhD-докторант, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, г. Нур-Султан

Использование знаний основных принципов по визуализации разработки нейросетевых технологий позволяет сформировать компетенции у обучающихся, а также создать учебный курс по нейросетевым технологиям с учетом требований государственных стандартов высшего образования к качеству подготовки выпускников высших образовательных учреждений. Нейросетевые технологии эффективно используются для распознавания видеоизображений, письменного текста и речи, решения разнообразных задач прогнозирования, в областях ИКТ и ИТ-технологий.

Ключевые слова: визуализация, образование, компьютерные нейросетевые технологии, визуализация, информационно-коммуникационные технологии, интеллектуальная информационная система, искусственная нейронная сеть

При подготовке обучающихся, кроме психолого-педагогических и методических качеств изучения, особое внимание нужно уделять предметной составляющей. Информационные технологии имеют широчайший спектр использования: от теории информации до способов вычислительной и прикладной математики и их использования к фундаментальным и прикладным исследованиям во всевозможных областях знаний (программирование, мультимедиа, сетевые технологии, разработка вычислительных систем и программного обеспечения, социальная информатика, искусственный интеллект и т.д.).

Одним из направлений развития информационных технологий являются нейросетевые технологии, построенные на базе теории искусственного интеллекта.

Нейросетевые технологии, в отличие от статистических способов многомерного классификационного анализа базируются на параллельной обработке информации и обладают возможностью к самообучению, то есть

—*Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері* —

получать обоснованный итог на основании данных, которые не встречались в процессе изучения. Эти качества дают возможность нейросетевым технологиям решать трудные (объемные) задачи, которые на сегодняшний день считаются тяжелоразрешимыми.

Нейросетевые технологии позволяют создать эффективное программное обеспечение для высокопроизводительных компьютеров. Формируя математическое обеспечение на основе нейронных сетей, можно для широкого класса задач решить проблему производительности одновременного решения параллельных задач. Кроме того, параллельная обработка информации гарантирует высокую скорость решения задач.

В следствие этого, сегодня и перед высшим образованием также стоит задача по подготовке обучающихся в области визуализации разработки и применению компьютерных нейросетевых технологий. Для этого необходимо проводить элективные курсы среди обучающихся высших учебных заведений по визуализации разработки и использованию компьютерных нейросетевых технологий.

Так, например, в Евразийском национальном университете имени Л.Н. Гумилева при кафедре информатики профессорско-преподавательским составом проводятся элективные курсы обучающимся бакалавриата и магистратуры: «Искусственный интеллект и робототехника», «Схемотехника», «Моделирование с использованием оборудований виртуальной и дополненной реальности», «Параллельные и облачные вычисления».

Но для успешного развития и развития интеллектуальных творческих способностей, в учебный процесс внедряется элективный курс: «Визуализация компьютерных нейросетевых технологий». Где на лекционных и практических занятиях отражено использование визуализации разработки компьютерных нейросетевых технологий.

Проведение практических занятий направлены на достижение запланированных результатов обучения и отвечают требованиям, предъявленным компетенциям, где обучающийся должен:

- применять в профессиональной деятельности основы информатики и учитывать возрастные анатомо-физиологические и социально-психологические особенности обучающихся;

- разрабатывать алгоритм решения конкретной задачи компьютерных нейросетевых технологий;

- отладить программу и использовать различные современные языки программирования;

- быть способным визуализировать объекты и строить нейронную сеть для точного определения объекта;

- применять современные информационные и телекоммуникационные технологии в своей педагогической деятельности: построение компь-

ютерных нейросетей, использование их в профессиональной деятельности, владение основами дистанционных технологий обучения и e-learning;

- иметь представление о визуализации и технологии разработки модели нейронной сети.

При построении интеллектуальной информационной системы (ИИС) не требуется априорное знание обо всех закономерностях исследуемой предметной области, но необходимо располагать достаточным количеством примеров для настройки разрабатываемой адаптивной ИИС.

После обучения на заданных параметрах такая ИИС способна формировать нужное решение с определенной степенью приближения. В основе указанной адаптивной ИИС содержится искусственная нейронная сеть (ИНС). ИНС представляет собой достаточно новую и перспективную вычислительную технологию, способствующую новым подходам к решению целого ряда задач в образовании, науке, технике, экономике и бизнесе. ИНС вошли в практику там, где нужно решать неформализованные задачи, для которых нет известных алгоритмов и методов решения. Для таких задач нейросетевые технологии по эффективности могут существенно превышать традиционные методы.

Интеллектуальные нейронные сети лучшим образом проявляют себя при большом количестве данных, для которых характерны неявные взаимозависимости и закономерности. Здесь ИНС автоматически извлекают и используют различные зависимости, скрытые в данных [1, с.3].

К задачам, эффективно решаемым с помощью ИНС, в настоящее время относятся следующие:

- аппроксимация функций (построение моделей плохо формализуемых зависимостей), например, в экономике оценка стоимости недвижимости, контроль качества выпускаемой продукции;
- классификация образов (указание принадлежности входного образа предварительно определенным классам), например, оценки кредитоспособности, оценка вероятности банкротства;
- кластеризация (классификация образа «без учителя»), например, анализ деятельности конкурирующих фирм, сжатие информации в информационных хранилищах;
- прогнозирование, например, экономических параметров и фондовых индексов, объемов продаж;
- ассоциативная память (память, адресуемая по содержанию), например, для создания хранилищ данных, мультимедийных баз данных;
- оптимизация (нахождение решения, удовлетворяющего системе ограничений и макси- или минимизирующее целевую функцию), например, доходности работы компании, задачи ценообразования;
- управление, например, товарными запасами, динамическими объектами (оптимальное).

ИНС – это упрощенная модель нервной ткани биологического мозга.

ИНС представляет собой совокупность простых дискретно-непрерывных вычислительных элементов – искусственных нейронов, каждый из которых имеет определенное количество входов (дendритов) и единственный выход (аксон), разветвления которого подходят с синапсом, связывающим его с другими нейронами (рис.1).

ИНС – это объединение искусственных нейронов, организованных слоями.

ИНС может рассматриваться как направленный граф со взвешенными связями, в котором искусственные нейроны являются узлами [1, с. 5].

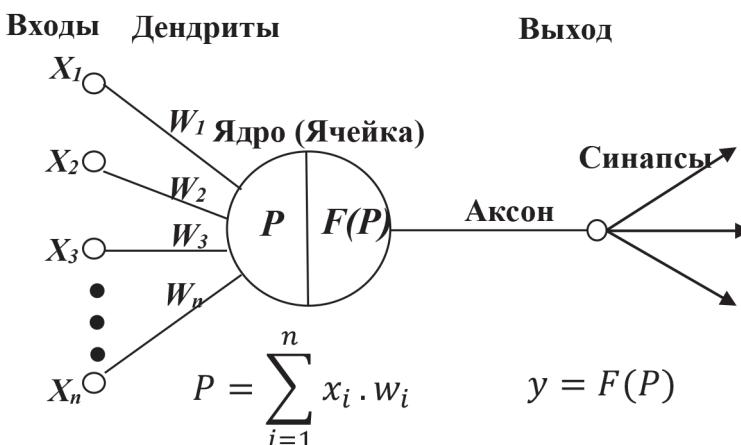

Рис. 1. Математическая (кибернетическая) модель искусственного нейрона.

Существует класс нейросетевых программных продуктов, предназначенных только для решения задач прогнозирования временных рядов. Эти продукты направлены на финансовых работников – трейдеров, биржевых аналитиков и т.д., обладают пользовательским графическим интерфейсом и разрабатываются таким образом, чтобы человек, имеющий даже неглубокое представление о нейронных сетях, смог быстро их освоить. К таким программным продуктам относятся: Neuro Builder, NeuroShell Day Trader, BioComp Profit, NeuroScalp [1, с. 8].

Для удобной визуализации компьютерной нейронной сети и ее разработки можно использовать электронный лабораторный практикум

по искусственному интеллекту, созданию и визуализации компьютерной нейронной сети:

– где понятно и доступно изложен не только материал, но и лабораторные задания, что делает его ясным для понимания и использования преподавателями, обучающимся и практически любоого уровня подготовки людьми;

– подробное изложение учебного процесса с множеством советов и рекомендаций для преподавателей по проведению занятий, лабораторных работ и практических занятий;

– возможность применения теоретических знаний для решения широкого круга практических задач [2].

Нейронная сеть – не единственный класс алгоритмов машинного обучения (Machine Learning), есть и другие часто используемые в бизнесе. Любое машинное обучение алгоритма начинается с данных. Существует, например, база данных изображений ImageNet, организованная в соответствии с иерархией WordNet (в настоящее время только существительные), в которой каждый узел иерархии изображен сотнями и тысячами изображений. В настоящее время в среднем более пятисот изображений на узел [3].

Таким образом, используя множество программных средств по визуализации разработки нейросетевых технологий, можно совершенствовать и повысить уровень интеллектуальных способностей обучающихся. А также визуализация разработки нейронных сетей помогает формированию интеллектуальных и этических качеств, способностей к творчеству, критического и рефлексивного мышления, а также индивидуальности, воспитания стремления к непрерывному образованию в течение всей жизни. Это способ особенной связи с окружающей средой, помогающий стать ответственнее и тянуться к инновациям.

Литература

1 Жильцов В.В., Чувикова В.В. Практикум по нейросетевым технологиям: учебно-методическое пособие. – Омск: СиБАДИ, 2010.

2 Ясницкий Л.Н., Черепанов Ф.М. Искусственный интеллект. Элективный курс: Методическое пособие. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2011. – 216с. Лабораторный практикум по профессиональному интеллекту <http://www.lbai.ru/#;show;lr2>

3 Ботвиновский Е. Нейросети и искусственный интеллект-хайп или ближайшее будущее. 2019 г. <https://vc.ru/future/56498-neyroseti-i-iskusstvennyy-intellekt-hayp-ili-blizhayshee-budushchee>.

АНАЛИЗ СУЩЕСТВУЮЩИХ МЕТОДОВ ПРОВЕДЕНИЯ ОЛИМПИАД ПО ПРОГРАММИРОВАНИЮ

Г.М. Абильдинова

*К.п.н., и.о. доцента кафедры информатики, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева,
г. Нур-Султан*

В статье рассматриваются различные методы проведения олимпиад по программированию. В последнее время олимпиады по программированию стали пользоваться большой популярностью. Множество крупных организаций связанных с информационными технологиями организовывают свои олимпиады по программированию для школьников, студентов и других программистов с целью поиска новых сотрудников

Ключевые слова: олимпиады по программированию, тестирующие системы, информационные технологии, соревнования, Ejudge, PCMS2, Contester, PC2, DOMjudge.

В век прогресса информационных технологий появилась нужда в качественных программах. Это основывается на том, что современный курс в развитии человечества – это курс информатизации. Информационные технологии в нашем мире развиваются и совершенствуются, позволяя улучшить качество, облегчить работу и снизить сроки ее проведения. Применение компьютеров растет во многих областях. Специалисты в области информационных технологий с каждым днем становятся более востребованными. Одним из способов найти и выявить хороших программистов является проведение олимпиад по программированию [1].

Олимпиады по программированию – это соревнования по решению различных задач на каком-либо языке программирования. Олимпиада демонстрирует творческий потенциал школьников и студентов, ими же приобретается опыт в решении сложных и интересных задач. Основной задачей проведения любой олимпиады является поддержка школьников в выборе будущей профессии, а студентов в своей будущей работе, а также открытие талантливых учащихся, которые владеют неординарным подходом к программированию и информационным технологиям. Задачи по олимпиадному программированию развивают мышление и интеллект. Заинтересованность позволяет программистам постоянно развиваться и улучшать свои навыки программирования. Также интерес привносит

соревновательный аспект олимпиад. Чтобы побеждать на олимпиадах, необходимо тренироваться и решать задачи. Это движет школьников и студентов к обучению. Многие школьники за время обучения в школе не сталкиваются с олимпиадным программированием и в будущем испытывают трудности с выбором специальности. У каждого должен быть шанс попробовать себя в спортивном программировании.

В настоящее время олимпиады по программированию получили значительное распространение. Поэтому с каждым днем растет количество программистов, участвующих в олимпиадах. Но для проведения олимпиад по программированию необходимо провести большой объем работы, поэтому появилась идея создать такую программную среду, с помощью которой создание и проведение олимпиад по программированию бы упростилось [2-3].

Смысль олимпиад помимо выявления сильных программистов, еще и в том чтобы способствовать социализации участников. На олимпиадах участники находят новые знакомства, перенимают опыт. Часто организаторы олимпиад по программированию организуют какие-либо лекции для участников по теме информационных технологий. Университеты заинтересованы в том, чтобы участники олимпиад среди школьников пошли именно к ним. В свою очередь компании, связанные с информационными технологиями, например, Google inc., Яндекс, часто являются спонсорами и организаторами подобных олимпиад, и заинтересованы в поиске своих потенциальных работников. Известные олимпиады по спортивному программированию – TopCoder Open, Google Code Jam, Facebook Hacker Cup, Яндекс.Алгоритм, Russian Code Cup.

Современные системы для проведения олимпиад — Ejudge, PCMS2, Contester, PC2, DOMjudge.

Ejudge и DOMjudge — тестирующие системы для операционной системы Linux. PCMS2 — тестирующая система Санкт-петербургского университета ИТМО, последняя свободно доступная версия – 2004 года. Contester — система для проведения олимпиад, последнее обновление было в 2010 году. PC2 — тестирующая система использующаяся для проведения финала ACM ICPC. Подготовка заключается в изучении теории и применении полученных знаний на практике. Существуют книжные издания по подготовке к олимпиадам по программированию, существуют сборники олимпиадных задач. Вообще для успешного написания олимпиад необходимы базовые знания какого-либо языка программирования, который используется на олимпиадах и хороший уровень математики [4-5]. Теоретически обладая только этим можно решить любую задачу. Но можно улучшить уровень олимпиадного программирования, изучив различные алгоритмы, применяемые в решении олимпиадных задач, а также получив больше практики. Первое можно решить путем изучения соответствующей

литературы. Помимо олимпиадного программирования эти знания могут пригодиться и в обычном программировании. Для практики решения олимпиадных задач, помимо самих участий в олимпиадах, существуют сайты с олимпиадными задачами, на которых можно попробовать свои силы. В большинстве случаев там есть архив задач, и пользователь просто выбирает какую-либо задачу и пытается ее решить. К сожалению пользуясь таким способом подготовки, обучающийся не видит насколько изменяется его уровень спортивного программирования. Также недостатком такого процесса обучения в целом является то, что ученик вынужден для более полного обучения пользоваться различными средствами. Он должен самостоятельно искать литературу, самостоятельно искать систему, в которой есть олимпиадные задачи и которая сможет проверить решение. Поэтому возникла идея разработки такой среды, которая будет включать в себя полный набор необходимых для обучения олимпиадному программированию элементов, а также возможность установки и пользования ей без необходимости наличия интернета. Помимо обучения по программе, все же рекомендуются к прочтению такие фундаментальные труды как трехтомник «Искусство программирования» Дональда Кнута, а также «Алгоритмы: построение и анализ» авторов Томаса Кормена, Чарльза Лейзерстона, Рональда Ривеста, Клиффорда Штайна [6].

Задачи по олимпиадному программированию состоят из описания задачи, тестовой пары, необходимой для проверки решений участников и чекера, программы, которая будет определять, правильны ли эти решения или нет.

Обычно задачи содержат некоторую легенду, в которой и описывается смысл задачи. Редко можно встретить задачи, где есть лишь формальное описание условия/ Ограничения, которые присутствуют в условиях к задачам, в частности в описании формата входных данных, являются ограничениями в секретных тестах. Таким образом, не следует в своем решении делать проверку данных на соответствие этим условиям.

Тестовая пара состоит из двух файлов – файла с входными данными и соответствующим ему файлом с выходными данными. Для качественной проверки правильности решения количество тестовых пар для задачи не должно быть слишком маленьким. Рекомендуется делать не меньше 10 тестовых пар. Тесты должны включать в себя граничные случаи и частные случаи.

Чекер в общем виде представляет собой программу, которая считывает информацию из файла с входными данными, файла с выходными данными, определенным образом сравнивает с ответом пользователя и выносит вердикт о том, правильно ли пройдет тест или нет. В задачах, где ответ однозначен, чекер просто сравнивает информацию в выходном файле автора задачи и выходном файле пользователя решившего задачу.

Если находит отличия, то тест считается не пройденным. В задачах, где ответ неоднозначен, например, где нужно вывести число с необходимой точностью или где может быть несколько вариантов правильных ответов, чекер уже сам может представлять собой довольно сложную программу, иногда даже превышающую по сложности решение задачи.

Для подготовки условия задач:

Все, не относящееся к постановке задачи – предыстория, легенда и т.д. – должно находиться не более чем в одном абзаце. Этот абзац должен идти первым. В дальнейшем допускается иногда вставлять мотивирующие предложения, связанные с легендой, но не более одного подряд, и в целом их должно быть как можно меньше. Легенда должна вводить мотивацию в постановку задачи, но не затуманивать ее и не вводить в заблуждение. Желательно, чтобы легенда не содержала отдельными предложениями сведений, не требующихся для постановки задачи. Условие задачи должно быть последовательным и четким. Никакая фраза не должна допускать неоднозначной трактовки. Термины и определения можно использовать только после их введения. По мере чтения условия у участника должна последовательно складываться картина того, что требуется сделать. Следует использовать простые и понятные фразы, избегать витиеватостей и длинных сложноподчиненных предложений. Условие задачи должно быть грамотным и не должно использовать просторечных выражений. Не допускаются сокращения, кроме сокращений “и т.п.” и “и т.д.” (а эти выражения не рекомендуется использовать в условиях). Следует писать полностью (“то есть”, “так как”). Последний абзац условия должен резюмировать условие и еще раз четко формулировать, что требуется сделать. Для всех задач соревнования надо выбрать единый стиль – либо безличного обращения (“требуется найти”, “требуется вывести”), либо личного (“найдите”, “выведите”). В любом случае, в рамках одного условия точно должен быть единый стиль. Раздел “Входные данные” должен содержать формат входных данных и ограничения. Он не должен пояснить задачу или вводить дополнительные условия, кроме числовых ограничений на входные данные. Прочие ограничения на входные данные (например, ацикличность графа) должны быть также прописаны в основном условии (хотя и должны быть повторены еще раз в разделе “Входные данные”). Раздел “Выходные данные” должен содержать формат выходных данных. В нем также можно еще раз повторить, что требуется найти. Формулы должны также быть одного стиля написания. Одиночные переменные, которые обозначают математические объекты, являются формулами. Буквы, которые не обозначают математические объекты – не являются формулами. Знаки препинания, которые относятся к формуле, должны быть включены в формулу. Знаки препинания, которые относятся к предложению, не должны быть включены в формулу. Не

—*Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері* —

нужно использовать программистские обозначения в формулах, нужно использовать математические. В качестве тире следует использовать символ минуса. Перед тире следует ставить пробел.

Литература

- 1 Deitel P., Deitel H. C++ How to Program, 2005
- 2 Кнут Д. Искусство программирования, том 1. Основные алгоритмы. М.: Вильямс, 2006
- 3 Арнольд К., Гослинг Д. Язык программирования JAVA, 2002
- 4 Генри С. Уоррен. Алгоритмические трюки для программистов. Вильямс, 2007
- 5 Долинский М.С. Решение сложных и олимпиадных задач по программированию. Питер, 2007
- 6 Меньшиков Ф. Олимпиадные задачи по программированию. Питер, 2006

ГРНТИ 28.17.33

ИНТЕРФЕЙСЫ ПРИЛОЖЕНИЙ ВИРТУАЛЬНОЙ И ДОПОЛНЕННОЙ РЕАЛЬНОСТИ ДЛЯ ОБУЧЕНИЯ

М.У. Мукашева

К.п.н., доцент, НАО им. И. Алтынсарина, г. Нур-Султан

А.М. Байбурин

PhD-докторант, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, г. Нур-Султан

В последние годы технология виртуальной/дополненной реальности (VR/AR – virtual reality/augmented reality), с помощью которой можно погружаться в виртуальные миры стала активно внедряться в различные сферы человеческой деятельности. Одним из основных компонентов приложений с использованием VR/AR технологии являются интерфейсы, которые обеспечивают взаимодействие человека с виртуальной средой.

В данной статье рассматриваются основные понятия виртуальной/дополненной реальности, виды интерфейсов и особенности проектирования VR/AR интерфейсов приложений, предназначенных для образовательных целей.

Ключевые слова: виртуальная реальность, дополненная реальность, интерфейс, пользовательский интерфейс, интерфейс виртуальной реальности.

Достижения современной науки и развитие цифровых технологий не только создают материальные блага и новые рынки, но и стали определять стиль жизни человечества и влиять на сознание, образ мышления и поведение людей. Как написал Клаус Шваб, основатель Давосского форума, «четвертая промышленная революция основана на цифровой революции и сочетает разнообразные технологии, обусловливающие возникновение беспрецедентных изменений парадигм в экономике, бизнесе, социуме в каждой отдельной личности. Она изменяет не только то, «что» и «как» мы делаем, но и то, «кем» мы являемся» [1].

Ряд исследователей считают, что технология виртуальной/дополненной реальности может выступить в качестве основы новейшей вычислительной платформы и вместе с BigData, облачными технологиями, искусственным интеллектом могут стать ключевыми технологиями четвертой промышленной революции. [2].

Термин «виртуальная реальность» появился в середине 1980-х годов, однако, первой реализацией виртуальной реальности считается «Кинокарта Аспена», созданная в Массачусетском Технологическом Институте в 1977 году, которая симулирует прогулку по городу Аспен в штате Колорадо [3].

В научных исследованиях имеются различные определения виртуальной реальности.

В основном исследователи отмечают, четыре составляющих виртуальной реальности: пользователь – человек (пользователь), виртуальный цифровой мир, поведенческие интерфейсы, погружение в виртуальную среду в режиме реального времени [1].

Наиболее полное описание виртуальной реальности рассматриваются в работе П. Фукса, М. Моро, Дж. П. Папена и содержит следующие характеристики [4]:

- пользователь (человек) должен находиться в максимально эффективном псевдоприродном погружении в виртуальный мир. Погружение в виртуальный мир не может быть естественным, так как человек научился быть естественными только в реальном мире, а не в виртуальном. Ощущение погружения субъективно и зависит от используемого приложения или устройств (интерфейсов, программного обеспечения и т. д.);

- при создании виртуальной реальности ключевыми являются процесс моделирования (или оцифровки) реальности и разработка интерфейса взаимодействия пользователя с виртуальным миром;

- поведенческие интерфейсы виртуального мира состоят из

—Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері—

интерфейсов сенсорных и моторных навыков. Сенсорные интерфейсы передают для органов чувств пользователя эмоцию виртуального мира, а интерфейсы моторики передают действия пользователя в виртуальный мир. Количество и типы используемых интерфейсов зависят от целей, которые преследует приложение;

— взаимодействие в реальном времени достигается, когда пользователь не ощущает временной задержки между своими действиями в виртуальной среде и сенсорной реакцией этой среды.

Виртуальная реальность и дополненная реальность отличаются друг от друга по технологии разработки, а также по эффекту восприятия. Дополненная (расширенная, улучшенная) реальность – это технология добавления, внедрения в реальные объекты и процессы, в трехмерное поле восприятия человека виртуальной информации, которая воспринимается как элементы реальной жизни. Например, если навести планшет или смартфон на элементы рисунка в плоской поверхности, то увидите, что рисунок с помощью специального приложения преобразуется в трехмерное виртуальное изображение, в движущиеся объекты. Настоящая реальность дополняется виртуальными образами, и рисунок оживает в буквальном смысле слова, например, дополненная реальность к портрету исполнителя с озвучиванием музыки показывает, как виртуально играет музыкант на домбре (Рисунок 1).

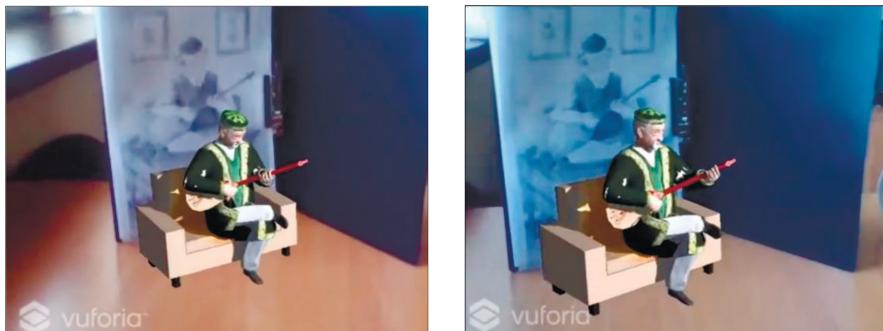

Рисунок 1. Дополненная реальность к портрету исполнителя музыкального произведения на домбре [30].

Одним из ключевых моментов в процессе разработки приложения виртуальной/дополненной реальности выступает реализация поведенческого пользовательского интерфейса. Проектирование и разработка поведенческих интерфейсов для виртуальных приложений является сложным и трудоемким процессом, который требует значительных предварительных исследований и анализа. Как отмечают специалисты

в области проектирования и дизайна интерфейсов, чтобы планировать пользовательский интерфейс приложения нужно понять, как его воспринимают и как с ним работают пользователи, и спроектировать поведение и подачу (вид, форму) интерфейса таким образом, чтобы поддержать и облегчить реализацию человеческого поведения. Они также предлагают термин «проектирование взаимодействия» для выделения проектирования поведения цифровых систем от других областей разработки программного обеспечения, и отмечают, что «проектирование взаимодействия» – область довольно новая, которая лишь в последние годы начала обретать зрелость в качестве самостоятельной дисциплины [5].

«Технологии виртуальной реальности сделали большой шаг вперёд, но мышление, стоящее за проектированием интерфейсов для подобных устройств, осталось на месте», — написал известный дизайнер Мэтт Сандстром в своём блоге на Medium [6].

В истории развития пользовательского интерфейса (UI – User interface) компьютерных (цифровых) систем выделяют три парадигмы: пакетная обработка, интерфейсы командной строки и графический интерфейс пользователя. Впервые, в 50-х годах прошлого века взаимодействие пользователя с пакетными машинами в реальном времени осуществлялись с помощью бумажной ленты или перфокарты. В настоящее время существуют более тридцати видов пользовательских интерфейсов с различными структурными элементами, функциональными возможностями, дизайнами и другими особенностями в реализации и применении [7].

В интерфейсах виртуальной реальности используются почти все системы взаимодействия человека с внешним миром: зрительная, слуховая, тактильная, опорно-двигательная и нервная система человека. Интерфейсы виртуальных приложений относятся к интерфейсам нового поколения, например виртуальные приложений почти не содержит кнопки «Ок» или «Отмена», различных видов меню и других стандартных элементов графического интерфейса. Для проектирования пользовательских интерфейсов виртуальных приложений требуются новые идеи и концепции, которые способствует созданию такого погружения в виртуальный мир, как будто человек все это делает как в реальности.

В ходе нашего исследования были проанализированы 32 источника по проектированию пользовательских интерфейсов, интерфейсов виртуальной реальности и иммерсивных интерфейсов. Были установлены, что в большинстве исследований авторы выделяют следующие группы интерфейсов:

– сенсорные интерфейсы (Sensorial Interfaces), в которых пользователь с помощью органов чувств погружается в виртуальную реальность. Основные типы сенсорных интерфейсов: визуальные, звуковые (аудио), тактильные (тач, Touch Interfaces), обонятельные и вкусовые интерфейсы [11, 12, 14], [22, 23, 24, 25, 26];

—Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері—

—интерфейсы отслеживания движения или двигательных навыков (Motor Skills Interfaces) получают или передают информацию в виртуальную систему с помощью движения тела (например, поворачивает голову) или различных жестов. Типы интерфейсов двигательных навыков: интерфейсы расположения (местоположения) и ориентации, интерфейсы обнаружения движения пальцев, интерфейсы захвата движений, интерфейсы анализа ходьбы, командные интерфейсы жестов и интерфейсы движения лица [27, 28, 29, 30];

—сенсомоторные интерфейсы (Sensorimotor Interfaces), реализуемые с помощью таких устройств, как манипуляторы, джойстики, перчатки для передачи данных и предназначенные для силовой обратной связи с виртуальной средой [4].

В процессе проектирования интерфейсов используются различные методы исследования данной предметной области, например к таким методам относятся методы этнографии, интервью с заинтересованными в проекте лицами, маркетинговые исследования, моделирование пользователей, проектирование на основе сценариев, а также базовый набор принципов и шаблонов проектирования взаимодействия. Разработчики интерфейсов выделяют шесть стадий проектирования взаимодействия — интерфейсов: исследование, моделирование, выработка требований, определение общей инфраструктуры, детализация и сопровождение (Рисунок 2) и эти стадии соответствуют пяти видам деятельности, составляющим процесс проектирования взаимодействия: понимание, абстрагирование, структурирование, отображение, детализация, — но с более выраженным акцентом на моделировании поведения пользователей и определении поведения систем [5].

Рисунок 2. Процесс целенаправленного проектирования взаимодействия-интерфейса [5].

В условиях цифровой трансформации образования использование достижений информационных технологий, таких как, например, искусственный интеллект и облачные технологии для обучения, обучение программированию (кодированию) и киберспорт являются наиболее эффективными и приемлемыми решениями в улучшении привлекательности, качества и доступности современного образования.

В этом контексте VR/AR технологии в смешанном или отдельном виде могут интегрироваться в любое из вышеперечисленных технологических решений, расширив их обучающие возможности. Однако, как отмечают исследователи, использование VR/AR для обучения – это очередной вызов для всей системы образования и это территория интереснейшего научного поиска. Эти проблемы касаются здоровья и безопасности, психоэмоционального и социального благополучия обучающихся, надежности качества освоения знаний и практических навыков, а так же многочисленных открытых вопросов о готовности школы, колледжей и вузов к внедрению VR/AR– технологий в процесс обучения. В целом, необходимость целенаправленных исследований по методологии, социально-психологическом и педагогическом аспектах, технологическим и методическим особенностям использования VR/AR в образовательном процессе очевидна.

Таким образом, изучение и анализ проектирования интерфейсов виртуальных приложений, в том числе и для образовательных целей показали, что проблема проектирования взаимодействия пользователя с виртуальной/дополненной реальностью постепенно становится одной из главных проблем разработки современных пользовательских интерфейсов.

Статья подготовлена в рамках реализации проекта №AP08856402. Источник финансирования Комитет науки Министерства образования и науки Республики Казахстан.

Литература

- 1 Шваб К. Четвертая промышленная революция / К. Шваб – М.: «Эксмо», 2016 –138 с.
- 2 Иванова А. В. Технологии виртуальной и дополненной реальности: возможности и препятствия применения. [Эл. ресурс] – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologii-virtualnoy-i-dopolnennoy-realnosti-vozmozhnosti-i-prepyatstviya-primeneniya> (дата обращения: 19.11.2020)
- 3 Виртуальная реальность. [Эл. ресурс] – URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki> (дата обращения: 20.11.2020)
- 4 P. Fuchs, M. Moreau, and J.P. Papin. Le traité de la réalité virtuelle. Presses de l’École des Mines de Paris, 2001.
- 5 Купер А., Рейман Р., Кронин Д. Алан Купер об интерфейсе. Основы проектирования взаимодействия. – Пер.с англ. – СПб.: Символ’Плюс, 2009. – 688 с

6 Основные принципы проектирования интерфейсов виртуальной реальности. [Эл. ресурс] – URL: <https://vc.ru/flood/7908-vr-design> (дата обращения: 19.11.2020)

7 Пользовательский интерфейс – User interface. [Эл. ресурс] – URL: https://ru.qaz.wiki/wiki/User_interface#Terminology (дата обращения: 11.11.2020)

8 L. Thériault and J.M. Robert. Classification des interfaces matérielles de la réalité virtuelle. To appear in *71e Congrès de l'Association francophone pour le savoir (Acfas)*, May 2003.

9 S.R. Ellis, D.R. Begault, and E.M. Wenzell. Virtual environments as human-computer interfaces (Chap. 8). In Helander, M., Landauer, T.K., Prabhu, P.V. (Eds). *Handbook of human-computer interactive*, 2nd Edition, Elsevier, North-Holland, 1997, pp. 163-201.

10 C. Esposito and L. Duncan-Lacoste. User interfaces for virtual reality applications. Morgan & Kaufmann, San Francisco, 1999.

11 ESIEA Group Web Site. <http://www.esiea.fr/activ/rv>

12 K.M. Stanney, R.R. Mourant, and R.S. Kennedy, Human Factors Issues in Virtual Environments: A Review of the Literature. *Presence*, 7(4), 1998, pp. 327- 351.

13 M. Bousquet. 3D Studio MAX 2.0 Quick Reference. 1st edition, February, Autodesk Press, 1998.

14 S.D. Elliott, J. Brittain, G. Head, J. Head, T. Schaefer, and S. Elliot. Autocad Reference Library: The Complete, Searchable Resource for Mastering Autocad. Cd-Rom edition, October, Ventana Communications Group Inc, 1995.

15 P. Carman and P. Tigwell. Catia Reference Guide. 2nd Edition, March, OnWord Press, 1998.

16 S.G. Smith. Pro/ENGINEER 2000i Configuration Options Reference Guide, February, CADquest, 2000.

17 Web3D Web Site <http://www.web3d.org/vrml/vrml.htm>

18 Sim Team Web Site <http://www.simteam.com>

19 E. Emura and S. Tachi. Multisensor Integrated Prediction for Virtual Reality. *Presence*, 7(4), 1998, pp. 410-422.

20 M. Heilig. Enter the Experimental Revolution. In *Proceeding of Cyberarts Conference*, Pasadena, October, 1992, pp. 292-305.

21 G. Burdea. Force and Touch Feedback for Virtual Reality. John Wiley & Sons, New York, 1994.

22 S.R. Ellis, S. Adelstein, G. Baumeler, G. Jense, and R. Jacoby. Sensor spatial distortion, visual latency, and update rate effects on 3D tracking in virtual environments. In Proceedings of IEEE Virtual Reality, Houston, TX, 1999, pp. 218-221.

24 GNO Web Site <http://olfac.unav-lyon1.fr/olfac/acti/olfacto.htm>

25 H. Sundgren, F. Winquist, and I. Lundstrom. Artificial Olfactory System Based on Field Effect Devices. In Proceedings of the Interface to Real and Virtual Worlds, Montpellier, France, March 1992, pp. 463-472.

26 D.J. Sturman and D. Zeltzer. A survey of glove-based input. IEEE Computer Graphics & Applications, Vol. 14, January 1994, pp. 30-39.

27 W. Buxton and B.A. Myers. A study in two-handed input. In Proceedings of the CHI '86 Conference on Human Factors in Computing Systems, pp. 321-326. New York: ACM, 1986.

28 Virtual Experimentation VEX <http://www.clarte.asso.fr/didacticiel/index.htm>

29 M. Mirose et al. Development of Haptic Interface Platform. Transactions of the Virtual Reality Society of Japan, 3(3), 1998.

30 https://www.youtube.com/watch?v=F-zURRMU2Lg&feature=emb_title (дата обращения 23.11.2020)

ГРНТИ 20.53.17

АРХИТЕКТУРА, ОСНОВНЫЕ МЕТОДЫ И ЗАДАЧИ DATA MINING ТЕХНОЛОГИЙ

А.Д. Кубегенова

PhD-докторант, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, г. Нур-Султан

Е.С. Кубегенов

Преподаватель, Западно Казахстанский университет имени М. Утемисова, г. Уральск

Технология Data Mining описывается как процесс обнаружения или извлечения интересных знаний из больших объемов данных основными методами и задачами является ее архитектура. Выделяется четыре возможности архитектуры интеллектуального анализа данных. Описываются три уровня с жесткой связью в архитектуре интеллектуального анализа данных. Моделирования, классификации, кластеризации и прогнозирования являются базисом при работе с Data Mining технологиями.

Ключевые слова: Data Mining, интеллектуальный анализ данных, добыча данных, прогнозирование, хранилище данных, файловые системы.

Архитектура, основные методы и задачи технологий Data Mining описывается как процесс обнаружения или извлечения интересных знаний из больших объемов данных, хранящихся в нескольких источниках данных, таких как файловые системы, базы данных, хранилища данных и т. д. Эти знания приносят много преимуществ бизнес стратегиям, научным,

медицинским исследованиям, правительствам и отдельным лицам. Бизнес-данные собираются ежеминутно посредством бизнеса операций и хранятся в реляционных системах баз данных. Для обеспечения понимания бизнес-процессов были созданы системы хранилищ данных для предоставления аналитических отчетов, которые помогают бизнес пользователям принимать решения.

Теперь данные хранятся в базах данных или хранилищах данных, поэтому встает вопрос о разработки системы интеллектуального анализа данных, которая отделяет или соединяется с базами данных и системами хранилищ данных [1].

Этот вопрос приводит к четырем возможным возможностям архитектуры интеллектуального анализа данных:

– отсутствие связи: в этой архитектуре система интеллектуального анализа данных не использует никаких функций базы данных или системы хранилища данных. Система интеллектуального анализа данных без соединения извлекает данные из определенного источника данных, такого как файловая система, обрабатывает данные с использованием основных алгоритмов интеллектуального анализа данных и сохраняет результаты в файловой системе.

– неплотная связь: в этой архитектуре система интеллектуального анализа данных использует базу данных или хранилище данных для извлечения данных.

– это архитектура в основном предназначена для системы интеллектуального анализа данных на основе памяти, которая не требует высокой масштабируемости и высокой производительности.

– полуплотная связь: в полужесткой архитектуре интеллектуального анализа соединений, помимо связывания с базой данных или системой хранилища данных, система интеллектуального анализа данных использует несколько функций систем хранения данных или данных для выполнения некоторых задач интеллектуального анализа данных, включая сортировку, индексирование, агрегацию ... и т.д.

– плотная связь: в архитектуре интеллектуального анализа данных с жесткой связью база данных или хранилища данных рассматриваются как компонент поиска информации системы интеллектуального анализа данных с использованием интеграции. Все функции базы данных или хранилища данных используются для выполнения задач интеллектуального анализа данных.

В архитектуре интеллектуального анализа данных с жесткой связью имеется три уровня (рис. 1):

1. Уровень данных: как уже упоминалось выше, уровень данных может быть базой данных и/или системами хранения данных. Этот уровень является интерфейсом для всех источников данных. Результаты

интеллектуального анализа данных хранятся в слое данных, поэтому его можно представить конечному пользователю в виде отчетов или другого вида визуализации.

2. Уровень приложения интеллектуального анализа данных используется для извлечения данных из базы данных. Для преобразования данных в желаемый формат может быть выполнена некоторая процедура преобразования. Затем данные обрабатываются с использованием различных алгоритмов интеллектуального анализа данных.

3. Front-end слой обеспечивает интуитивно понятный и удобный пользовательский интерфейс для взаимодействия конечного пользователя с системой интеллектуального анализа данных. Результат интеллектуального анализа данных, представленный в форме визуализации для пользователя в интерфейсном слое.

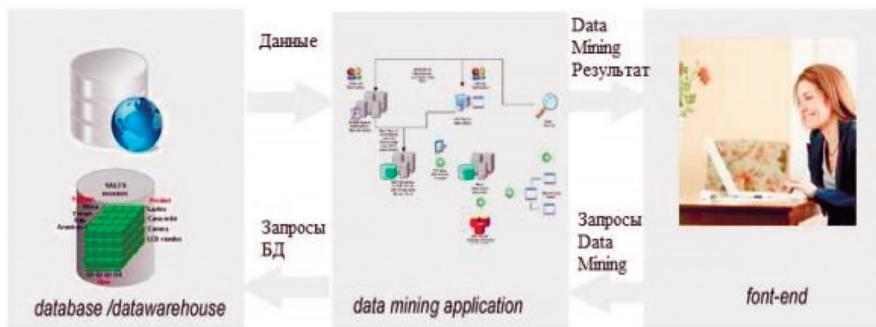

Рисунок1. Архитектура Data Mining.

Как можно заметить, добыча данных – это не простой процесс, и он основан на систематическом и математическом подходе к данным. Но он также зависит от гибкости и принятия данных, которые могут не обязательно вписываться в хорошо организованный и последовательный формат. Всевозможные методы моделирования, классификации, кластеризации и прогнозирования являются базисом при работе с Data Mining технологиями [2].

Можно выделить два типа методов:

1. Классические методы: статистика, линейная регрессия, байесовские сети, «соседи» и кластеризация;

2. Методы следующего поколения: деревья, нейронные сети.

Рассмотрим выделенные методы более подробно. По сути, «статистика» или статистические методы не являются интеллектуальными данными. Данные методы использовались задолго до того, как термин «интеллектуальный анализ данных» был придуман для применения к

—Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері— бизнес приложениям. Однако, статистические методы основаны на данных и используются для обнаружения шаблонов и построения прогностических моделей.

Кластеризация и метод приближения ближайшего соседа относятся к самым старым методам, используемым для интеллектуального анализа данных.

Метод ближайшего соседа (рис. 2) – это метод предсказания, который очень похож на кластеризацию. Суть его в том, что для прогнозирования того, какое значение предсказания находится в одной записи, нужно искать записи со схожими значениями предсказателя в исторической базе данных и использовать значение предсказания из записи, находящейся «ближайшей» к неклассифицированной записи. Одним из усовершенствований, обычно применяемых к основному алгоритму ближайшего соседа, является нахождение ближайших K соседей.

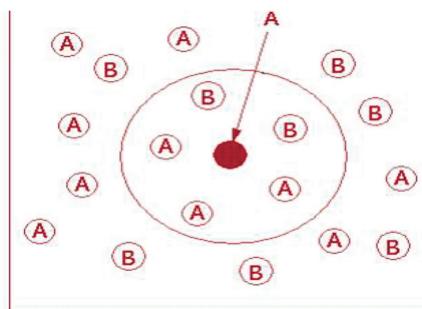

Рисунок 2. Визуализация метода ближайших K -соседей.

Какие бы ни были выбраны методы, будь то классическое или следующее поколение, все выделенные здесь методы были доступны и опробованы на протяжении двух десятилетий. Поэтому даже техника следующего поколения является твердым гарантом успешной реализации.

Дерево решений, относящееся к следующему поколению, – это предсказательная модель, которая, как следует из ее названия, может рассматриваться как дерево. В частности, каждая ветвь дерева является вопросом классификации, а листья дерева – это разделы набора данных с их классификацией.

Нейронная сеть состоит из двух основных структур:

Узел, соответствующий нейрону в мозгу человека. Связь, соответствующая соединениям между нейронами (аксонами, дендритами и синапсами) в мозге человека. Рис 3.

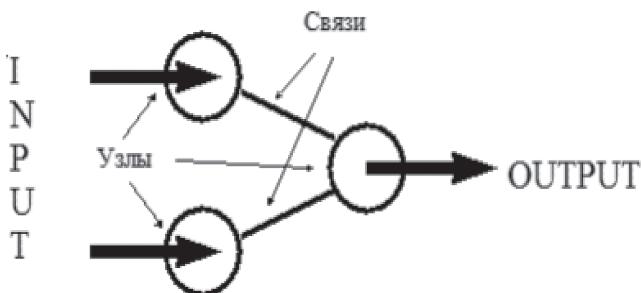

Рисунок 3. Простая нейронная сеть.

Круглые круги представляют узлы, а соединительные линии представляют собой связи. Нейронная сеть функционирует, принимая значения прогнозирования слева и выполняя вычисления этих значений для создания новых значений в узле в крайнем правом углу. Значение на этом узле представляет собой предсказание из модели нейронной сети [3].

Существуют определенные различия в типах проблем, которые наиболее благоприятны для каждого метода, но реальность настоящих данных и динамический способ формирования рынков, клиентов и, следовательно, данных, которые представляют их, означает, что данные постоянно меняются.

Также, можно выделить следующие стадии Data Mining:

1. Свободный поиск – выявление скрытых закономерностей
2. Валидация – проверка достоверности выявленных закономерностей
3. Прогностическое моделирование – предсказание неизвестных значений, на основе полученных на первой стадии закономерностей
4. Анализ исключение – выявление аномалий найденных закономерностей Решаемые при помощи технологии Data Mining задачи можно подразделить на описательные и предсказательные.

Наиболее распространенным задачам можно отнести:

1. Кластеризация- это процесс обнаружения групп и кластеров в данных таким образом, что степень ассоциации между двумя объектами является самой высокой, если они принадлежат к одной и той же группе и самым низким в противном случае. Фактически, кластер представляет собой набор схожих объектов. Это означает, что объекты похожи друг на друга в одной и той же группе, и, соответственно отличаются друг от друга, неодинаковы или не связаны с объектами в других группах или в других кластерах.

2. Классификация используется для извлечения важной и актуальной информации о данных и метаданных. Классификация похожа на

—Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері—

кластеризацию тем, что она также сегментирует записи данных в разные сегменты, называемые классами. Но в отличие от кластеризации, здесь бизнес-аналитики будут знать какие именно классы должны получиться на выходе.

3. Ассоциация помогает смоделировать зависимости между различными переменными в больших базах данных. А именно, раскрыть скрытые шаблоны в данных, которые могут использоваться для идентификации переменных в данных и совпадения различных переменных, которые очень часто появляются в наборе данных. Правила ассоциации полезны для изучения и прогнозирования поведения клиентов.

4. Анализ и обнаружение отклонений относится к наблюдению за элементами данных в наборе данных, которые не соответствуют ожидаемому шаблону или ожидаемому поведению. Отклонения также известны как выбросы, новинки, шумы, аномалии и исключения. Часто они предоставляют важную и действенную информацию. Отклонение – это элемент, который значительно отличается от общего среднего в наборе или комбинации данных [5].

Основными этапами решения этих задач являются следующие:

1. постановка задачи анализа;
2. сбор данных;
3. подготовка данных (фильтрация, дополнение, кодирование);
4. выбор модели (алгоритма анализа данных);
5. подбор параметров модели и алгоритма обучения;
6. обучение модели (автоматический поиск остальных параметров модели);

7. анализ качества обучения, если данный пункт не приносит желаемого результата, анализ выявленных закономерностей, если неудовлетворительный, то переход к первому пункту.

Литература

- 1 Нейский И.М. Характеристика технологий и процессов интеллектуального Анализа данных
- 2 Котов А., Красильников Н. Кластеризация данных. 2006.
- 3 Барсегян А.А, Куприянов М.С., Степаненко В.В., Холод И.И. Методы и модели анализа данных: OLAP и Data Mining
- 4 Чубукова,М.А Data Mining. Национальный открытый университет «Интуит»,2016
- 5 Дюк В., Самойленко А. Data Mining: учебный курс. -СПб.: «Питер», 2001.

ЗАЩИТА ОТ КИБЕРУГРОЗ КАК ЧАСТЬ ПОЛИТИКИ БЕЗОПАСНОСТИ

Ж.К. Алимсентова

Алматинский университет энергетики и связи имени Г. Даукеева, г. Алматы

Исследованы классификации киберугроз. Замечено, что защита критической инфраструктуры от кибернетических угроз должна стать частью общегосударственной системы и политики кибернетической безопасности, а для противодействия современным угрозам в киберпространстве система защиты должна иметь возможность быстро адаптироваться к изменениям.

Ключевые слова: киберугроза, политика безопасности, киберпространство, киберпреступность, кибербезопасность.

Важность киберпространства для жизни современного общества очевидна, учитывая не только такие показатели, как количество пользователей сети Интернет и динамику их увеличения, но и на постепенное проникновение сетей общего пользования (СОП) в остальные сферы человеческой жизни. Сейчас использование сетевых возможностей и технологий становится все более очевидным для политики и безопасности государства. Если в мире сегодня еще сохраняется стратегический баланс в сфере обычных вооружений и оружия массового уничтожения, то вопрос паритета в киберпространстве остается открытым, а если быть откровенным, то паритета уже не существует.

Подтверждением этого является активность специальных подразделений отдельных государств, общественных и террористических организаций, которая нацелена на использование киберпространства для достижения различных социально-политических, экономических, информационных и военных целей.

Когда речь идет о кибербезопасности (КрБ), традиционно стараются подчеркнуть новые, специфические угрозы, характерные для современного состояния развития информационно-коммуникационных технологий и уровня внедрения их в повседневную жизнь. Поэтому актуальной задачей является определение понятия «киберугроз», соответствующая классификация и легитимация в документах, регламентирующих процессы разработки программных продуктов (файрволов, антивирусов, экспертных систем, систем поддержки принятия решений в задачах кибербезопасности и др.) для распознавания этих таких угроз.

Вопрос кибернетической безопасности уже стал предметом исследования многих ученых [1-2].

Эффективность функционирования современных систем и технологий обнаружения кибератак существенно зависит от оперативности и достоверности мониторинговой информации об активности киберпреступников на предыдущих стадиях реализации атак на информационные ресурсы, в том числе критически важные.

Заметим, что в действующих нормативно-правовых актах отсутствует дефиниция «киберугроз».

Принимая во внимание тот факт, что КрБ сейчас рассматривается как составная часть информационной безопасности, замечу, что «угрозы информационной безопасности» – имеющиеся и потенциально возможные явления и факторы, которые создают опасность жизненно важным интересам человека и гражданина, общества и государства в информационной сфере, соответственно, «угрозы кибербезопасности или киберугрозы» – имеющиеся и потенциально возможные явления и факторы, которые создают опасность жизненно важным интересам человека и гражданина, общества и государства в кибернетической сфере.

«Киберугрозы» – противоправные, наказуемые действия субъектов информационных правоотношений, создающих опасность жизненно важным интересам человека, обществу и государству в целом, реализация которых зависит от надлежащего функционирования информационных, телекоммуникационных и информационно-телекоммуникационных систем, а также отношениям по созданию, сбору, получения, хранения, использования, распространения, охраны, защиты информации [4, 5].

Все виды киберугроз возникали и распространялись с развитием Интернета и его проникновением в общественную, политическую и экономическую жизнь общества.

Факторами, которые обусловили создание систем защиты критической инфраструктуры от кибернетических угроз, являются:

- количественный и качественный рост киберугроз;
- появление новых уязвимостей в процессе технологического развития информационно телекоммуникационных систем;
- неспособность рыночных механизмов гарантировать защиту от киберугроз;
- увеличение взаимозависимости элементов инфраструктуры, в результате чего нарушения нормального функционирования одних секторов критической инфраструктуры вызывает проблемы в других [4, 5].

Источниками кибернетических угроз могут быть международные преступные группы хакеров, отдельные подготовленные в сфере информационных технологий преступники, иностранные государственные органы,

террористические и экстремистские группировки, транснациональные корпорации и финансово-промышленные группы и т.д. [4].

Как указано в проекте Стратегии обеспечения кибернетической безопасности Казахстана [3], основными видами киберугроз (угроз в сфере кибернетической безопасности) являются: киберпреступность; кибертерроризм и кибершпионаж; кибервойна.

«Киберпреступность» – противоправное вмешательство в работу кибернетических систем, основным управляющим звеном которых является компьютер (например, искажение информации о состоянии объекта в канале обратной связи, искажения управляющего сигнала и канала связи, использование вредоносного программного обеспечения и т.д.), создание и использование в преступных целях определенной кибернетической (компьютерной) системы, использование в преступных целях существующих кибернетических (компьютерных) систем (например, мошенничество в компьютерных или телекоммуникационных мэр ужас, вымогательство и т.д.)

Определение информационного или кибертерроризма можно найти как в международно-правовых документах и проектах конвенций, так и в исследованиях специалистов по этой проблематике. «Кибертерроризм» – противоправное деяние, совершается с целью достижения негативных последствий, например, получение материальных благ или угрозы информационной безопасности государства. Кибертерроризм имеет место в кибербезопасном пространстве [1, 2].

Кибершпионажем, или компьютерный шпионаж (употребляется также термин «киберразведка») – термин, обозначающий, как правило, несанкционированное получение информации с целью получения личной, экономической, политической или военной преимущества, осуществляющееся с использованием обхода (взлома) систем компьютерной безопасности, с применением вредного программного обеспечения, включая «тロjanских коней» и шпионских программ. Под «кибершпионажем» предлагается понимать – преступную деятельность, осуществляемую путем тайного выслеживания, поиска, сбора, похищения и передачи информации, составляющей государственную тайну, иностранному государству, иностранной организации или их представителям, если эти действия совершены иностранцем или лицом без гражданства и с использованием кибернетического пространства [1, 2].

Целый ряд предприятий, работы которых может представлять угрозу жизни и здоровью граждан, может стать потенциальной целью для осуществления террористических актов в том числе с применением современных информационных технологий.

В последнее время киберпространство превращается в арену борьбы между субъектами международных отношений. В этих условиях получил

—*Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері* — распространение термин «кибервойна». Однако этот термин не является устоявшимся.

Исследователями и экспертами предлагается широкий спектр определений кибервойны, в частности:

кибервойна — применение компьютерных технологий и сети Интернет одним государством (или при ее непосредственном поддержки) против другого государства, направленное против ее безопасности и обороны, настолько интенсивным и серьезного ним, что представляет реальную угрозу безопасности и суверенитета этого другого государства [4].

Угрозы кибербезопасности актуализируются через действие таких факторов, в частности, как:

- несоответствие инфраструктуры электронных коммуникаций государства, уровня его развития и защищенности современным требованиям;

- недостаточный уровень защищенности критической информационной инфраструктуры, государственных электронных информационных ресурсов и информации, требование относительно защиты, которой установлено законом, от киберугроз;

- бессистемность мероприятий киберзащиты критической информационной инфраструктуры;

- недостаточное развитие организационно-технической инфраструктуры обеспечения кибербезопасности и киберзащиты критической информационной инфраструктуры и государственных электронных информационных ресурсов;

- недостаточная эффективность субъектов сектора безопасности и обороны Казахстана в противодействии киберугрозам военного, уголовного, террористического и иного характера;

- недостаточный уровень координации, взаимодействия и информационного обмена между субъектами обеспечения кибербезопасности [4].

Киберугрозы можно разделить на следующие виды:

- таргетированные атаки (advanced persistent threat). В зависимости от целей можно выделить две противоположные тактики атак на компьютерные системы. Первый вариант – применить для атаки программное обеспечение (вирус, троянский конь), имея целью компрометацию как можно большего количества систем. Второй вариант – проводить атаку прицельно (откуда и название «таргетированый», то есть нацеленный) для компрометации компьютеров конкретного учреждения или даже конкретных пользователей (как правило, должностных лиц высокого ранга или их помощников, ученых, вообще людей, которые имеют дело с особо ценной информацией);

- кибертерроризм (воздействие на системы управления). То, что называют собственно кибертерроризмом – возможность влияния через компьютерную сеть (в частности, Интернет) на системы управления

транспортом, промышленными объектами, домами и любыми технологическими процессами. ИКТ предоставляют террористам несколько инструментов:

- применение компьютерных сетей для управления, координации действий и подготовки терактов;
- возможность террористов напрямую обращаться к широкому кругу людей, используя сервисы современного Интернета;
- потенциально любой технологический процесс, который контролирует цифровая система управления (или SCADA), может стать объектом атаки кибертеррористов;
- кибервойны. Stuxnet – это прообраз кибероружия для ведения кибервойны, используется для осуществления диверсий или отключения систем (например, комплексов противовоздушной или противоракетной обороны);
- хактивизм – злоупотребление информацией в социальных сетях (воздействие на общество). Некоторые хакерские группировки ставят целью добычи конфиденциальной (иногда тайной) информации и раскрытия ее путем размещения в Интернете в свободном доступе. Как правило, речь идет о разоблачении тайных операций, заговоров, коррупции и других действий на уровне правительства или отдельных политических сил, которые противоречат закону, принципам демократии и другим общечеловеческим ценностям;
- атаки на банковские системы (похищение денег). Чем шире в банковской сфере применяются информационно-коммуникационные технологии, тем больше возможностей для махинации в этой сфере. Очень распространены фишинг, кражи и использование атрибутов платежных карточек, а также применение очень сложного и совершенного вредоносного программного обеспечения для вмешательства в работу систем клиент-банк;
- атаки на электронное правительство. «Электронное правительство» – информационно-коммуникационная система, или объединение информационно-коммуникационных систем, автоматизирует информационное взаимодействие органов государственной власти и органов местного самоуправления с гражданами и субъектами хозяйствования с целью повышения эффективности предоставления государственных услуг. Атаки на электронное правительство могут повредить функционированию такой системы, а в странах с низким уровнем внедрения информационно-коммуникационных технологий – подорвать доверие к демократическим преобразованиям и технического прогресса;
- аппаратные закладки в микросхемах и прошивках компьютерного и сетевого оборудования [5].

Таким образом, резюмируя вышесказанное, можно констатировать, что проблема защиты критической инфраструктуры от кибернетических

—*Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері* — угроза должна быть составной частью общегосударственной системы кибернетической безопасности. Для противодействия современным угрозам в киберпространстве системы защиты должны иметь возможность быстро адаптироваться к изменениям.

Литература

1 Ахметов Б.Б. Совершенствование киберзащиты информационно-коммуникационных систем транспорта путем минимизации обучающих выборок в системах обнаружения вторжений // Защита информации. – 2018. – Т. 20. – №. 1. – С. 12-17.

2 B. Akhmetov. Designing a decision support system for the weakly formalized problems in the provision of cybersecurity// Eastern-European Journal of Enterprise Technologies. – 2017. – Vol. 1. – №. 2 (85). – P. 4-15.

3 Мауленов Г.С. Кибертерроризм как угроза национальной безопасности Республики Казахстан // Қазақстан Республикасының Конституциясы Құніне арналған «Конституция—қоғам мен мемлекеттің даму стратегиясына негіз» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары 2013 жылғы 29-30 тамыз. – 2013. – С. 316.

4 Основы противодействия терроризму. // Учебное пособие. Под ред. Я.Д. Вишнякова.М. – 2006. – С. 31.

5 Conway M. Against Cyberterrorism: Why cyber-based terrorist attacks are unlikely to occur //Communications of the ACM (CACM). – 2011. – Т. 54. – №. 2. –С. 26-28

ГРНТИ 52.47

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ СПОСОБЫ БОРЬБЫ С ОТЛОЖЕНИЯМИ В НЕФТИНЫХ РЕЗЕРВУАРАХ

К.М. Ахметжанова

Магистр, ст.препод., КазАДИ имени Л.Б. Гончарова, г. Алматы

Р.М. Кожакапанов

Магистрант, КазАДИ имени Л.Б. Гончарова, г. Алматы

В данной статье рассмотрены современные технологии способы борьбы с отложениями в нефтяных резервуарах. Приведены анализ отечественного и зарубежного опыта эксплуатации и литературных

источников где рассматривается способы борьбы с отложениями в резервуарах. Особенности очистки резервуаров и емкостей ручным, механическим и механизированным способом с применением моющих средств.

Ключевые слова: нефтегазовой отрасли, отложение, нефтяные резервуары, борьба с отложениями

Современная борьба с отложениями в зависимости от степени механизации работ осуществляется с применением различных технологий. Согласно существующим нормам, раз в 8-10 лет резервуар выводится из эксплуатации для проведения полного диагностического обследования. Освобожденный от нефти резервуар тщательно зачищается и дегазируется. Наибольшую сложность представляет собой очистка от парафиновых отложений, осаждающихся на днище резервуара (рис.1).

Рисунок 1. Борьба с отложениями.

На днищах резервуаров с течением времени при длительной эксплуатации накапливается осадок, сокращающий полезную емкость и затрудняющий эксплуатацию резервуаров. Осадок по площади распределяется неравномерно, наибольшая его толщина создается в участках, удаленных от приемо-раздаточных патрубков, что не позволяет точно замерять фактическое количество нефти в резервуаре. Со временем осадок уплотняется и в отдельных зонах трудно поддается размыву. Для надежной эксплуатации резервуаров их необходимо периодически очищать от накопившегося осадка [1].

Физически, отложения представляют собой плотную не текучую массу, располагающуюся по днищу резервуара крайне неравномерно. Уровень осадка колеблется от 0,3 до 3 метров, а объем – от 300 до 6000 m^3 . Осадок препятствует движению нефти и перемешиванию различных ее слоев в резервуаре, что способствует локализации концентрированных агрессивных растворов солей и развитию коррозионных процессов в районе днища, уторного сварного шва и первого пояса резервуара. Одновременно происходит уменьшение рабочего (полезного) объема резервуара. Все это снижает эксплуатационные характеристики объекта [2].

Нефтеосадок в резервуарах по существу представляет собой песчано-глинистую основу, пропитанную нефтепродуктом и подгварной водой. В осадке содержание механических примесей может достигать 50-90 %, а углеводородных – 10-40 %. Фракционный состав нефтеотложений представляет собой смесь асфальтенов (6-25 %), парафинов (1-4 %), масел (70-80 %) и связанной воды (0,3-8 %). Фракционный состав графически представлен на рисунке 3.

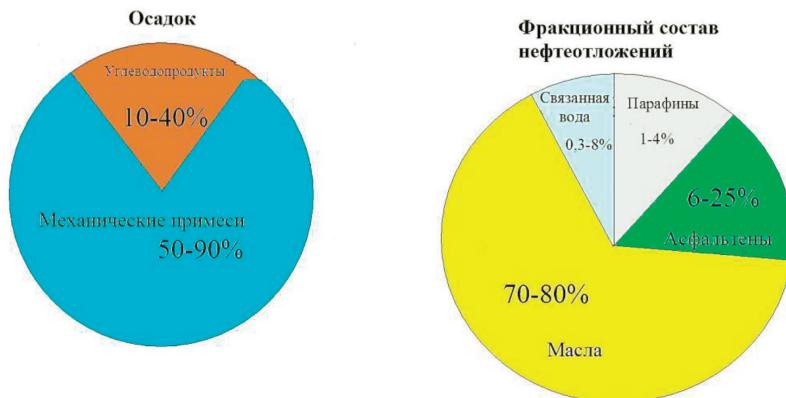

Рисунок 3. Фракционный состав отложений.

Способы очистки резервуаров и емкостей подразделяются на три вида: ручной, механический (механизированный) и механизированный способ очистки с применением моющих средств.

При ручном способе очистки емкость после удаления твердых остатков пропаривают, промывают горячей (30-50) °C водой из пожарного ствола при давлении (0,2-0,3) МПа. Промывочную воду с оставшимся нефтешламом откачивают насосом (рис.4).

Рисунок 4. Ручной способ очистки.

Механизированный способ очистки танков на танкерах широко применяется в нашей стране и за рубежом. Первые опыты применения механизированной очистки осуществили в 30-х гг. на судах пароходства «Совтранкер». При механизированном способе очистки загрязнение поверхности отмывают горячей или холодной водой, подаваемой под давлением через специальные моечные машинки – гидромониторы.

Механизированный способ очистки значительно сокращает время очистки, уменьшает простой резервуара, уменьшает объем тяжелых операций, вредных для здоровья человека, и снижает стоимость процесса очистки резервуара (рис.5).

К недостаткам механизированного способа очистки резервуаров следует отнести большой расход тепловой энергии на подогрев холодной воды, необходимость откачки загрязненной воды на очистные сооружения, сравнительно большие потери легких фракций из нефтеотходов.

Рисунок 5. Механический метод зачистки резервуара.

Химико-механизированный способ очистки резервуаров с применением растворов моющих средств способствует повышению качества очистки, интенсивности процесса очистки, характеризуется незначительной степенью применения ручного труда. Основными недостатками способа, ограничивающими возможности его практического применения, являются необходимость использования специального реагента и дальнейшая очистка растворов моющих средств от нефтешламов.

Очистка резервуаров гидромеханическим методом. При данном способе очистки емкость после удаления твердых остатков пропаривают, промывают горячей (30 – 50°C) водой из пожарного ствола при давлении (0,2-0,3 МПа). Промывочную воду с оставшимся нефтешламом откачивают насосом. В воду могут быть добавлены поверхностно-активные вещества (ПАВ), другие растворимые в воде вещества. Размыв водой – наиболее

—*Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері* — дешевый и относительно быстрый способ подготовки отложений к изъятию из резервуара.

Такой способ требует создания очень высокого давления нефти, а также размещения нескольких мониторов, что не всегда возможно. К недостаткам данного решения можно отнести все то, что сказано выше о механизированном размыве водой.

Очистка резервуаров гидрохимическим методом. За последние годы в нашей стране широко применяются резервуары больших объемов с плавающими крышами. Диаметр резервуара более 60 м, а высота между днищем и плавающей крышей, находящейся во время очистки на опорных стойках в нижнем положении, лежит в пределах 1200-1800 мм.

В разработку этого метода очистки положены требования максимальной механизации процесса очистки, защиты окружающей среды от загрязнений, а также сокращение потерь нефти.

Очистка резервуаров с помощью микроорганизмов. Биотехнологический метод очистки от асфальто-смолистых парафиновых отложений (АСПО) и предотвращения их образования основан на экологической особенности специфических углеводородокисляющих микроорганизмов адсорбироваться на гидрофобной поверхности углеводородов, в том числе и на АСПО, которые являются для этих микроорганизмов питательным субстратом. Прямой контакт клеток и твердого субстрата не только благоприятствует его использованию, но и является необходимым условием для многих углеводородокисляющих микроорганизмов. Адсорбция микроорганизмов изменяет свойства поверхности АСПО и адсорбированных клеток.

В течение 12-24 часов при наличии благоприятных условий углеводородокисляющие микроорганизмы (УОМ) активизируются, и начинается необратимый процесс разложения углеводородов, завершающийся разложением 98% массы всех входящих в состав углеводородных соединений до экологически безвредных нетоксичных продуктов бактериального метаболизма: углекислый газ, воду, биомассу.

Разжижение и перемешивание осадков с помощью теплоносителя. В основе этого метода лежит идея осуществлять предварительную сепарацию отложений внутри нефтяного резервуара, избегая затрат на дорогостоящие сепараторы. В резервуар через верхние люки под уровень отложений вводятся мониторы – открытые теплообменники пар-жидкость оригинальной конструкции и крепятся на фланцах этих люков. На мониторы подается насыщенный водяной пар, с помощью которого происходит разогрев (разжижение) и перемешивание отложений. Одновременно паровой конденсат, скапливаясь, формирует буферный слой.

В зависимости от конкретных условий (типа, вместимости резервуара, наличия в нем стационарной системы размыва донных

отложений, количества и механических свойств твердых нефтеостатков для очистки резервуара могут применяться различные способы и технологические схемы.

Литература

1 Гималетдинов Г.М., Саттарова Д.М. Способы очистки и предотвращения донных отложений в резервуарах. Проблемы сбора, подготовки и транспорта нефти и нефтепродуктов. // Сб. научных трудов ИПТЭР. – 2013. – С.23-24.

2 Валиев М.Р. Современные способы очистки полости резервуаров вертикальных стальных от донных отложений // Проблемы геологии и освоения недр. – 2012. – №18. – С. 13-14.

3 Дугарова Е.К. Очистка полости вертикальных стальных резервуаров от донных отложений применением веерных сопел СВК-ЭН // Проблемы геологии и освоения недр: труды XX Международного симпозиума имени академика М. А. Усова студентов и молодых ученых, посвященного 120-летию со дня основания Томского политехнического университета. – Томск: Изд-во ТПУ, 2016. – Т. 2. – С. 909-911.

GRNTI 53.49.05

STUDYING ALUMINUM ANGLE OF AL-CU-MN-ZR SYSTEM PHASE DIAGRAM AS A BASE FOR OBTAINING REFRACTORY ALUMINUM ALLOYS

A. Toleuova

PhD, associate professor, Karaganda Technical University, Karaganda

The necessity of finding scientifically grounded methods for the development of new heat-resistant, wear-resistant and corrosion-resistant aluminum alloys is presented in the present work. For this purpose, the analysis of modern methods for computer calculation of phase diagrams in multicomponent metal systems using the Thermo-Calc program was carried out. Therefore, a quantitative analysis of the phase diagram the Al-Cu-Mn-Zr system was carried out as the basis of deformable high-temperature aluminum alloys. Isothermal and polythermal sections of the phase diagram were calculated in this system. The temperatures of phase transformations were calculated. The mass

and volume fractions of the phases in the studied alloys were calculated. Defined range of concentrations and temperatures at which the maximum amount of dispersoids $\text{Al}_{20}\text{Cu}_2\text{Mn}_3$ may be achieved. The minimum amount of Al_2Cu phase is calculated, which should correspond to the best heat resistance of alloys. It is substantiated that in the alloys of a new generation of ALTEK type, the use of homogenization and quenching operations is inexpedient, which implies the possibility of a significant reduction in the cost of heat treatment in comparison with industrial alloys such as 1201.

Key words: aluminium, alloys, temperature, system, zirconium, sections, phase.

Introduction. Recently there have rather actively been studied metastable condensed systems possessing a number of new physical-and-mechanical properties differing from the properties of equilibrium systems. A special place among them there is taken by nanostructured materials whose volume significant part make grains boundaries. Traditionally non-equilibrium (amorphous, nano- and microcrystal) states in aluminum alloys are obtained by methods of the melt fast quenching, mechanical alloy-forming and others.

With new technologies development there are made demands for structural materials quality, particularly, to aluminum alloys with transition metals possessing high operational and special physical properties, such as refractoriness, plasticity, fracture toughness and some others. To achieve these aims there are improved methods of materials treating in both liquid and solid states. To the first group there are referred temperature-temporal treatment and the melt high-speed crystallizing; to the second one – intense plastic deformation and thermal treatment.

Fast-quenched aluminum alloys containing 0.05 wt% by weight transition metals (Zr, Fe, Cr) showed their good advantage as a base for prospective refractory granular alloys mainly due to forming in them oversaturated solid solutions. However, obtaining oversaturated solutions by the method of high-speed crystallizing is connected with great technical difficulties. In this connection there arises the necessity to look for other methods of obtaining necessary structural state and the outside effects, for example, intense plastic deformation that would assist the forming of certain structural states ensuring the necessary level of the abovementioned alloys operational characteristics.

In the present work with the aim of determining the zone of concentrations and temperatures at which there can be achieved the maximum level of refractoriness, there has been carried out the quantitative analysis of Al–Cu–Mn and Al–Cu–Mn–Zr systems phase diagrams. With the help of Thermo-Calc program there have been calculated the corresponding isothermal and polythermal sections of phase diagrams, as well as determined the temperatures of liquidus and solidus.

Experimental studies. The analysis of the alloys chemical composition (Table 1) shows that type 1201 alloys have significantly higher copper concentration but lower manganese and zirconium concentrations than in ALTEK alloy. This difference in concentration of alloying elements defined the key difference of these alloys structure and properties.

Table 1. Some deformable alloys composition based on Al–Cu–Mn–Zr system.

Grade	Cu, at%	Mn, at%	Zr, at%	Others
D20 ¹	6.0–7.0	0.4–0.8	0.2	Ti
1201 ²	5.8–6.8	0.2–0.4	0.1–0.25	Ti, V
AA 2219 ³	5.8–6.8	0.2–0.4	0.1–0.25	Ti, V
ALTEK ⁴	1.2–2.4	1.2–2.2	0.15–0.6	Sc, V

¹BSt, ²SSt 4784-97, ³specification of The Aluminum Association (USA) ⁴RF pat. No 2252975 (publ. 27.05.2005, Bull. No 15).

Adding zirconium to binary alloys is known to lead to forming Al_3Zr phase [1]. Zirconium is known to increase greatly the liquidus temperature in binary alloys. The calculation shows that copper presence effects but little the degree of this increase that is demonstrated by polythermal sections shown in Figure 1, as well as the data presented in Table 2.

From Table 2 we can see that a mere addition of copper doesn't almost effect the alloy crystallizing character. In non-equilibrium conditions of crystallizing manganese solubility in aluminum increases, and a ternary compound formation is suppressed. That's why in such alloys alongside with (Al) there co-exist phases Al_2Cu and Al_6Mn . After forming virgin crystals (Al) there occurs separating phases Al_2Cu and $\text{Al}_{20}\text{Cu}_2\text{Mn}_3$ in the following reaction: $\text{L} \rightarrow (\text{Al}) + \text{Al}_2\text{Cu} + \text{Al}_{20}\text{Cu}_2\text{Mn}_3$ at the temperature 547 °C. With the further increasing of copper concentration there are not observed significant changes.

Table 2. Parameters of Al–Cu–Mn–Zr system characteristic alloys crystallizing.

Cu, at%	t_1 , °C	t_s , °C	Phases
2	730	628	(Al) + $\text{Al}_{20}\text{Cu}_2\text{Mn}_3$ + Al_3Zr + Al_6Mn
5	731	576	(Al) + $\text{Al}_{20}\text{Cu}_2\text{Mn}_3$ + Al_3Zr

Though in literature there are no data on building a diagram of 4-component Al–Cu–Mn–Zr system, phase zones distribution in the aluminum angle of this system in solid state can be predicted based on the existing information.

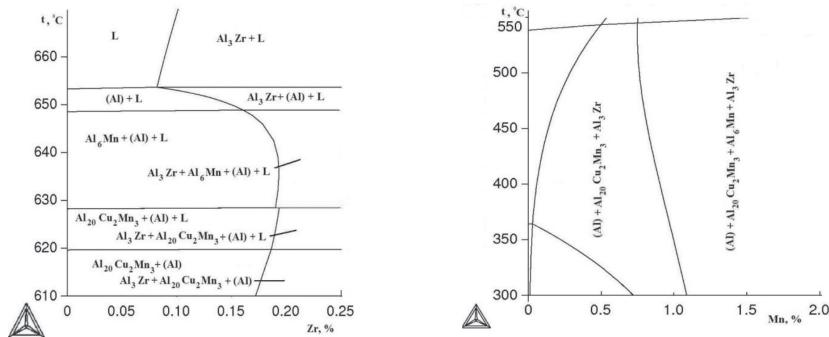

Fig.1. Polythermal sections of Al–Cu–Mn–Zr system with varying zirconium content: a) 2 at% Cu and 1.5 at% Mn; b) 6.5 at% Cu and 0.5 at% Mn.

One of the most important characteristics of any alloy is the liquidus (T_L) and the solidus (T_s) temperature. With the help of these temperatures there are determined the modes of thermal treatment, temperatures of alloys melting and casting. The results of calculating T_L and T_s for some alloys of Al–Cu–Mn–Zr system are shown in Table 2. Starting from the calculation results we can conclude that copper doesn't effect T_L significantly but decreases T_s obviously. On the other hand, adding 0.4 at% Zr already increases the liquidus over 800 °C. The temperature effect on the phase zones location is shown on the calculated polythermal sections with varying manganese content

(Figure 2). It's obvious that with copper concentration decreasing from 2 to 1 at% there decreases the probability of phase Al_2Cu forming. The temperature effect is reflected by polythermal sections with varying manganese content shown in Figure 2. Here we can see that copper content decrease from 2 to 1 at% decreases the probability of forming Al_2Cu phase.

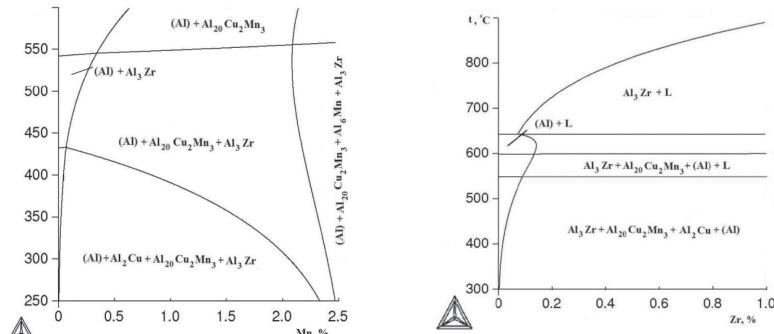

Fig.2. Polythermal sections of Al–Cu–Mn–Zr system with varying manganese content: a) 2 at% Cu; b) 1 at% Cu: calculation for metastable phase Al_3Zr (L_2).

Conclusions. In the work based on Thermo-Calc program there has been carried out the analysis of Al–Cu–Mn and Al–Cu–Mn–Zr phase diagrams as a base for cast and deformable refractory aluminum alloys.

To develop refractory alloys designed for operating up to 350 °C there are suggested the alloys of Al–Cu–Mn–Zr system. As compared to industrial alloys of 1201 type it is suggested to decrease copper content and to increase manganese content. This will permit to obtain in the final structure the maximum number of the secondary aluminides $\text{Al}_{20}\text{Cu}_3\text{Mn}_3$ that (alongside with dispersoids LL2) assist the hardening, especially at increased temperatures. Besides, new alloys don't require homogenization (as the maximum plasticity is achieved in a cast state), that permits to decrease significantly the deformed half-finished products cost.

References

- 1 Monfoldo L.F. Structure and properties of aluminum alloys. - M.: Metallurgy, 1979.
- 2 Belov N.A. Phase composition of aluminum alloys: Scientific edition. – M.: MISiS publ. house, 2009. – 392 p.
- 3 Belov N.A., Alabin A.N. Prospective aluminum alloys with addition of zirconium and scandium // Non-ferrous metals, 2007, No2, p. 99-106.
- 4 RF patent No 2001145, C22C021/00. Cast alloy based on aluminum / Belov N.A. Nov.15, 1993.
- 5 Belov N.A. Structure and hardening of cast alloys of Al – Ni – Zr system. Metal science and thermal treatment of metals. 1993, No 10, p.19–22.
- 6 Belov N.A., Naumova Ye.A. Structure and properties of cast alloys based on aluminum cerium system prospective materials, 1999, No 6, p. 47–56.

FTAMP 53.31.21

ӘКТІҢ ШЫҒУЫН ЖӘНЕ КҮЙДІРУ ҰЗАҚТЫҒЫН ФЕРРОҚОРЫТПА ГАЗЫН ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ ЗЕРТТЕУ

A.A. Каменов

Оқытушы, С.Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ.

Қазіргі уақытта өлемдік қара металлургияның дамуы екі негізгі үрдіспен белгіленді: металл өнімдерінің сапасын арттыру және оны өндіру

кезінде үлестік материалдық-шикізат және энергетикалық шығындардың төмендеу. Әлемдік металлургияның қазіргі заманғы даму кезеңіндегі негізгі үрдістердің бірі үлестік материалдық-шикізат және энергетикалық шығындарды төмендету болып табылады. Әктасты құйдіру үшін ферроқорытпа газын пайдалану ферроқорытпа өндірісін әкпен қамтамасыз ете алады, сондай-ақ атмосфераға шығарылатын газ мөлшерін азайтуға көмектеседі. Ферроқорытпа газының жылуын пайдалана отырып әк өндірісі саланың отын-энергетикалық ресурстарын айтарлықтай үнемдеу кезінде әктің тапшылығын жабу үшін алғышарттар жасауға көмектеседі.

Түйін сөздер: әктас, ферроқорытпа газ, жылу, шахталық пеш, температура, энергияны үнемдеу.

Әктасты құйдіру үшін ферроқорытпа газын пайдалану ферроқорытпа өндірісін әкпен қамтамасыз ете алады, сондай-ақ атмосфераға шығарылатын газ мөлшерін азайтуға көмектеседі.

Қабаттағы жылу алмасу қарқындылығын және кесектегі диссоциация кинетикасын ескере отырып, құйдірудің жылу және материалдық тенгерімдері негізінде орындалған процесті талдау әктасты ферроқорытпа газбен құйдіру технологиясы газдың пештен шығуна сайкес қабаттың бірқатар үрлеу және оларды үрлеу аралық кезеңдердің паузаларымен кезектестіру кіретін ферроқорытпаларды балқытумен синхрондалған цикл түрінде ұсынылғанын көрсетті.

Әктасты ферроқорытпа газбен құйдіру екі мәселені – өндірісті қара металлургия қәсіпорындары тапшы әкпен қамтамасыз ету және ферроқорытпа газының энергетикалық әлеуетін негұрлым тиімді (қазіргі жай-құймен салыстырғанда) пайдалану үшін алғышарттар жасайды.

Бұл жұмыстың міндетіне: әктің шығуын және ферроқорытпа газын пайдалану кезінде құйдіру ұзақтығын бағалау кірді.

Әк жаңа құйдірілген, белсенді, күкірт пен фосфордың ен аз мөлшері (0,1% - ға дейін) болуы және жоғары флюстей қабілеті ($\text{SiO}_2 < 3\%$) болуы тиіс. Әк кесектерінің оңтайлы өлшемдері 10÷30 мм құрайды.

Әктің шығыны әктің сапасына, шихтаның құрамына байланысты, сондай-ақ балқытудың нақты технологиялық жағдайларымен және қождың берілген негізділігімен анықталады.

Сондай-ақ, алынатын әктің сапасы да жеткіліксіз болып табылады, ол өндіріс үшін қолданылатын құйдіру пештерінің түріне байланысты.

Әктасты құйдіру өтеп куатты процесс. Газды шахталық пештерде 1 т әктас өндіруге 140÷210 кг шартты отын, айналмалы пештерде – 220÷320 кг, қайнайтын қабаттағы пештерде – 170÷200 кг жұмсалады, бұл қара металлургиядағы отынның белгілі тұтынушысы әк-құйдіру өндірісін жасайды.

Қалыптасқан жағдайда әктасты құйдіру үшін ферроқорытпа газын пайдаланудың экономикалық маңызы анық. Ферроқорытпа газының

жылуын пайдалана отырып әк өндіру саланың отын-энергетикалық ресурстарын айтарлықтай үнемдеу кезінде әктің тапшылығын жабу үшін алғышарттар жасайды.

Әктасты қүйдіру үшін ферроқорытпа газын пайдалану тиімділігін негіздеу бірінші кезекте әктің күтілетін шығуын анықтауды талап етеді, оның негізінде процесті әзірлеудің орындылығы туралы айтуда болады. Әктің шығуын бағалау ферроқорытпа газын пайдаланудың үш нұсқасы үшін орындалған:

- физикалық жылууды пайдалану кезінде;
- химиялық энергияны пайдалану және газдан тазартудан кейін реакторды орналастыру кезінде;
- физикалық жылу мен химиялық газ энергиясын бірлесіп пайдалану кезінде

Процестің жылу балансының теңдеуінен алынған әктің (1 т ферроқорытпа) күтілетін шығуын анықтауға арналған өрнек келесі түрге ие:

$$m = \frac{Q_{kg} \eta_{ob}}{\left[c_{izv} t_d + q_d m_{CaCO_3} \varepsilon + (c_{izt} t_{ob} - c_{iz} t_d) \cdot (1 - 0,44 m_{CaCO_3} \varepsilon) \right] k_{izv}}, \quad (1)$$

мұндағы Q кг-1 т болат есебінде ферроқорытпа газының жылуы;

η_{ob} - қүйдірудің пайдалы әсерінің жылу коэффициенті;

c_{iz}, c_{izv} - әктас пен әктің жылу сыйымдылығы [4];

t_d – [1] келтірілген формула бойынша есептелген әктас диссоциациясының температурасы];

q_d – 1 кг $CaCO_3$ диссоциацияға жылу шығыны [6];

m_{CaCO_3} – әктасдағы $CaCO_3$ массалық үлесі

ε – қүйдіру дәрежесі;

t_{ob} – $1000 \div 1300$ °C аралығында қабылданған қүйдіру температурасы;

0,44 – әктас диссоциациясы реакциясындағы CO_2 молекулалық массасының үлесі;

k_{izv} – 1 кг әк алу үшін әктастың шығыс коэффициенті.

Бөлшектің бөлімі (1) 1 кг әк алуға жылу шығынын анықтайды және мыналарды: әктас қызуының жылуын диссоциация температурасына дейін, $CaCO_3$ диссоциация жылуын және диссоциация температурасынан қүйдіру температурасына дейін әктас қызуының жылуын ескереді.

Q кг ферроқорытпа газының жылуы газды пайдалану нұсқасына байланысты анықталады:

газдың физикалық жылуын пайдалану кезінде:

$$Q_{krg} = c_{kg} t_{kg} v_{kg}^{ul}$$

газдың химиялық жылуын пайдалану кезінде:

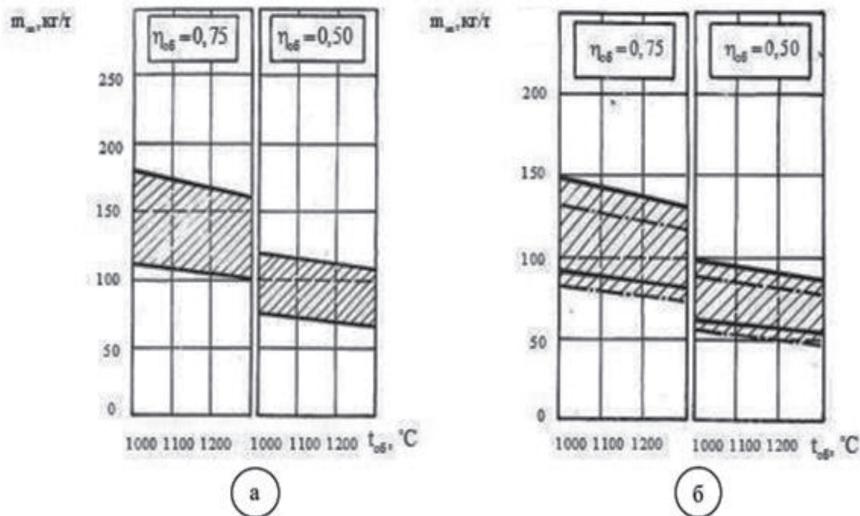
$$Q_{\text{кx}} = Q_H^p v_{\text{kx}}^{y\partial}$$

газдың физикалық және химиялық жылуын бірлесіп пайдалану кезінде:

$$Q_{\text{kx}\Sigma} = (Q_H^p + C_{\text{кx}} t_{\text{кx}}) v_{\text{kx}}^{y\partial}$$

Әктің шығуына әсер ететін күйдіру кезінде ферроқорытпа газының жылуын пайдалану тиімділігі күйдіру пешінің түрі мен модификациясына байланысты колемі көң шектерде (0,50÷0,75) өзгеретін жылу ПЭК арқылы есепке алынды.

1 және 2 суретте ұсынылған әктің күтілетін шығуын есептеу нәтижесінен, әк өндіру үшін ферроқорытпа газын пайдалану әк тапшылығын толық қамтамасыз ете алады немесе кем дегендे орнын толтыра алады деген шешімге келуге болады. 1 және 2 сур. жоғарғы тұтас сызықтар ферроқорытпа газының үлес шығуы 80 м³/т кезінде; төменгі-50 м³/т ферроқорытпа, 1-суреттегі штрихпунктрлік сызықтар ауаның сорылуын есепке алынған.

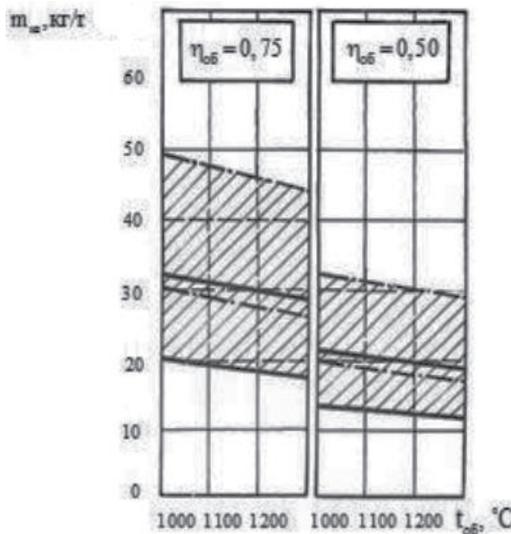

Сурет 1. Ферроқорытпа газының физикалық (а) және химиялық (б) жылуын пайдалану кезінде әктің шығуы.

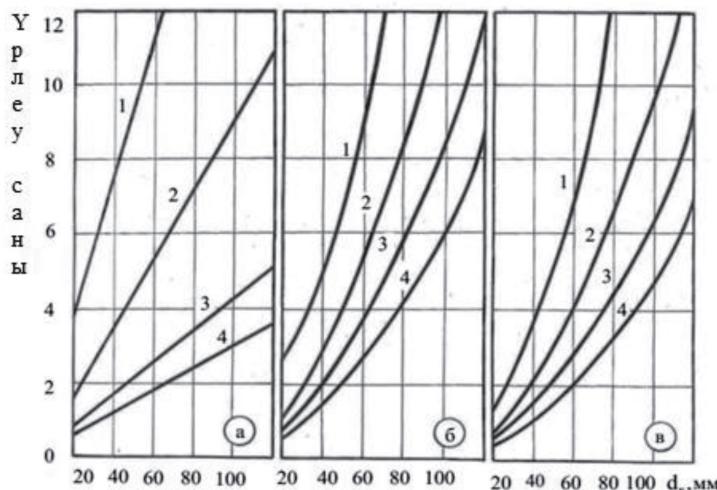
Ферроқорытпа газын бұрыу кезіндегі аяу сорғыштары газдың жану жылуының азауы салдарынан газдың химиялық энергиясын пайдалана

отырып әктің шығуын төмendetеді және газдың физикалық жылуын пайдалану кезінде газдың ішінara жағуынан жылудың қосымша бөлінуі есебінен әктің шығуын арттырады.

З суреттегі күйдіру ұзақтығын бағалау нәтижелері, белгілі эксперименталды деректер мен теориялық тәуелділіктерді пайдалану арқылы алынған, әр түрлі температура мен әктас бөлшектерінің өлшемдерінде күйдіру уақытын есептеуге мүмкіндік береді. Күйдіру уақыты $\tau_{\text{об}}$ 15 минуттық үрлеу санына қайта есептелген τ_{np} .

Сурет 2. Ферроқорытпа газының физикалық және химиялық жылуын бірлесіп пайдаланған кезде әктің шығуы.

Сурет 3. Күйдіру уақытының (урлеу санының) әктас кесектерінің диаметріне және күйдіру температурасына тәуелділігі: 1 – күйдіру температурасы 1000 °C; 2 – 1100 °C; 3 – 1200 °C; 4 – 1300 °C; а – [2] жұмыс мәліметтері бойынша, б – [3] жұмыста келтірілген формула бойынша, в – [1] келтірілген формула бойынша.

Күйдіру уақытының әртүрлі тәсілдерінде алшақтығына және ірі кесектердің күйдіру уақытының көп ұзақтығына қарамастан, әктас кесектерін күйдіру кезінде оңтайлы гранулометриялық құрамды әктас алуды қамтамасыз ететін мөлшерлері бар ($10\div30$ мм), күйдіру ұзақтығы жеткілікті шектеулі және циклдік процесті ұйымдастыруға әбден жол береді. Газды мерзімді беру шамадан тыс кетуді жоятын және үздіксіз берілumen салыстырғанда неғұрлым белсенді әкті алуға ықпал ететін оң фактор болуы мүмкін.

Газ беру арасындағы кідірісте әктас кесектеріндегі температура қайта бөлінеді. Кесектердің неғұрлым қызырылған беттік бөлігі жылуды жылу өткізу жолымен олардың орталық болігіне береді. Нәтижесінде келесі Үрлеудің басында кесек беті мен газ арасындағы температура градиенті үстінгі қабаттың температурасының төмендеуі есебінен жоғарылайды, бұл Үрлеу кезінде жылу алмасудың қарқындылығын арттырады және сонымен бірге кесектердің сыртқы бөлігін қызған күйде ұзақ ұстап тұруға болмайды, бұл әктің реакциялық қабілеттің арттырады.

Осылайша, әктасты күйдіру үшін ферроқорытпа газын пайдалану идеясы оны іске асырудың орындылығын көрсететін айтарлықтай салмақты энергетикалық және технологиялық алғышарттарға ие. Бұл ретте әк

тапшылығын бөгде отынның қосымша шығынынсыз жабу мүмкіндігімен қатар.

Колданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Табунщиков Н.П. Производство извести. – М.: Химия, 1974. – 239 с.
- 2 Монастырев А.В., Александров А.В. Печи для производства извести: справочник. –М.: Металлургия, 1979. – 232 с.
- 3 Катаев Б.И., Ярошенко Ю.Г., Лазарев Б.Л. Теплообмен в доменной печи. – М.: Металлургия, 1968. – 355 с.
- 4 Теплофизические свойства топлив и шихтовых материалов черной металлургии: справочник. В.М. Бабошин, Е.А. Кричевцов, В.М. Абзолов, Я.М. Щелоков. – М.: Металлургия, 1982. – 152 с.
- 5 Ростовцев С.Т. Теория металлических процессов. – М.: Металлургиздат, 1956. –515 с.

ГРНТИ 52.47

ИССЛЕДОВАНИЕ КОНСТРУКЦИЙ НАСОСОВ ДЛЯ ПЕРЕКАЧКИ ГАЗОЖИДКОСТНЫХ СМЕСЕЙ

К.М. Ахметжанова

Магистр, ст.препод., КазАДИ имени Л.Б. Гончарова, г. Алматы

Н.Б. Таスマгамбетов

Магистрант, КазАДИ имени Л.Б. Гончарова, г. Алматы

В данной статье рассмотрена исследование конструкций насосов для перекачки газожидкостных смесей. Приведены анализ отечественного и зарубежного опыта эксплуатации и литературных источников где рассматривается наиболее эффективных для перекачки газожидкостных смесей наряду с разновидности насосов. Особенности условий перекачивания газожидкостных смесей, и основы эксплуатационных требований, предъявляемым к насосному оборудованию.

Ключевые слова: нефтегазовой отрасли, насосы, перекачка, газожидкостные смеси.

Одним из важных аспектов развития и совершенствования газожидкостные технологии является выбор технических средств для перекачки сжимаемого флюида, их конструктивного исполнения и

—Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері —

режимных параметров в зависимости от условий эксплуатации (давления нагнетания, свойств жидкой и газовой фаз, содержания свободного газа и механических примесей в рабочем агенте) и других факторов.

Анализ отечественного и зарубежного опыта эксплуатации и литературных источников дает основание считать, что одним из наиболее эффективных для перекачки газожидкостных смесей наряду с двухвинтовым насосом и поршневым насосом специального исполнения с бустерной приставкой является одновинтовой насос [1].

Насосы одновинтовые
полупогруженные типа Н1В

Двухвинтовые мазутные насосы
типа А1 2ВГ, А2 2ВГ, А3 2ВГ, А5
2ВГ

Насосы горизонтальные
трёхвинтовые для нефтепродуктов
А1 3В, А2 3В, А3 3В, А5 3В, А3
3Вх2

Центробежные насосы

Вихревые насосы ВК-2Г, ВК-1Г

Шестеренные насосы типа
НМШФ, НМШГ, НМШ и Ш для
нефтепродуктов

Рисунок 1. Виды насосов для нефтепереработки и нефтехимии
(процессные насосы)

Для достижения устойчивой работы ступеней на газожидкостной смеси необходимо учитывать, что существует связь между уровнем дисперсности газожидкостной смеси и шириной проточного канала в ступени – чем уже канал, тем выше должна быть степень дисперсности поступающей смеси. Поэтому использование пяти различных блоков ступеней: напорного, напорно-диспергирующего, диспергирующего, переходного и основного, размещенных в указанном порядке с уменьшением ширины проточных каналов, позволяет последовательно в каждом следующем пакете ступеней увеличивать степень диспергации газожидкостной смеси. При этом достигаемый уровень дисперсности способствует устойчивой работе насоса за счет повышения давления во всех его ступенях.

Дополнительным фактором, известным из теории [2] и способствующим перераспределению внутренних перепадов давления в РО насоса, является перекашивающий момент на роторе, в результате которого происходит прижатие ротора к полюсу в области высокого давления, искашение расчетной геометрии зацепления, что также оказывает влияние на закономерность изменения межвитковых перепадов давления в камерах насоса.

Для условий перекачивания газожидкостных смесей, к основным эксплуатационным требованиям, предъявляемым к насосному оборудованию, относятся:

- 1) возможность устойчиво (без срыва параметров) работать на ГЖС с высокой долей газовой фазы;
- 2) обеспечение относительно высокого КПД;
- 3) простота конструкции.

При помощи данной зависимости можно осуществлять выбор наиболее приемлемого насосного оборудования для заданных условий работы (см. рис.1, рис 2).

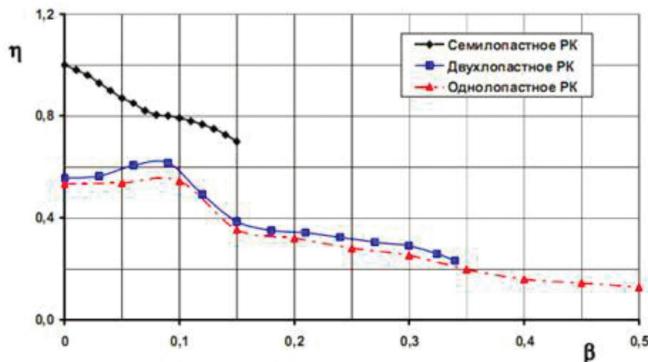

Рисунок 2. Характеристика по выбору наиболее эффективного насосного оборудования для условий работы на ГЖС.

Насос работает следующим образом. Газожидкостная смесь через узел подвода поступает в напорный блок из осевых ступеней, пакет, где начинается ее сжатие и диспергирование в каждой следующей осевой ступени, при этом устойчивость работы каждой следующей ступени повышается в результате уменьшения объема свободного газа в смеси и измельчения газовых пузырьков. Спиральная форма лопастей рабочих колес осевых ступеней позволяет избежать образования неподвижных вихрей, являющихся ловушками для газовых пузырьков, что исключает возможность образования неподвижных газовых пробок и срыва подачи [3, 4].

Наличие отверстий на лопастях рабочего колеса способствует дополнительному измельчению газовых пузырьков, попадающих в проточные каналы вместе с пластовой жидкостью. С рабочего колеса поток поступает в направляющий аппарат, где за счет профиля неподвижных лопастей минимизируются потери энергии на их обтекание и закрутка потока перед входом в следующую ступень, конструкция которой полностью повторяет предыдущую [5].

Однако в последние годы ряд отечественных и зарубежных предприятий освоили производство мультифазных одновинтовых насосов для нефтегазовой отрасли. При проектировании мультифазного одновинтового насоса использовать принцип поршневого компрессора (равномерное сжатие газовой смеси по мере движения поршня внутри цилиндра) следует определенным образом изменить конструкцию насоса и прежде всего его рабочих органов (рис.3).

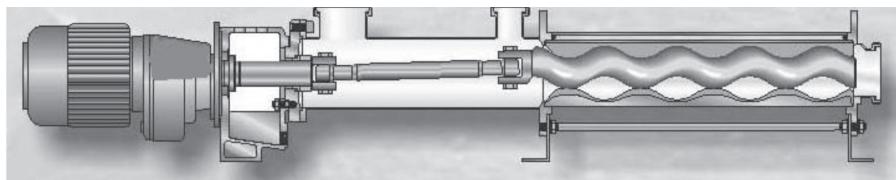

Рисунок 3. Винтовые мультифазные (шnekовые) насосы.

Для эффективного использования одновинтового насос-компрессора при перекачке сжимаемых многофазных смесей известны несколько технических решений по конструктивной модернизации РО, направленных на достижение равномерного распределения давления по длине и стабилизации температурного режима:

– создание внутренней рециркуляции перекачиваемого сжимаемого флюида внутри РО насоса за счет коррекции формы винтовой поверхности ротора или дренажных отверстий внутри ротора, соединяющих камеры с различным давлением;

– переменный натяг по длине РО, уменьшающийся от всасывания к нагнетанию, что может быть реализовано, например, путем использования конической поверхности винтового ротора или статора;

– переменный объем рабочих камер по длине многошагового насоса, уменьшающийся от всасывания к нагнетанию.

Литература

1 Антоненко С.С., Колисниченко Э.В. Возможность применения центробежных насосов для перекачивания газожидкостных смесей Вестник СумГУ, серия «Технические науки», №4, 2009 г.

2 Белей И.Г., Лопатин Ю.С. Газожидкостные смеси в технологии строительства скважин и газобустерный способ нагнетания смесей газобустерным насосом // Нефть. Газ. Новации. 2017. № 3.

3 Балденко Д.Ф., Балденко Ф.Д., Гноевых А.Н. Одновинтовые гидравлические машины (в двух томах). М.: ИРЦ «Газпром», 2005 – 2007.

4 Балденко Д.Ф., Бидман М.Г., Калишевский В.Л. и др. Винтовые насосы. М.:Машиностроение,1982.

5 Белей И.Г., Лопатин Ю.С. Газожидкостные смеси в технологии строительства скважин и газобустерный способ нагнетания смесей газобустерным насосом // Нефть. Газ. Новации. 2017. № 3.

FTAMP 67.53.17

АУЫЛДЫҚ ЖЕРЛЕРДЕГІ СУДЫ ӘКЕТУ ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫНДАҒЫ ПРОБЛЕМАЛАРЫНЫң МУМКІН ЗАМАНАУИ ШЕШІМІ

Г.М. Абдукаликова

Ғылыми жетекші, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҮУ, Нұр-Сұлтан қ.

Д.А. Нұржанов, И.Р. Оспанова, Н.Қ. Мұрат, М.М. Аманқоссова

Студенттер, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҮУ, Нұр-Сұлтан қ.

Бұл мақалада ауылдар мен кенттердегі су бұры жүйелерімен қамтамасыз ету мәселелерін шешудің мүмкін жолдары қарастырылған. Мақаланың негізгі мақсаты: ауылдардагы өмір сүру деңгейін Қазақстан қалаларына теңестіруге, халықтың жайлы өмір сүруі үшін инженерлік коммуникацияларды дамыту.

Түйінді сөздер: су бұру, технологиялық шешімдер, көріз, контейнерлік тазарту құрылыштары, жүйелермен жабдықтау.

Қазіргі Қазақстанда ауылдық жерлердегі халықты коммуналдық қамтамасыз етумен байланысты шешілмеген өзекті мәселелер туындауда. Айта кету керек, қалалармен теңестіру бойынша елді мекендер экономикалық жағынан әлсіз, өнірлердің басым бөлігі дамымаған және ішкі және сыртқы көріз желілерінің инфрақұрылымын дамыту үшін қажетті экономикалық көмек алуға мүмкіндігі жоқ. Шағын кенттерден аудан орталықтарына дейін лас суды тасымалдау, магистралды коллекторларды салу экономикалық тиімді инженерлік шешім болып табылмайды.

Ауылды мекендерінің су шығындарын ескере отырып, қазіргі уақытта шұғыл шешуші талап ететін маңызды ғылыми-техникалық проблема: табиғи органды өнеркәсіптік өндіріс қалдықтарымен және елді-мекендердің түрмистық ағындарымен ластанудан экологиялық қорғау болып табылады. Су және топырақ бассейндеріне органикалық ластанудың түсі өнімді өндіру мен қайта өндеудің технологиялық процестерін іске асыру кезінде пайда болатын коммуналдық және өнеркәсіптік сарқынды суларды ағызу кезінде жүреді. Осыған байланысты табиғат қорғау органдары белгілеген тазарту көрсеткіштерін қамтамасыз ететін курделі тазарту құрылыштарын салу қажеттілігі туындаиды.

Қазақстанның белгілентен нормалары бойынша тазарту құрылымдары халық саны ең аз дегенде 5000 адам тұратын елді мекендерде орнатылады [5]. Осы сәтте сұрақ туындаиды, халқы аз басқа ауылдар қалай болуы керек?

Статистика агенттігінің деректері бойынша, суды әкету тек әкімшілік шаруашылық ғимараттардан, мектептерден, ауруханалардан және көп қабатты құрылыштардан ғана жүзеге асырылған, көптеген өнірлерде көріз желісі мүлдем жоқ. Қазіргі уақытта суды әкету жүйелерімен жабдықтау мәселесі әлі де ашық. Көптеген ауылдық елді мекендерде қалдықтарды шығарудың арнайы машина көмегүмен сору (ассенизациялық) жүйесі басым, ал көріздік (орталықтандырылған) шағын пайыз – 3-5% шегінде ұсынылған. Қалалар мен кенттердегі орталықтандырылған көріз жүйесіне жалпы адам санынан: қала халықтың 65,7 % және ауыл халықтың тек 8,9 % қосылған. Көріз желілерінің және тазарту құрылымдарының көшпілігінің техникалық жағдайы сын көтермейді. Қазақстанның 9 қаласында суды әкету жүйесі мүлдем жоқ. Жұмыс істеп тұрған 58 көріздік тазарту имаратының 10-ы нашар техникалық жағдайда. 13 қабылдағыш пункттерінде тазарту имараттары іске қосылмаған, тиісінше лас суды шығару алдын-ала тазартусыз жүзеге асырылады. Айтарлықтай, Қазақстанның 41 қаласында толық технологиялық циклі бар көріздік тазарту имараттары (КТИ) жұмыс істейді, оның 10 қаладағы КТИ-ның 70 %-дан астамды қанағаттанарлықсыз жағдайда. Қалған 17 қалада тек механикалық тазалау жұмыстары жүргізіледі. Тазартылмаған сарқынды сулар сұзу алаңдарына (Тараз қ.) немесе жинақтауыштарға (Көкшетау, Қызылорда, Орал, Петропавл, Қостанай қалалары) ағызылады. Талдықорған, Атырау, Павлодар, Өскемен және Семей қалаларында қолданыстағы тазарту құрылыштары 1,5-2 есе

артық жүктелуді бастан кешуде, көріз тазарту құрылыштарының 34 %-ы нақты соманың 70 %-ына жетті. Ағынды суларды тазартудың бірқатар имараттары шамадан тыс жүктемемен жұмыс істейді, бұл ағынды суларды тазарту технологиясының сапасының сәйкес келмеуіне әкеледі [5, 27 б.].

Тазарту кешендерінің көпшілігі, ең алдымен аудан орталықтарында (сумен жабдықтау жүйесі де, су әкету жүйесі де) қазіргі уақытта сапасыз күйде, технологиялық жабдықтар нашар жұмыс істейді немесе мұлдем жұмыс істемейді. Бұл кешендердің бүкіл жұмыс кезеңінде олар жөнделмеген немесе жаңартылмаған. Технологиялық жабдықтар іsten тыс шыққан кезде тазарту схемасынан барлық блоктар автоматты түрде құлап, бірте-бірте олар қараусыз және төтенше жағдайға түсті. Қөптеген жылдар бұрын КСРО кезінде салынған біздін қалаларымыздың су әкету жүйелеріндегі тазарту кешендері бүтінде қанагаттанарлықсыз техникалық күйде. Мұның себептері көп, негізгілері:

1. Жобалау кезінде тазарту кешендерінің технологиялық схемаларының мақсаттары, міндеттері мен мүмкіндіктері жеткілікті түрде толық анықталмаған.

2. Құрылыс сапасының өте төмен болуымен сипатталады. Бұл жобалық шешімдерді дұрыс сақтамауда (бұзу және алып тастау), қандай да бір сапасыз материалдар мен технологиялық жабдықтарды қолдану, құрылыш-монтаждау жұмыстарының технологияларын сақтамау болып табылады. Құрылыштарды пайдалануға беру көп жағдайда мамандандырылған ұйымдардан алдын-ала реттеместен жүзеге асырылуы, жекелеген блоктарын іске қосу бүкіл кешенін құрылышы аяқталмаған жағдайда жүргізілуі, әдетте, процестердің технологиялық реттілігін бұзады және бүкіл кешенді тазартудың тиімділігін төмendetеді.

3. Су құбыры және көріз тазарту құрылыштарын пайдалануды жүзеге асыратын кәсіпорындардың қызметтерінде технологиялық процестерді бағалауға және оларды басқару жөнінде барабар шешімдер қабылдауга қабілетті технолог-мамандардың болмауы. Тазарту қондырғыларының тиімсіз жұмысының себептерінің бірі – пайдалану қызметтерінде тазарту құрылыштарының жұмыс регламенттерінің болмауы. Жинақтаушы сипаттағы жекелеген құрылыштар жұмысының технологиялық режимдерінің бұзылуы, бұл тұтастай алғанда тазарту кешендерінің тиімділігін төмendetуге әкеледі [4, 21 б.].

Қазіргі ғылыми және өндірістік-техникалық әзірлемелер табиғи және ағынды суларды тазарту, жауын-шашиңды өндеу саласындағы жаңа технологиялық схемалар мен технологиялық шешімдерді ұсынады. Алайда, оларды басқару саласындағы сұрақтар болған жағдайда бұрынғы көзқарастармен қолдану мен шешүтеге қатысты, біз қазір бар нәрсені ала аламыз.

Ауылдарда су әкету жүйелерін орнатуды бірнеше жолмен ұсынуға болады:

1. Ағынды сулардың салыстырмалы түрде үлкен ағыннымен ерекшеленетін объектілерді, орындарды толығымен немесе басым көпшілігін қамтитын орталықтандырылған жүйе;

2. Ағынды суларды салыстырмалы түрде аз тұтынумен сипатталатын жеке үйлерге, үй-жай немесе үйлердің шағын топтарына қызмет етуге арналған орталықтандырылмаған жүйелер.

Тазарту құрылғысы шешімі ретінде- контейнерлі тазарту ғимараты.

Контейнерлік тазарту имаратары қалалық су құбырларына қосул қашық болғанда немесе экономикалық тиімсіз болуына байланысты қосылу мүмкін болмаған жерлерде қолданылады. Құрделі блокты-модульді тазарту құрылыштары классикалық технология немесе SBR(Sequencing Batch Reactor) технологиясы бойынша жұмыс істейді, бұл кезде аэробты биологиялық тазартудың барлық процестері рет-ретімен, бір сыйымдылықта, бірақ уақыттаралық бөлінумен жүзеге асырылады. Бұкіл тазарту процесі резервуарды тазартылған ағынды сулармен толтыруды және аэрацияны, аэробты өндөу кезеңін және аэрацияны тоқтатқаннан кейін белсенді биомасса қабықтарының ыдырау процессін қамтиды, содан кейін тазартылған ағынды сулар жүйеден шығарылады, сонымен қатар артық тұнба биомассаса да жойылады.

Контейнерлік тазарту имараттарының басты техникалық артықшылықтарына:

1. Қондырғы корпусы жоғары беріктігі мен конструктивтік сипаттамалары және бірыңғайланған өлшемдері бар теңіз контейнері базасында дайындалған, бұл жабдықты кез келген көлік түрімен объектіге тасымалдауға мүмкіндік береді.

2. Қатал климатта жұмыс істеуге арналған: -55°C -тан $+40^{\circ}\text{C}$ -қа дейін, мәнгі аяз жағдайында.

3. Ағынды суларды тазартудың жоғары деңгейі отандық және әлемдік нормаларға сәйкес келеді. Тазарту көрсеткіштері тазартылған және зарарсыздандырылған сарқынды суларды әртүрлі санаттағы балық шаруашылығы мақсатындағы су айдындарына ағызуға мүмкіндік береді.

4. Өнімділігіне қарай тазарту құрылыштары сарқынды суларды дефосфотациялау блогымен, тұрақтандырылған тұнбаны сузыздандыру блогымен, тұнбаны дегельминтизациялау блогымен жабдықталуы мүмкін.

5. Контейнердің конструкциясы құрылыш ауданының климаттық сипаттамаларына сәйкес үй-жайлардың жылу қорғауы, шу мен дірілді азайту, гидроқашаулау және буоқашаулау бойынша талаптарды ескере отырып орындалған.

6. Қабырғаларды оқшаулау пирогы келесі дизайн болып табылады: теңіз контейнерінің сыртқы парагы, бу тосқауылы, базалт талшығына негізделген оқшаулағышы бар сэндвич панелі.

7. Сондай-ақ, ішіне орнатылған жабдыққа қызмет көрсету үшін контейнердің төбесінде орналасқан технологиялық мойындар қарастырылған. Мойындар мен қақпақтар тот баспайтын болаттан жасалған және газ амортизаторларымен жабдықталған. Сондай-ақ, ыңғайлы қызмет көрсету үшін екінші қабатты орнатуға болады.

Автоматтандыру жүйесі арқасында тазарту қондырғысының үздіксіз жұмысы қамтамасыз етіледі. Оператордың панелі жабдықтың жұмысын

автоматты режимде бақылауға және оны қолмен диагностикалауда мүмкіндік береді. Технологиялық процесс параметрлерінің икемді параметрлері тазарту қондырғыларының жұмысын объекттінің жеке ерекшеліктеріне бейімдеуге мүмкіндік береді. Автоматтандыру жүйесі сондай-ақ MODBUS TCP IP хаттамасы бойынша тазалау құрылыштарының жұмысын қашықтықтан бақылауды қарастырады.

Әр фаза белгілі бір уақыт аралығында реттеледі және жұмыс барысында ағып жатқан ағынның параметрлеріне байланысты реттелуі мүмкін. Бұл технология әлемде кеңінен қолданылады және су шығыны 5000 м³/тәу дейін жергілікті тазарту қондырғыларына ең қолайлы. Яғни, халық аз қоныстанған пункттерде сарқынды суларды өңдеу үшін тамаша инженерлік шешім болып табылады (1-сур.).

Сурет 1. Контеинерлік тазарту имараты.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Decentralized systems for potable water and the potential of membrane technology /M. Peter-Varbanets, C. Zurbrügg, C. Swartz, W. Pronk // Water Research. – 2015. – Vol. 43. – No. 2. – P. 245–265.

2 Salvo P. Condition assessment tools for potable water and mains sewer pipes // International No-Dig. – 2012. – Vol. 4. – P. 132–145.

3 СНиП 2.04.03-85 Канализация. Наружные сети и сооружения. – М.: ГУП ЦПП, 1996.

4 Павлинова И.И., Баженов В.И., Губий И.Г. Водоснабжение и водоотведение. – М.: Юрайт-Издат, 2012. – 21 с.

**МАЗМУНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT**

Гуманитарлық ғылымдар

Гуманитарные науки

Humanities

Белгібаев Д.Т. Мұстафа Шокай – түркі әлемінің ұлы перзенті	4
Tasbolatov O.T., Kulbayeva B.T. Sociocultural competence in modern methodology and educational practice	12
Педагогика және білім беру	
Педагогика и образование	
Field of pedagogy and education	
Тоқтарбай Г.Ә. Мектеп жасына дейінгі балалардың агрессиялық мінез-құлық мәсесесі.....	20
Хакимова А.М., Толеубекова Р.К. Развития профессиональной учебной активности будущих специалистов	25
Давлетова А.Х., Өмірзакова А.А. Білім беру саласында иммерсивті технологиялардың әсері	32
Рысмагамбетова С.Б. Неспособность к изменениям: почему только с помощью технологий нельзя изменить образование?.....	38
Жұмабекова Г.С. Қолжетімді білім – заман талабы	43
Байсарина С.С., Ергалиқзы Ұ. Педагог-психологтардың коммуникативті құзыреттіліктерін қылыштастыру ерекшеліктері	47
Кайдарбеков А.Б. Проблемальқ оқыту технологиясы	52
Берденкулова А.Ж., Сатмагамбетова Ә.Ж. Зоология пәндерін оқытуда студенттердің зерттеушілік құзыреттілігін дамыту.....	56
Әuezhan К.А., Ибадуллаева С.Ж. «Омыртқасыздар зоологиясын» оқытуда білім алушыларды дамыта оқыту ерекшеліктері.....	61
Токбай М.Н., Сейлхан Г.І. Білім алушыларды көсіби даярлауда саралап-денгейлеп оқыту технологиясын пайдалану	66
Сексенбаева Р.Т. Баставуыш сыныптарда білім беру үрдісін ұйымдастырудың ерекшеліктері	71

Құқық қорғау, әскери іс және қауіпсіздік
Юриспруденция, военное дело и безопасность
Law enforcement, military and security

Байжанова К.У., Нурмаханова Ж.М., Рыскулбекова Б.Р. Некоторые теоретические вопросы ограничения терроризма от других сходных уголовных правонарушений	77
Конгелдина А.Д. Қызмет көрсету мен тауар сату саласындағы интернет арқылы жасалатын алаяқтықтерге дін шетелдік тәжірибесі.....	83
Кабидуллаев А.Ф. Некоторые аспекты негласных следственных действий в уголовном процессе Республики Казахстан	89
Тукенова Ж.С. Правовые вопросы определения субъективной стороны заражения венерическим заболеванием	95
Жакупова Г.М. К вопросу о поощрительной норме к статье 218 Уголовного кодекса Республики Казахстан	102
Куттымурат С.Н. Преступления против жизни по законодательству зарубежных стран (на примере Швейцарии)	106
Тлеулин А.М. К вопросу о сущности и понятии имитации преступной деятельности	114

Жаратылыштану ғылымдары
Естественные науки
Natural science

Саяжанова А.Ж. Роль математики в жизни человека	125
--	-----

Әлеуметтік ғылымдар және экономика
Социальные науки и экономика
Social Sciences and Economics

Мұхиядин А.Ү., Мукашева М.Ү. COVID-19 бойынша ашық ақпарат көздері туралы	131
Сиязов Р.Р., Нурбосынова Ж.Н. Экономические аспекты правового статуса Каспия	136
Райымбекова А.Т. Тұрақты даму: ондағы өнеркәсіптің орны және оның рөлі	142
Габдулин Т.Г., Кисаева З.Н. Организационные аспекты управленческого учета	146
Маканова А.Ү., Смагулова Г., Тургинбаева А. Механизмы оценки качества научных исследований: опыт зарубежных стран и Казахстана.....	153
Есжан А.Н. Қазақстанның саяси-экімшілік элитасының жаһандық әлеуметтік-экономикалық сын-категорлердің енсерудегі рөлі.....	159

—Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері—

Өнертану ғылымдары

Искусствоведческие науки

Branches of art criticism

Нуржина Б.Е. Казахский традиционный костюм как отражение этнической идентичности.....	167
--	-----

Қызмет көрсету салалары

Сфера услуг

Service sector

Утебалиева Д.Б., Ташмуханбетова А., Жанток Т.Ү. Социально-экономические проблемы развития туризма в Мангистауской области.....	173
---	-----

Техникалық ғылымдар және технологиялар

Технические науки и отрасль технологии

Technical Sciences and technologies of the industry

Серік М., Балжина Г.Б. Об использовании визуализации компьютерных нейросетевых технологий в учебном процессе	179
---	-----

Абильдинова Г.М. Анализ существующих методов проведения олимпиад по программированию	184
---	-----

Мукашева М.Ү., Байбурин А.М. Интерфейсы приложений виртуальной и дополненной реальности для обучения	188
---	-----

Кубегенова А.Д., Кубегенов Е.С. Архитектура, основные методы и задачи data mining технологий	195
---	-----

Алимсентова Ж.К. Защита от киберугроз как часть политики безопасности.....	201
---	-----

Ахметжанова К.М., Кожакапанов Р.М. Современные технологии способы борьбы с отложениями в нефтяных резервуарах	206
--	-----

Toleuova A. Studying aluminum angle of AL–CU–MN–ZR system phase diagram as a base for obtaining refractory aluminum alloys	211
---	-----

Каменов А.А. Әктің шығуын және күйдіру ұзактығын ферроқорытпа газын пайдалану арқылы зерттеу	215
---	-----

Ахметжанова К.М., Тасмагамбетов Н.Б. Исследование конструкций насосов для перекачки газожидкостных смесей	221
--	-----

Абдукаликова Г.М., Нұржанов Да.А., Оспанова И.Р., Мұрат Н.Қ.,	
--	--

Аманқоссова М.М. Ауылдық жерлердегі суды әкету инфракүралымындағы проблемаларының мүмкін заманауи шешімі	225
---	-----

Scientific publication

Proceedings of the international scientific conference
«Models and methods for improving the effectiveness of innovative research»

26-27 November 2020

Karaganda, Kazakhstan

Responsible editor – A. Amangeldiyev
Technical editor – B. Kosdauletov

Signed to the press on 02.12.2020.
Circulation of 100 copies. 60X84/16 format
Offset paper font «Times New Roman»
Order no. 15198

Published in the printing house of the «Bilim Innovations Group» center
Uly Dala avenue 38/494, Nur-Sultan city, Republic of Kazakhstan, 010000
Phone: +77074929322; e-mail: info@kazconf.com